

Zempléni Múzsá

társadalom-
tudományi
és kulturális
folyóirat

XVI. évfolyam
1. szám

2016
tavasz

Bolvári-Takács Gábor

A Zempléni Múzsá arcai

Tizenöt év után külső és belső arculatot vált a *Zempléni Múzsá*. Nem mintha szükségszerű lenne: vannak folyóiratok, amelyek száz éven át őrzik eredeti alakjukat. Szándékunk nem is a tartalmi változtatás, sokkal inkább a rugalmasabb szerkezet és az oldottabb forma biztosítása. Célünk továbbra is társadalomtudományi és kulturális témájú írások közzlése, a szerzői körben elsőbbséget biztosítva a Zemplénben élőknek, az innen elszármazottaknak, továbbá a nem zempléni illetőségűeknek, ha írásuk a régióval kapcsolatos. A lapban eddig közel 1100 közlemény jelent meg; több mint 500 szerzőtől közöltünk tanulmányt, cikket, tudományos, ismeretterjesztő vagy szépirodalmi művet. Minden számot más-más művész illusztrált, akikről portrét adtunk közre.

A külső arculat változásait nem magyarázom, az látható. A fejléc és a logó természetesen megmaradt.

Ami a belső szerkezetet illeti, a Múzsá az első öt évben *műfaji tagolással* jelent meg: Tanulmányok-esszék, Művészportré, Szépirodalom, Archivum, Szemle. 2006 óta *tematikus* rovatokkal dolgoztunk: Tudomány és társadalom, Művészet, Szépirodalom, Szemle. Mostantól három olyan rovatunk lesz, amelyeknek a *szerzői szemlélete* azonos.

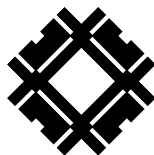
Látótér: a korábbi Tudomány és társadalom rovat mellett itt kapnak helyet a művészettörténeti jellegű és az évfordulós közlemények, amelyek eddig a Művészet és Szemle rovatokhoz tartoztak. Ez a legszélesebb tematikai spektrum: a „*látótér*” nyitott.

Látómező: az irodalom és a művészet (portré, interjú) helye, beleértve az ilyen tárgyú kritikákat is (amelyek eddig a Szemle rovatban voltak). A „*látómező*” kifejezés tehát az interpretáció alkotói sajátosságaira utal.

Látószög: a szubjektív rovat, a sajátos szerzői „*látószög*” érvényesülésével: tudományos kritikák, rövidebb visszaemlékezések, nem publicisztikai jellegű közéleti és vitacikkek. S egy új alrovat, a *Polcra való*, amelyben egy hasáb terjedelemben hívjuk fel a figyelmet általunk fontosnak tartott, országos vagy helyi kiadványokra.

Szerkesztőségünk változatlan hittel és szándékkal végzi tovább munkáját, amelyben számítunk olvasóink, szerzőink és támogatóink további jóindulatára.

LÁTÓTÉR

GERŐ András:
Nemzeti részegség, *Háborús
propaganda a színházban*

5

KOZMA Tamás:
Hogyan lettem
szociológus?

21

MARTINKÓ József:
Harsányi István és
a tehetségvédelem

35

MISÁK Marianna:
Zsarnay Lajos református
püspök emlékezete

39

KONCZ Péter:
Ökológiai lábnyomok és
klímaváltozás

43

• • •

E számunkat

Szigeti Sándor

*fotóival vagy azok részleteivel
illusztráltuk.*

A címlapon: Ívek

A hátsó borítón: Struktúra

LÁTÓMEZŐ

SÁNDOR Zsuzsa:
Tények és érzelmek a
fotóban. Szigeti Sándor
kiállítása elé

47

NYERGES Gábor Ádám
versei

63

NYIRÁN Ferenc
versei

65

BARANYI Gergely
versei

68

CSÁK Gyöngyi
versei

71

CSONTOS Márta
versei

73

FARKAS Gábor
versei

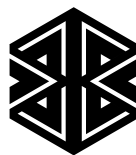
75

PAPP Dénes:
A Nyilason

77

SZIHALMI Csilla:
A felnövő emlékezete
melankóliája

79

LÁTÓSZÖG

BÓNIS Ferenc:
Emlékek Kodályról

82

HALÁSZI Aladár:
A kenyér illata

85

BERTHA Zoltán:
A *Himnusz*ről – ősi tájon

89

ZELNIK Csaba Ákos:
Sárospataki szellemi
kalandozások

92

PÉTERFI Ferenc:
Közösségi élet –
népművelői sors

94

Polcravaló
(könyvajánlók)

97

Zempléni Múza

társadalomtudományi és kulturális folyóirat

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor alapító főszerkesztő (btg@zemplenimuzsa.hu)

Bordás István lapigazgató (bordas@zemplenimuzsa.hu)

Barna Péter irodalmi szerkesztő (barnapeter@zemplenimuzsa.hu)

Haffner Anikó olvasószerkesztő

Baráth Béla Levente, Egey Emese,

Takács Ádám, Ugrai János szerkesztőségi tagok

Tanácsadó Testület

Balácsi Károly, Dobrik István, Fehér József, Földy-Molnár Lilla,

Hoppál Mihály, Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor (elnök),

Lapis József, Marczy Mariann, Nyiri Péter, Orosz István,

Pocsainé Eperjesi Eszter, Stumpf István, Tamás Edit

Logó: Csetneki József

Arculat és tördelés: Tellinger András

Szakmai partner:

Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága

Állandó támogatók:

Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány

Nemzeti Kulturális Alap

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk, a szerkesztőség tagjainak fenti e-mail címein,

illetve a szerkesztőség címén: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: www.zemplenimuzsa.hu; www.facebook.com/zemplenimuzsa

Megjelenik évszakonként. Ára: 400,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Lapunk a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben megvásárolható az *Inmedio* és

Relay hírlapüzletekben, a sárospataki könyvesboltokban, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen. Felelős vezető: Kapusi József

GERŐ András

Nemzeti részegség

Háborús propaganda a színházban

1914 nyara egész Európában arról szólt, hogy lesz-e háború. S amikor kiderült, hogy eldördülnek a fegyverek, minden háborúban résztvevő ország társadalmát és politikai elitjét áthatotta a háborús lelkesedés. Európa-szerte még azok a szociáldemokraták is beálltak a háborút őszinte hittel pártolók sorába, akik előzőleg kifejezetten ellenezték a fegyveres konfliktust.

1914. július 28-án, 31 nappal Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása után, az Osztrák-Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának, s ezt követően elindult a kölcsönös hadüzenetek áradata a különféle európai szövetségbe tartozó államok és partnereik között.

1914 augusztusa már a háborúról szólt. Senki nem sejtette, hogy ez a konfliktus négy évig uralja Európát és részben az Európán kívüli kontinenseket is. Azt meg végképp nem tudták előre, hogy az akkoriban Nagy Háborúnak nevezett eseménysor miként és hogyan rendezi át a világot.

1914 nyár végén - kora őszén mindenesetre mindenki lelkes volt, és a nemzeti érzés tetőpontjára hágott. Így volt ez az Osztrák-Magyar Monarchia részét képező Magyarországon is. A politikai elit egyértelműen felsorakozott a háború mellé, még akkor is, ha egyes tagjaiban némi hezitálás volt tapasztalható. A társadalom széles rétegei is helyeselték a háborút, s az emberek úgy gondolták, hogy egy hosszú békekorszak után itt az ideje fegyverrel orvosolni az elszenvedett és nemzetinek tekintett sérelmeket.¹

A háborút helyeslő hangulat a művészeti életben is megjelent. Lelkesítő dalok, kuplék születtek, és a színházak is igyekeztek kivenni a részüket a háború iránti elkötelezettség erősítéséből; törekedtek olyan darabokat színre vinni, amelyekről úgy gondolták, hogy összecseng közönségük igényeivel. Azok a színművek, amelyek ebben az időszakban születtek, egyértelműen népszerűsíteni akarták a háborút, kritikátlanul igazolni akarták azt. Az volt a céljuk, hogy az érzelmi azonosulást elősegítsék, illetve megerősítsék. Mindezt köznapi értelemben lehet propagandának is hívni, hiszen a bemutatott színdarabok célja nem az árnyalt jellemábrázolás és a többféle olvasat bemutatása, hanem az erősen didaktikus mondanó, a politikai cél melletti elköteleződés volt. Ezért írták, és ezért vitték őket színpadra. Persze a propaganda kifejezés helyett lehetne más szót is használni. Ezek a színdarabok a háború melletti hitvallásokat tartalmazták, s így hívhatóak hitvallás színdaraboknak is.

A színház ekkoriban Magyarországon nagyon sok ember számára elérhető, széles társadalmi spektrumot átfogó szórakozási forma volt. A színlapok tanúsága szerint a jegyárak elég széles sávban mozogtak, hiszen 40 filléres karzati helytől a 15 koronás páholyig lehetett jegyet venni (1 korona = 100 fillér). Ráadásul a háború kitörése után – az őrmesteri rangfokozattól lefelé – a katonák minden jegyár kategóriában fél áron juthattak be a teátrumba.

Hogy érzékeljük a jegyárakat, összehasonlításul talán érdemes felidézni néhány más, korabeli, a köznapi életre jellemző termék árát is. Hívjuk ehhez segítségül a budapesti Párisi Nagy Áruház élelmiszerosztályának 1914. júliusi hirdetését. Eszerint: „35 drb. friss tojás 2 korona, ½ kilós bödön lipthói 1 korona, 1 kilós üveg málnaszörp 2 korona, kockacukor 5 kilós karton vételnél kilója 82 fill., 1 kiló buza 0 darás liszt 43 fill., 1 kiló szalon cukorka 1,50 kor., 1 darab rozskenyér körülbelül 1,5 kiló 40 fillér, 1 kiló befőzéshez való kristálycukor 80 fillér.”² De nézhetjük másként is: 40 fillérért futballmeccsen állóhelyet, 1 koronáért ülőhelyet lehetett kapni.³ A legolcsóbb jegykategóriában lehetett választani a meccs és a színház, vagy – drágább variációban – 35 tojás és a jó színházi ülőhely között. Lehetne más árakat is mondani, de nem érdemes a szót szaporítani: nem volt luxus színházba járni, különösen akkor, ha az ember olcsóbb helyre kívánt ülni.

A színház tehát viszonylag sok embert vonzott, s így üzletileg is érdemesnek tűnt a háborús lelkesedést kihasználni. A megszületett és bemutatott színdarabok ezért kivétel nélkül magánvállalkozások voltak. Magáncégek – a színházak – rendelték meg őket magánemberektől, azaz a színművek íróitól. Nem állami megrendelésre készültek, noha tartalmuk és mondandójuk teljesen egybeesett a korabeli állami célokkal. A meglévő lelkesedést próbálták nyomtatékosítani, érzelmileg tovább erősíteni. Nem arról van szó, hogy a színház teremtette meg a háború melletti kiállást, hanem fordítva: a színház a maga eszközeivel anyagi hasznot remélt a lelkesedés hangsúlyozásából.

A Nagy Háború során a színházak sok olyan darabot mutattak be, amelyet propaganda vagy éppen hitvallás színdarabnak lehet minősíteni.⁴ Az is igaz, hogy a háborús évek során a társadalmi lelkesedés fokozatosan elpárolgott, tehát egyre kevésbé volt kifizetődő a fegyveres és véres konfliktust egyértelműen pártoló művek színre vitele, s az anyagi haszonban érdekelt színházak éppen ezért megpróbálták újabb fizetőképes nézői csoportokat teremteni, ami részben összefüggött azzal is, hogy a kezdetben kialakult kánonhoz képest a szerzők már nemigen tudtak új mondandóval előállni.⁵

Jelen írásomban arra a bőven vett egy hónapra összpontosítok, ami a kezdőpont volt a háború melletti színházi propaganda történetében. Konkrétan a magyar színházi kínálatot 1914 augusztusa és szeptembere között vizsgálom. Ebben az időszakban születtek azok a színdarabok, amelyeket az alábbiakban megpróbálok áttekinteni. Ekkor alakult ki az a kánon, amely az érzelmi azonosulást volt hivatott biztosítani. Mondhatnám azt is, hogy a háború melletti magyar beszédmód kitörési pontját kívánom megragadni.

Bemutatásuk időbeli sorrendjében öt színdarabról lesz szó, de – átnézve a korabeli színházi repertoárokat – még kettőt egészen bizonyosan a propaganda művek közé lehet sorolni.⁶ Elhagyásukat az indokolta, hogy tartalmilag nem tettek volna hozzá semmit az általam elemzett művekhez. Megközelítem nélküli az esztétikai vagy színháztörténeti dimenziót. Kizárólag arra összpontosítok, amiért ezeket a darabokat írták és színre vitték. Milyen tartalmakat – nyílt üzeneteket – kívántak közölni a nézőkkel; hogyan látták a háború szerepét; miként érzékelték a magyar nemzeti minőséget és a magyar nemzeti célt, illetve szerepet.

„Ferenc József azt izente...”

A darab – műfaja szerint – „látványos játék a mai időkből hat képben”. Pásztor Árpád⁷ színdarabját a Király⁸ és a Magyar Színház társulata mutatta be 1914. augusztus 25-én,⁹ aznap, amikor Japán üzent hadat az Osztrák-Magyar Monarchiának. A történet egyes képeiben a háború kitörése nyomán jellemző egyöntetű lelkesedés és áldozatkészség mutatkozik meg: egy 48-as honvéd a háború hírére csodás módon fiatal katonává változik, és örömmel csatla-

kozik az ifjú bevonulókhöz. A mozgósítási rendelet kifüggesztésekor a munkás is úgy dönt – a háborúról vallott kritikus nézetei ellenére –, hogy bevonul, míg a hazáért harcba induló két ifjú honvéd egyikétől sem tagadja meg jóindulatát az a nő, akinek kegyeiért mindketten versengenek. Már a háború történéseit mutatja be az a kép, melyben két magyar tiszt elfog és agyonlövet egy orosz kémnőt. A császár is feltűnik a cselekményekben, amikor ő maga hirdeti ki népének a csatáról érkező győzelmi híreket. A heroikus magyar helyállást példázza arról a magyar harci egységről szóló kép, melyben honvédjeink német támogatás nélkül vernek vissza egy orosz rohamot, amely során azonban az egyik magyar tiszt halálos sebet kap: az otthonról őt követő kedvese ápolóként gondolja a hős katonát, aki utolsó szavával is Magyarország győzelmét kívánja.¹⁰ A hat képből álló szerkezet a következő: I. Megfiatalodó 48-as honvéd. II. A bevonuló munkás. Katonák eskütétele. III. Hadba vonuló szerelmes bakák. IV. Az orosz kémnő agyonlövete. V. A győzelem hírei. VI. A mártír bátor magyar katona.

Már a darab elején a néző tudomására hozzák az eszmei fő mondanivalót. Az első kép egy tanyához kötődik a segesvári síkon. Az itt élő Juhász házaspárhoz betoppan egy öreg 48-as honvéd, aki – állítása szerint – „Bem apó lovának patkó nyomát, Petőfi szavának a zúgását” keresi itt a síkon. Közli: „Még egyszer látni akartam ezt a földet, ahol kilobbant a magyar szabadság”. A beszélgetés során szóba kerül, „hogy odaát nagy Muszkaországban háborúra készülnek ellenünk”, továbbá „mondják, hogy a meggyilkolt trónörökös lelke ki-ki jár éccaka, és a kaszárnyában vizitálja a puskát, a bajonétot”. Azt is megemlítik, hogy „a segesvári síkon nyugvó vén vitézek csontjai kikelnek a földből”. Az öreg 48-as honvéd reményét fejezi ki: „akkor talán mégis újra megzendülnek a trombiták, és újra magyar lehet a magyar”. Majd hosszas monológba kezd, s eközben megfiatalodik: „Mintha megmozdultak volna a tengerek, a hegyek, az erdők, mintha a házakból seregek vonulnának ki végtelen sorokban. Szűk lett az embereknek a világ. A gonosz elindult, hogy letiporja az igazságot, de utjába állunk és vagy elgázoljuk, vagy elveszünk. Fiatalok megint az izmaim, acélos a lépésem... Szorít a kabát... Le kell dobnom... A hajam megint hollőfekete. (Kabátját letépi, alatta csukaszürke katonakabát, kezével lesodorja az ősz parókáját és szakállát) Hallga, csak hallga! (Elsötétül. Juhász és Juhászné megdermedve, szótlanul nézik; harsogó szél, benne a dal: „Hazádnak rendületlenül”) A sötétben fejére tett a tulipánosládán levő sok holmi közül egy katonasapkát, övet kötött fel, kezében fegyver.) Ugy érzem, mintha már ezer éve élnék, mintha Árpáddal Vereckén jöttem volna át, mintha Bontoddal együtt döngtettem volna Konstantinápoly kapuját... Nagy Lajossal lobogóm Itáliában lengett. (Világos) Voltam Thököly hajduja, Rákóczi kuruca... Bem apó tüzére és most Ferencz Jóska katonája... Minden harcoló magyar a testvérem, minden magyar szülő, a szülőm. (Juhászhoz) Isten vele apám. Minden kunyhóból, minden cserepes házból elindul most egy férfi... Most, hogy meg kell halni a hazáért: egyek lettünk. Nincs úr, nincs paraszt, nincs gazdag, nincs szegény! Csak egy van: a haza! Mindnyájan érte és ő mindnyájunkért...”

A háború nemes célokért zajlik, hiszen a magyar szabadság a tét. Az oroszok már 1849-ben is leverték a magyar szabadságot, ezért az ellenük való küzdelem a magyar szabadságért való harc. A magyar szabadság eszméje historizálódik; Árpádtól a kurucokon át a korabeli jelenig terjed. S ahogy egykoron 1848, most Ferenc József szimbolizálja a magyar értékeket. Persze ebben a magyar értékvilágban nemcsak a szabadság számít, hanem az is, amit a nemzeti nagyság és dicsőség jelent – ezért kerülhet a felsorolásba Nagy Lajos itáliai hódítása. A magyar értékközösség mindenben túlnyúlik, ezért nincs belső tagoltság, nincs úr, nincs paraszt, nincs gazdag, nincs szegény.

Az utcán játszódó második képen feltűnik a szociáldemokrata munkás figura, aki szintén a háború mellett szól. Felesége sírva kérdi, hogy miből fognak megélni, és mi lesz a gyerekkel, ha a férj elmegy a háborúba?! A háborúpárti munkás azt válaszolja: „Ne ríj asszony.

Olyan időket élünk, hogy most első a haza, aztán gyűn csak a család, mert ha most elveszítjük a hazát, elvesztettük a családot, a munkát a szabadságot... mindent! Aki férfi, harcolni kell mennie, aki ide haza marad, azt majd megsegítik az itthonmaradottak." A feleség nem hagyja magát, és utal arra, hogy egészen július végéig még más álláspontot képviselt az ura. Perlekedve azt mondja: „Hát azért jártál annyit a szakszervezetbe? Odahaza mindig azt szavaltad, hogy öntudatos munkás nem megy háborúba.” Azonnal megkapja a frappáns választ, miközben megszólal a „Fel, fel vitézek a csatára” kezdetű nóta: „Háborúba, amit rablásért, pénzért vezetnek, nem is megyek. De háborúba, amit gyilkosok, a zsarnokok ellen, a szabadságért vivnak, oda mindnyájunknak el kell menni!”

Az utcai diskurzusba többen beleszólnak. Egy gyalogsági tiszt közli: „Előre Belgrádba!”. Egy tüzérszt azt mondja: „Előre Szentpétervárig!”. Egy huszárszt némi bevezető után, lakonikusan közli a nem is oly titkolt nemi erőszak szándékát: „Pengő sarkantyúm zeng, piros bort iszom máma, sikolt majd, ha megölelem az a francia dáma! Előre Párizsig!” Egy tengerész és a tömeg egyaránt azt mondja: „Előre Londonig!” A gyalogsági tiszt summázza a helyzetet: „De akármerre megyünk, északra, délre, nyugatra, keletre, (nemzeti kis selyemzászlót tép elő kabátja alól) ez a jel tündököljön előttünk mindenütt.” Az álláspontot váltott szocdem munkás pedig történetileg érzékeli a szituációt. Így szól fiához: „... ha megnősz fiam, egy boldog, szabad, nagy Magyarország polgára leszel, és akkor csodálatos történeteket hallasz egy dalról, ami egykor a szabadság első születésnapján úgy kezdődött, hogy: Kossuth Lajos ... és a szabadság második születésnapján lett belőle: „Ferencz Jóska azt üzenté...”

Mint látjuk, a magyar szabadság ügye megköveteli a szerbek, az oroszok, a franciák és a britek leverését, és – minden kétséget kizáróan – úgy tűnik, hogy a magyar minderre képes is. A jövő Magyarországa egyszerre lesz szabad és nagy. A Ferenc József ellen harcoló Kossuth Lajos és végül maga Ferenc József is egy egységes történeti vonulat részesévé válik. A magyar nagyság, dicsőség letéteményesei ők.

A cselekmény során jó néhány dal színesíti a mondandót. Ezek a dalok jórészt arról az elszántságról szólnak, amely – a színműíró szerint – a magyar katonát, illetve a magyar népet jellemzi. Azt mondja: „Én azt a kutya rácot levágom!” De mond mást is: „Addig meg nem áll a rezervista¹¹, míg a muszka vérét ki nem issza!” Más is kap kritikát: „Éljen a magyar és a német, a francia, angolt a fene enné meg!” De beszivárog a Magyarországon ekkorra már egyre népszerűbbé váló, Angliából importált futballról szóló, az adott helyzethez idomított példázat is: „Egész Európa egy óriás pálya; Eredmény: tiz null a magyar javára; Pfuj, angol játék, így van ez így; Ez a háború, Das ist der Krieg.”

A külső ellenségkép hangsúlyozása mellett – a nemzeti egység, a nemzeti együttműködés gondolatához híven – a dalok szólnak arról, hogy nincs többet belső politikai ellentét; egységbe forrtunk kormányunkkal, és a birodalom másik felével. Szövegszerűen: „Eddig gróf Tiszát abcug¹² várta, / Abcug volt a szeszadó, – / Abcug minden, ami fekete-sárga, / Abcug volt a mungó¹³ előadó. // Mig ma // Éljen gróf Tisza, ezt zugja az ország, / A véderő éljen, éljen az osztrák / Mily csoda történt, így van ez így, / Ez a háború, das ist der Krieg.”

Olybá tűnik, hogy a háború összemzeti vállalkozás, amely minden addigi belső társadalmi, politikai és birodalmon belüli ellentétet felülír. A darabban a mondandó nyomatékosítását úgy érik el, hogy a negyedik képben elfognak egy orosz kémnőt, aki egy lengyel-magyar házasságból származó személynek, Evelin Nachrowszkanak mondja magát, ámde kiderül, hogy valójában egy szerb tanító lánya, és Stefánovics Marinak hívják. Bizonyítékot találnak nála arra, hogy az oroszoknak kémkedik, ezért aztán habozás nélkül, a hadbíróági eljárást is nélkülözve, kivégzik. Híven ahhoz a dalszöveghez, amelyben megmondták, hogy a rác és az orosz halálos ellenség; s egyetlen méltó büntetése a halál lehet.

A színmű befejező részében arról a szokatlannak mondható helyzetről van szó, hogy az 1914-ben 84 éves Ferenc József tartalékos tisztí egyenruhában éjjel járkal a katonák között. Ez nagyon meleg érzéseket vált ki az egymással beszélgető hadfiak között. Dalolnak is erről: „Ferencz Jóska nem mehet el a bálba; öreg ember, nem könnyű már a lába; se baj, ha már nem is bírja a táncot; megforgatjuk helyette is a rácot.” Közben harci cselekmények is zajlanak, ahol az egyik katona halálos sebet kap. Végző szavaival – mintegy a színmű záróakkordjaként – felfesti az optimista jövő képét: „Ebből a háborúból, ebből a vérförgetegből is csak új élet fakad... a mi kihullott vérünk megöntözi a hegyeket, sikokat, mindnyájan megfürdünk ebben a szent folyóban s egyesülünk a hazaszeretet egyetlen, örök hitében és nagy lesz a magyar... megtalálják egymást a népek a határon túl; nem gyűlöli többé egyik a másikat; meghajlik tisztelettel előtte, de nem hajtja fejét soha szolgaságra... erős, független, felvilágosult és magyar. Csak magyar marad. /A Himnusz előzenéje kezdődik/. Isten áldjon benneteket! Isten veled harc! Termékeny béke, jöjjön el a te országod! Isten áldd meg a magyart! /Himnusz/”

A Himnusszal a nemzeti szakralitásban burkolózik a háború egyértelmű helyeslése. Magyar ügy, amiért érdemes meghalni is.

„Mindnyájunknak el kell menni”

A darab¹⁴ műfaja szerint: „alkalmi játék 6 képben”. Hegedűs Gyula¹⁵ és Faragó Jenő¹⁶ színművét 1914. szeptember 1-jén mutatták be a Vígszínházban.¹⁷ Másnap egyébként a francia kormány a német támadás által veszélyeztetett Párizsból Bordeaux-ba költözött. „A hazafias érzületet kívánják erősíteni az alkotók.” – írta a *Magyar Színpad* az előadás ismertetőjében.¹⁸ A nemzeti összefogásra buzdító cselekményben – amely természetesen a központi hatalmak dicsőséges győzelmével végződik – itt is megjelenik a szocialista érzelmű ember, aki belátja, hogy a haza érdekében be kell vonulnia. Az oroszországi hadszíntéren a magyar katonák egy kémkedő pápa ármánykodásával szembesülnek, majd olyan zsidókkal találkoznak, akik a cári zsarnokságtól való megszabadítóikként üdvözlik a magyarokat. Nem maradhat el a cselekményből az önfeláldozó magyar nő alakja, aki artistaként inkább a halált választja, mint hogy a muszkákat szórakoztassa. A képek: I. A szocialista bevonul. II. A kémkedő pápa. III. A „felszabadító” magyarok. IV. A mártír magyar artista nő. V. A csalódott francia tábornok. VI. Győzelem és béke.

A színdarab rendkívül elkötelezetten propagálja a háborút. A szereplők már a mű elején közlik: „Fejünkre gyujtották a házat”, s rögtön meg is nevezik a gyújtogatókat: „a rác, meg a muszka”; ezért aztán mindnyájunknak el kell menni a háborúba. A kifejezés az 1848-as magyar forradalomhoz kötődik, egészen pontosan annak emblematikus dalához, a Kossuth-nótához, amely szerint Kossuth Lajos üzenete nyomán „Mindnyájunknak el kell menni...”. Tehát itt is nyomatékosan jelenik meg az 1848 és 1914 közötti érzelmi-politikai párhuzam. Nemcsak a férfiak, hanem a nők is örülnek a háborúnak. Amikor apja megkérdezi Erzsí nevű lányát, hogy örül-e a háborúnak, akkor ő azt válaszolja: „Hogy örülök-e? ... Háború a szerbek ellen, a gyilkosok ellen! ... A gazok ellen! ... Hogy örülök-e neki? Apóka én csak egy ostoba kislány vagyok, én nem tudok semmit, de tudom azt, hogy valahol messze, egy elhagyott kastélyban három árva sír magában...” Erzsí az uralkodóház iránti mély lojalitástól áthatva a meggyilkolt Ferenc Ferdinánd és felesége, Chotek Zsófia három gyerekére utal. Majd összegzi mondandóját: „Vesszenek hát!” (mármint a gyilkosok).

A háború igénye – legalábbis a színmű szerint – általános. Megjelenik a színen Reich Manó, a zsidó fűszer- és csemegekereskedő, aki forró hazafiasságról tanúskodó szövegben közli, hogy neki is el kell menni. Utal arra is, hogy zsidóként így válik igazán a magyar nemzet tagjává: „Mától kezdve recipiálva vagyok igazán”. Beszámol a család egészének hangulatá-

ról is: „A feleségem is bámul, a gyerekeim is bámultak. De amikor megmagyaráztam nekik, hogy veszélyben a hazá, a mi édes magyar hazánk, hogy fegyverbe szólít mindenkit a király, a mi drága öreg királyunk, akkor ők sirtak és nevettek, és azt mondták, hogy csak menjek... Mórliczka rágyújtott a nótára, hogy Fel-fel vitézek a csatára.” Az asszimilációs bizalmi tőke jeleként Reich úr megtakarított vagyonkáját nem családjára, hanem keresztény ismerősére bízta.

Az akkori magyar közélet jellegzetes figurájaként itt is feltűnik az Ernő nevű szocialista öntudatú ember, aki végighallgatja a magyar becsületről és a magyar hazáról szóló tirádákat, majd így kommentálja azokat: „Becsület! ... Haza! ... Kincs! ... Csupa frázis és semmi józanság. De majd kijózanít benneteket a nyomor és a szenvedés, amely a háború nyomán jár. Ha elvéreznek legjobbjaink segítve van a hazán? Ha rombadől minden, amit évtizedeken át építettünk, segítve lesz a hazán? ha minden házba betekint a halál, ha végtelen lesz a gyász, ki lesz reparálva a becsület?” Ernő kinyilvánítja: „Az a kötelességem, hogy ember legyek. Ember pedig nem foghat embertársára fegyvert. Ezt nem kívánhatja tőlem a hazá!” Ernő szavai családjában nagy felháborodást váltanak ki. Végül is egy nő – fent említett Erzsi – hatására változtat véleményt, és teljesen váratlanul letépi ruhájáról a vörös szalagot, és kiteszi helyette a nemzetiszínű jelet. Az immár a helyes útra tért szocialista kijelenti: „Megtaláltam a szívemet!”

A nemzeti ügy büvkörébe került, azaz a háború kebelébe megtért szocialista után megjelenik a határvidéken élő potenciális belső ellenség, az ortodox keresztény szerb pópa is. Ő nem akar inni a magyar katonákkal Szerbia pusztulására, mert úgy gondolja, hogy a magyar katonák „ördögfajzatok és a mi halálos ellenségeink”. Ezért leteremti lányát, Ljubicát, amiért az barátkozik a Monarchia magyar katonáival. Ljubica melleleg önvallomásában – apjával egyet nem értve – hitet tesz magyar nemzeti elkötelezettsége mellett: „Nem vagyok rác. Azért, hogy a határszélen lakunk? Magyar vagyok!” Majd a magyar katonához odaszólva a motívumra is rávilágít: „S ha nem lettem volna, maga miatt lettem volna magyarrá!” Erre természetesen a magyar katona átöleli.

Ljubica és az apja közti ellentét tovább fokozódik. Ljubica azt mondja: „De hiszen ugyanazon ég terül el felettünk is, mint az ő fejük felett, az ő vizüket isszuk, az ő kenyereket esszük. A mi véreink ők.” Mire apja: „Elhallgass mindjárt, ők eszik a mienket. Ők eszik el előlünk! Nincs egy csöppnyi vér bennük, ami velünk volna közös. Halálosan gyűlölöm őket, pusztuljanak el mind!” A pópáról kiderül, hogy a szerbeknek kémkedik, ezért lelövik őt. Ljubica sírva halott apjára borul. Jelzi, hogy magyar elkötelezettsége felülírja a vérségi kapcsolatokat. Apja meggyilkolását úgy kommentálja: „Igazságos Isten!”

A színdarabban külön képet szentelnek azoknak a zsidóknak, akik orosz fennhatóság alatt élnek. Ők nagyon nem szeretik a Romanovokat, és felszabadítóként várják a magyar katonákat. Akik el is jönnek, és azt mondják: „Jöjjetek ki a napfényre, a világosságra, nektek is fényesedik immáron a nap, jöjjetek, ez a felszabadulás napja!” A felszabadítók között van Reich úr is, aki eszmét cserél a hitsorsosokkal: Ők megkérdezik Reichtől: „Ti hogy vagytok szép Magyarországon?” Mire Reich azt mondja: „Köszönöm, jól vagyunk a mi jó öreg királyunk mellett.” A magyar felszabadítás nyomán boldogok a zsidók.

Az oroszokkal való konfliktus továbbgördül. Az oroszok elfognak néhány nőt, akik artista lányok, s közülük az egyik magyar. Az oroszok rá akarják venni, hogy énekeljen és táncoljon nekik, de Kató (mert így hívják) emiatt konfliktusba kerül velük. Végül felvesz egy megölt magyar katona által hátrahagyott nemzetiszínű zászlót, az orosz tisztnek az arcába lötytyinti a neki kínált italt, és azt kiabálja: „Magyarok! Merre vagytok? Ide, ide! Vágjátok össze mind-mind. A vérüket lássam!” Az oroszok lelövik Katót, de már jönnek is a magyar katonák, és elüldözik az oroszokat. Kató utolsó szavaival már a magyar katonához szól: „Én meghalok.

De kérek szépen hadnagy úr egy utolsó kérést. Jártam a lebujoikat országról-országra, városról-városra, tessék elhinni, mint egy kivert kutya, bemocskolva, beszennyezve. De most úgy érzem ... hogy ez a vér lemos rólam minden szennyet, piszkot, és most már lefekhetek az édesanyám mellé. Kérem szépen hadnagy úr, tessék megígérni, hogyha meghalok, el tetszik vinni haza, haza Magyarországra. /lehanyatlík és meghal/” A nemzeti ügyért elszenvedett halál erkölcsileg visszafelé is igazolja az élet addigi tetteit.

A színmű kitér a magyarokkal, illetve a Monarchiával szövetséges németek dicsőítésére is. Ezt úgy oldják meg, hogy egy öreg francia tábornokról szóló színt iktatnak a darabba. A tábornok úgy gondolja, hogy a porosz-francia háborúban elszenvedett francia vereségért most revansot lehet venni, és a francia hadsereg megsemmisíti a német haderőt. Környezete olyan álhíreket közöl vele, amelyek az idős úrban ezt a képzetet erősítik. A színdarabban valóságként ábrázolt helyzet az, hogy a németek tönkrevették a franciákat, ott vannak Párizsban, és a franciák éppen fegyverszünetet kérnek. Arra a kérdésre pedig, hogy mi van az angolokkal, a színműben az a válasz hangzik el: „letartóztatták őket”. A tábornok mit sem tud a franciák tragédiájáról, s díszöltönyében kiáll párizsi lakása ablakába, ahonnan viszont meglátja a bevonuló német katonákat. Erre a szívéhez kap, és összeesik.

A színmű ötven évvel előre is tekint. A záró képe 1964-ről szól. Azt kívánja ábrázolni, hogy a háború milyen hosszú távú következménnyel járt Európa számára. A szerzők a színpadot így írják le: „Ez a kép az 1914-es év eseményének apotheozisa. 1964. aug. 18án¹⁹ játszódik a Nemzeti Muzeumban Budapesten. A muzeum egy külön termét mutatja a színpad a falakon zászlók és hadijelvények. Azok a zászlók, amelyeket seregeink 1914ben elszedtek, oroszról, szerbtől, japántól. A terem közepén két üveg vitrin. Egyikben a szerb korona, a másikban az orosz cár koronája, jogara. Ágyuk és egyéb felszerelések a középső falon aranyszínű, 1914. zöld babérral körülfonva. A bal előtérben karosszék az őr számára. Jobbról és balról két oldalt szárnyas ajtó. A háttér falon I. Ferencz József és II. Vilmos arképe.” A színpadon a múzeumlátogatók egymással beszélgetnek. A cári koronát látva az egyik asszony rákérdez: „És azóta köztársaság Oroszország?”, mire a férje azt válaszolja: „Igen. A legboldogabb köztársaság. Mi magyarok felszabadítottunk lengyelt, zsidót, besszarábiait...” Erre az asszony: „Hja igen, tanultam a felsőbb leányiskolában, miután elfoglaltuk országukat mi diktáltunk neki békét Varsóban. És az orosz nép elűzte a Romanovokat.”

Szóba kerülnek a teremben látható fegyverek is. Az egyik asszony megemlíti, hogy az ő nagyapjának is van otthon egy puskája, mire férje azt mondja: „Ritka jószág! Ma már senkinek sincs puskája. Mire kéne neki...” A diskurzust aztán a nő így folytatja: „De akkor mikor még nagyapa fiatalember volt, más világ járta. Minden ember katona volt, minden férfi elment a háborúba és öldösték egymást, karddal, puskával, ágyúval.” Mire a férfi így szól: „Hát nem jobb ma?... Ma már nincsenek háborúk, de békében és jólétben élünk. A katonaságot csak régi képekből ismerjük, adót nem fizetünk, a fiainkat el nem viszik...”

A színen feltűnnek a darab 1914-es, tehát egyidejű szereplői, immár idős emberként. Nosztalgikusan emlegetik fel a régi időket: „Minden nap egy diadal, a németek vágják a franciát mint a répát, Lüttich, Namur, Brüsszel, Páris!...” Erre a mondatra lecsap a velük lévő unoka, s megkérdezi: „Hát Páris a franciáké volt?”. Mire a válasz: „Régen, – de Hohenzollerni Vilmos elvette tőlük.” A színpad elsötétül, csak a színen lévő két uralkodói portré úszik ragyogó világosságban. A császárok portréja megelevenedik, és megszólalnak. Vilmos császár azt mondja Ferenc Józsefnek: „Látod boldog a magyar ... és ez a te műved.” Ferenc József azonnal válaszol: „És boldog a világ mert így akartad ezt hű barát.” S végül megszólal a zene, ami a szerzői utasítás szerint: „Két sor a német himnuszból, két sor a Gotterhalteból és végül a Rákóczi induló”.

A színdarab szerint a központi hatalmak, és így Magyarország győzelme teljesen átalakította Európát, s a magyarok dicsősége világpolitikai szinten is érvényesült. A vízió történelmi távlatot ad az aktuális – 1914-es – idősíknak, amivel azt kívánja a nézőben tudatosítani, hogy az adott háború az utolsó háború, s többek között ezért is van értelme lelkesen részt venni benne.

Az igazság kedvéért érdemes megjegyezni, hogy 1964-ben Magyarország a Szovjetunió által megszállt ország volt, mert az első háború után még volt egy második is, ahol Magyarország ismét csak a vesztes oldalon állt. 1964-ben a Nemzeti Múzeumban nemhogy a szerb és az orosz, de még a magyar korona sem volt megtalálható, merthogy ekkoriban az Amerikai Egyesült Államokbeli Fort Knox-ban volt fellelhető. De ezt a jövőképet 1914-ben senki sem hitte volna el. Sokkal hihetőbbnek tűnt az, amit a Vígszínház színpadán láttak, láthattak.

„Varsótól az Adriáig”

A darab,²⁰ műfaja szerint, színmű.²¹ Szerzője Márkus László.²² A Király és a Magyar Színház által közösen színre vitt darab bemutatására 1914. szeptember 15-én került sor. Az alkalmi színmű középpontjában az orosz fogságban sínylődő lengyelek megsegítésére siető magyar csapatok hősiességére áll. Egy hazafiságára ébredő lengyel ifjú számára követendő példaként szolgál a magyarok bátorsága: honvédeink kiszabadítják a bebörtönzött lengyel katonákat, akik ezt követően kivívják országuk függetlenségét. Nem maradhat el a cselekményből a szerelmes magyar huszárcapitány alakja sem, aki megmenti kedvesét az őt elrabló orosz tisztől. A mű szerkezeti felépítése a következő: I. Nincs még veszve Lengyelország: orosz börtönlengyel és ukrán politikai foglyai várják a magyar felszabadítást. II. Egy lengyel kúrián: az orosz zsarnokság végét jelentik a közeledő magyar csapatok. III. A tenger válaszol: a hazafiságára ébredő lengyel fiatal. IV. Jönnek a magyarok: a hős magyar huszárcapitány. V. Orszel Polski! (A lengyel sas): a magyarok kiszabadítják a börtön foglyait. VI. Szabad Lengyelország! A huszárcapitány kedvese kiszabadul.

A színmű – címe alapján – közép-európai dimenzióba helyezi a Nagy Háború magyar propagandáját. A cselekmény során kiderül, hogy magyar családi kapcsolatok szövik át a térséget. A darabban külön jelentőségre tesz szert a történelmileg már 1914-ben is hagyományosnak tekintett lengyel-magyar barátság.

Az első kép lengyel börtönvilága mintegy panorámáját adja az oroszok által uralt lengyel területek vélelmezett politikai hangulatának. A hatóságok által hamisan megvádolt lengyel tiszt éppúgy megszólal, mint az itt raboskodó zsidó, vagy éppen az istentelen nihilista álláspontot képviselő rab. Mindannyian oroszellenesek, és mindannyian várják a felszabadulást. A nihilista azt mondja: „Van a gazember törvény. A törvény a cár.” Szerinte a cárt meg kell ölni. Az egyik lengyel így vall önmagáról: „Valami van. A lelkemmel hallom, a szabadság áthallatszik a falakon. A szöszékről hurcoltak el, mert Lengyelorszáért imádkoztam, és hallottam akkor is, hogy az Úr jön, messziről jön és segít.” A zsidó azt mondja: „Én hittem Istenben. Megtartottam a szombatot. Segítettem a szegényeknek. És az anyámat megölték. És a boltomat kirabolták. És engem idezártak. És az Isten nem volt velem.” Az igaztalanul megvádolt lengyel tiszt – név szerint Kázmér – is bemutatkozik: „Tiszt voltam. Lengyel vagyok, és már régen erjed valami a diplomáciában. A lengyelekben nem bíznak, és igazuk van. A lengyel föl fog ébredni, ha megharsan a vihar és én is. Elkommandíroztak a csapatomtól – egy nyavalyás depóhoz kerültem ide, a határ mellé, de a katonáim nem felejtenek el.” Mindannyiuknak okuk van várni a felszabadulást. Kázmér ezt így fogalmazza meg: „És mi odakint leszünk. És jönni fognak délről, és jönni fognak nyugatról. Szabad, boldog testvérek! Magyar testvérek, német testvérek! Erősek. Jönni fognak délről, és a lengyel földön végigborzong a hajnal. Látjátok a

hajnal? Jön, és tüzeket gyújt lengyel földön. A sírok kinyílnak, és a föld alól és az ég tengerén át jönnek a régi lengyelek, régi jó urak!”

Nemcsak a börtönben ülő rabok reménykednek, hanem azok is, akik a börtönön kívül vannak. Ida, egy lengyel kúrián élő hölgy zongorán a Kossuth-nótát játssza, és kifejezi azt a reményét, hogy „A magyarok meg fognak indulni”. Az őt hallgató öreg lengyel szkeptikus, és azt állítja: „A magyarok már régen elfelejtettek bennünket”. Ida ezt kétli. Szerinte, ha jönnek a magyarok „a börtönök felnyílnak”. A kúriára betérő és igen furcsa nyelvet beszélő kozák gúnyolódik a magyarokon: „Ugyan valami kis háború talán lesz. Nem mondom, a szerbek ellen mozgósítottak. Na ja, a szerbek betörték Magyarországra, és hoppon kapták az egész magyar bandát. Most szorítják őket fölfelé.” A Dalmát tengerparton is a magyarokról folyik a beszéd, ahol is egy Bánhidai nevű ember a következőképpen győzködi a Blanka nevű hölgyet: „Higgye el Blanka, az emberben a magyar ősök minden harcos öröksége megelevenedik. Az az ágyúszó délről, mint a cigánymuzsika...”

A színmű elején megismert kis lengyel határ menti városban épületes beszélgetés zajlik egy magyar huszár és egy kozák között. A magyar huszár történetesen szlovák, azaz a korabeli szóhasználatnál „tót”. A beszélgetés a következőképpen történik: „Kozák: Hé, te tót ember! – Tót: Na de kozák! – Kozák: Igaz-e, hogy a magyar huszárnak kutya feje van? – Tót: Az anyád! Én is huszár vagyok. – Kozák: Mi a fene!”

A sajátos diskurzus tovább folytatódik. A tót megkérdezi, hogy mit akarnak velük kezdeni az oroszok. A kozák közli, hogy miután idegen alattvalókról van szó, vélhetőleg internálva lesznek. A tót megkérdezi, hogy az mi? A kozák közli, hogy ezt a nyavalya tudja, de az biztos, hogy meg fogják őket korbácsolni. Mire a tót – amolyan magyaros virtussal – azt válaszolja: „Fogod ám az anyád keserves kozák teremtését! Egyet ütsz, és aztán én se tudlak többet összedrótozni, pedig én mindent összedrótozok.” A tót odaszól a társaságukban lévő románhoz, akit a korabeli szóhasználatban a magyarok oláhnak neveztek, s közli vele, hogy az orosz meg akarja korbácsolni, s ezért a románnak nem lehet barátja az orosz. A román azonnal elhatárolódik az oroszától, s azt mondja, hogy az orosz a Belzebub barátja, de nem az övé. A sokszínűséget fokozandó a diskurzust hallgató zsidó megkérdezi a tóttól: „Magyar vagy?” Mire a tót: „Tót voltam mikor idejöttem, de amióta megtaláltam a rokont,²³ magyar vagyok.” A zsidó erre örül, mert a magyar az egyenlő a felszabadítóval.

Ez a kis szürreális életkép jelzi, hogy a magyar képes a szlovákot is magyarrá tenni, s a románt is magához vonzani. A zsidók pedig helyzetükből következően csakis a magyarok barátai lehetnek.

A közelgő magyar csapatok hírére az oláh a tóttal együtt úgy dönt, hogy a magyarok részére elfognak egy kozákot. Ahogy az oláh megfogalmazza: „Fogjunk egy kozákot a magyar testvérnek!” A bevonuló magyar katonák kijelentik: „Ahol magyarok vannak, ott megnyílnak a börtönök”. Elhangzik a felszólítás: „Lengyelek, a lánc lehullott. Most a ti dolgotok, hogy kardot vegyetek szabad kezetekbe. Elég az imádkozásból! Verekedni kell!” S tényleg: a börtön kinyílik, és Kázmér, az igaztalanul megvádolt lengyel tiszt hitet tesz a magyarok mellett.

A darab utolsó része szinte örömmünnp. A tót azt éneklí: „Mikulás²⁴ cár füle tövét vakarja a drukkától; elvertük a Visztulától, elvertük a Bugtól; Hogy ez így van, mindhiába, el kell neki hinni; A zsidókkal kínjában már brudert akar inni.”

A magyar tót katonával összebarátkozó kozák is hajlik arra, hogy magyarrá váljon. Eddig ugyan Fedornak hívta magát, ami egy szláv keresztnév, de barátja, a magyar tót katona új nevet ad neki, Fodornak hívja, ami egy magyar családnév. A magyar katonákkal bevonuló osztrák kapitány is lelkesedik: „Nagyszerű pofák vagytok ti magyarok! Nekem ezután beszélhetnek a rebellis magyarokról. Mi osztrákok azt hittük, hogy gyűlöltök bennünket! Pedig nem

igaz. Végre megtaláltuk egymást. Mi már idegenek sohasem lehetünk.” A homoerotikusnak is értelmezhető vallomás nyomán úgy tűnik, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában fennállt osztrák-magyar ellentét is semmivé foszlik.

De még nincs vége a háborúnak, ezért – a darab befejező mondataiban – elhangzik a töretlen optimizmus szava: „És győzni fogunk! Rettentő nehéz, tengernyi ellenség van előttünk, és patakokban ömlik a vér. Talán nehezen megy, talán ér balszerencse és a délceg rohamok egy pillanatra megállanak. Lehet, hogy ér balszerencse, de minket legyőzni nem lehet. Minden rab népek imája segít, és velünk van az Isten. Fogtok talán rossz híreket is hallani rólunk, de mi talpra ugrunk, és hajrá! A magyarnak győzni kell, és mi győzni fogunk!” Záró mondatként az addig istentagadó nihilista is megszólal: „Most tudom, hogy van Isten!”

S miután a magyarok győztek, felszabadították a lengyeleket, a zsidókat, a tót és a kozák magyarrá, a román a magyarok barátjává vált, az istentagadó nihilista pedig istenhívóvé lett, utolsó mozzanatként, együtt mindannyian eléneklik a Himnuszt. A színmű alapján úgy tűnik, hogy a magyar több mint háborús győztes: megváltó.

Egy nappal a bemutató után az orosz hadsereg körülxárta Przemyslt, Galícia védelmének alappilléret.

„Akik itthon maradtak”

A verses prózában megírt darab műfaja szerint: „alkalmi játék 1 felvonásban”. Heltai Jenő²⁵ színművét²⁶ 1914. szeptember 19-én mutatta be a Vígszínház²⁷ – egy nappal azelőtt, hogy megindult Szerbia ellen a Monarchia második offenzívája. A rövid darab egy családi életképet mutat be, melyben az otthon maradt idős és női hozzátartozók fohászkoznak a bevonult családtag épségéért és a háború sikeres kimeneteléért.

A színmű színtere nyáresti kispolgári enteriőr. Itt ül együtt a nagypapa, a fiatalasszony, a fiatal lány és egy kisfiú. Az ő beszélgetésüket hallhatjuk a darabban. A beszélők megállapítják, hogy az utcán katonazene hangjaira katonák vonulnak. Tetszésüket fejezik ki, hogy a muzsika szerintük szép magyar nóta. A fiatalasszony az ablakon át zsebkendővel integet a katonáknak, és megállapítja: „Sehol semmi bánat, bátrak és erősek, büszkék és vidámak. Barna piros arcuk a jókedvtől sugárzik, zászlót tart az egyik”. A fiatal lány erősíti a mondanót: „Énekel a másik, bokréta a puskán, a sapkán kokárda, mintha bálba menne, úgy megy a csatába.” Az idillikus képet némileg megtöri, hogy a fiatalasszony közli, az ő férje is katona, a fiatal leány pedig elmondja, hogy a vőlegénye szintén. A kisfiú kifejezi vágyát, hogy ő is katona szeretne lenni, mint az apja. A nagypapa szintén elmondja, hogy családirag van köze a háborúhoz, hiszen három fia katona. Sajnálatát fejezi ki, hogy ő kora miatt nem szolgálhat a seregben, de határozottan közli: „Előre, előre!” A gyerekek vigasztalólag mondja, hogy „őneki még biztos lesz alkalma kardot rántani a hazáért”; szemben vele, akit „bilincsel az agg kor”.

A fiatalasszony máshova helyezi a hangsúlyt: „Csöndesedjen drágám! Fogadjuk jó szívvel, amit a sors ránk mér. Egyformán harcolunk mi mind a hazáért. Karddal az erősek, részvéttel a gyöngék, vér és könny áztatja a haza szent földjét, egyformán jótékony harmat mindkettő, az a föld melyre hull, nem maradhat meddő. Ó, hogy mennék én is lobogó zászlóval, jókedvű fiúkkal, vidám zeneszóval. Könnyű könnyű szívvel a csatába menni, ádáz ellenséggel vígan verekedni. Csaták mámorában mindent elfeledni. Nehéz nehéz szívvel itthon dideregni, sírni és aggódni, várni és szeretni. Álomtalan éjjel semmit sem feledni.” A gyerek erre azonnal válaszol: „Én nem féltém apát, se Magyarországot, csak mi fogunk győzni akárhány az ellen. Ha magunk leszünk is egész világ ellen. Hiába az ármány, árulás és gázság, apuka megmondta, mienk az igazság. És ha apa mondta, úgy kell annak lenni,

minket ugye nem fog senki leteperni.” A fiatal leány, akinek vőlegénye ment el a sereggel, osztja a gyerek véleményét, de kételyeit fejezi ki a tekintetben, hogy a vőlegénye élve viszatér-e a háborúból. Ha nem jön vissza, akkor ő itt marad „csokolatlan ajkkal”, amit azért problémaként érzékel. A nagypapa is erősíti az optimizmust, amikor azt mondja: „Nem szabad csüggedni. Bizalom, bátorság. Áll Buda, él magyar, él még Magyarország.” Ezután közösen imádkoznak Istenhez, ahol mindenki elmondja, hogy mit kíván. Szeretnék, ha Isten megsegítené az országot, enyhítené a szenvedést, a fájdalmat, reményt és bizalmat adna a csüggedőknek, kenyeret, vizet adna, a nyomor helyett áldást és hamari viszontlátást biztosítana. Végül mind együtt úgy fejezik be: „Isten, kinek neve mindörökké áldott, adj nekünk egy erős új Magyarországot!”

Heltai más utat követett, mint az addigi szerzők. Ő az otthon maradtok szemével látja a háborút, és megpróbálja annak emberi oldalát érzékeltetni a nézővel. Ugyanúgy kívánja az ország győzelmét, de nem szólít fel vérontásra, nem kívánja az ellenség halálát, s legfőképpen egyetlen egy katonát sem szerepeltet rövid színdarabjában. Írásműve egyértelműen propagandisztikus, de úgy háborúpárti, hogy egyben emberpárti is. Érzékelteti a hátszág aggodását és elkötelezettségét, s nem állítja azt, hogy a magyar több és jobb, mint a más nemzethez tartozók. Olyan propaganda, amely nem háborús uszítás; inkább patrióta, mint nacionalista.

„Nagy dolog a háború”

A darab²⁸ – műfaja szerint – „énekes játék 4 képből”. Írója Vágó Géza.²⁹ A színművet 1914. szeptember 27-én mutatták be a Király Színházban.³⁰ A játékban a faluból bevonuló ifjú honvédek azzal a céllal vállalják a front küzdelmeit, hogy ott „muszka zászlót” szerezzenek, és azt hazahozzák, elnyerve vele a helyi kocsmáros leányának kegyeit. A küzdők sorából legnagyobb meglepetésre, egy zsidó ifjú kerül ki győztesen, aki csellel állt katonának, majd tanúbizonyságot téve bátorságáról, feleségül vehette a kocsmáros leányát.³¹ A darab szerkezete: I. A gyáva legény; II. A megváltók; III. Misó angyal lesz; IV. Virradat.

A színmű dallal kezdődik, amely tükrözi a teljes eszmei mondanivalót. A szín kocsmára, ahol a jelenlévők csárdást táncolnak, s a zene szövege a következő: „Belgrád felé magyar bakák járnak; / Belgrád felé sötét felhők szállnak, / A felhőkből véres eső patakszik, / Ferenc Jóska a szerbekre haragszik. // A határon magyar bakák járnak, / A határon szuronyerdők állnak, / Nem téveszt célt magyar baka golyója, / Bekergeti a szerbeket a folyóba. // Azt üzenjük a nagy orosz cárnak, / Hogy mivélünk nagyon rosszul járnak. / Mert a magyar nem ijed meg senkitől, / Nincsen oka félni csak az Istentől.”

A mulatozók között a felhevült férfielemek ilyesmiket beszélnek: „Olyan cudar a kedvem, valami muszkát vagy rácot felaprítanék”, „...majd megtudja az a muszka, hogy nem jó lesz a somogyi fiúkkal kukoricázni”. Újra dalra fakadnak: „Három színű a mi zászlónk / Nincsen párja annak, / Petár királyt kötjük fel rá, / Győzelmi szalagnak.”³² A szereplők kifejezik reményüket, hogy a háború nem tart soká: „Először rendet csinálunk a rácok között, azután megverjük a muszkát, ... aztán majd csak vége lesz egy-kettőre.”

A kocsmában szóba kerül 1848 emléke, s az egyik idős megszólaló el is mondja, hogy lényegében minden ugyanúgy van, mint egykoron: „... éppen úgy van minden, mint akkor régen. Csak a mundér más, de a lelketek szakasztott olyan, mint az enyém volt. Akkor is csak egyszer mondták, hogy menni kell, de el is mentünk mindannyian. Akkor Kossuth apánk, most pedig len Ferenc Jóska – mindnyájunknak édesapja.”

Feltűnik a színen Simi, a falubeli zsidó fiú, akit nem vettek be katonának, mert csenevész, tyúk mellű. A többiek gyávanak tartják, de ő ezt kikéri magának, és eldönti, hogy mindenáron belép a seregbe. Mivel titokban szerelmes a kocsmáros lányába motivációját csak növeli,

hogy egy zsákmányolt muszka zászlóval elnyerheti Rozi szerelmét. Simi végül is eléri, hogy beállhasson katonának. Hadnagya itt szótartot intéz hozzá: „Az igazi, az új megváltás most fog elkövetkezni. Felszakadnak a rabok láncai, és diadalmasan fog keresztülharsogni a világon a szabadság győzelmes harsonája. A vér, az ártatlan emberek vére, amely ebben a rettenetes győzelemben vérrózsákkal fogja behinteni a harcmezőket, a keresztrefeszített Megváltó vérevel fognak egyesülni örök jelvényeként az igaz, boldog és békés életnek!” Ennek hatására Simi a hadnagy társaságában lévő hölgynek rögtön megadja a címét: „Pardon, kisasszony! Elfelejtettem a címünket megmondani; ha írni akarna, a címem: Simi Fröhlich, Szentpétervár, poste-restante!”

A következőkben a férfiakat már a fronton látjuk. Itt harci érintkezésbe kerülnek az oroszokkal, és miközben a falubeli fiúk közül van, aki meghal, Simi zsákmányol egy orosz zászlót. A magyar katona halálát a hadnagy úgy kommentálja, hogy „A háború borzalma – a jövő tisztasága.” Majd letakarja a halottat egy nemzetiszínű zászlóval.

A következőkben – immár újra a falusi kocsmában – a helyiek részletesen és dalban elemzik a helyzetet. Belpolitikailag az elemzésük egyértelmű. Bátran és egyöntetűen hitet tesznek a korabeli miniszterelnök és rendszere mellett: „Szídtuk eddig nagyon az / Adózási srófot, / Abcugoltuk cudarul / Tisza István grófot, / De azóta kiderült, / Hogy okosabb lesz tán, / Ha egy-szívvel kiáltjuk: / Éljen Tisza István!”

A szerb politikai elit lesújtó kritikában részesül: „György a szerbek hercege, / Elment a csatába, / Hát egy magyar golyóbis / Rögtön eltrafálta. / Kanászfamiliából / Származik a Gyurka, / Nem marad majd belőle / Csak egy véres hurka!”

De nemcsak a szerb elit, hanem a szerb nép is kritika tárgya: „Mitroviczán a vad rác / De csunyán megjárta, / Egy tót baka a rácnak / A kezét levágta. / „Miért vágta le a kezét?” / – felelj erre tót, – / „Mit csináljak, hogy ha már / Akkor feje – nem vót!”

A magyar öntudat és a lehangoló tekintetű magyar erő nemzetközi politikai értékítéletekre is ösztönzi a kocsmában dalolókat: „Én az angol flottáért / Nem adnám a gúnyám, / Londonban az emberek / Oda vannak csunyán. / Nevezzük az ángélust / britnek vagy angolnak, / Hajói a tengeren / Sirva brittangelnek! // A francia hadsereg / Nem tud felkészülni, / Mert a francia anyák / Nem szeretnek szülni, / Bezzeg büszkén nézhetünk / A mi seregünkre, / Mert a magyar menyecskék / Furtonfurt csak szülnék.” Úgy tűnik, hogy a brit hajóhad a világtengereken nem tud tájékozódni, a franciák pedig demográfiai deficitben vannak, szemben a magyarokkal, akik lélekszámban, illetve reprodukciós képességben nyilván meghaladják őket.

Simi visszatér a falujába a zsákmányolt orosz zászlóval, s elnyeri Rozi kegyeit. De sajnos újra vissza kell menni a háborúba, ami egészen bizonyosan a magyar fegyverek győzelmével ér véget. Erről Simi hadnagya – Simivel együtt – biztosítja a falu lakóit és a színdarab nézőit: „Fiuk, megyünk! Bátran, jókedvűen előre! Új ütközetre! Újabb győzelemre! Mi nem csüggedhetünk gyerekek, mert a mi zászlónkon ez a jelszó csillog: „Diadal!”. És ha visszatérünk, büszkén, emelt fővel emlékszünk majd szent küzdelmeinkre, és szenvedéseinkre, mert nagy dolog a háború.” Mindenki dalra fakad, s azt éneklük, amit 1848-ban is: „Fel-fel vitézek a csatára!” Minden jó, ha a vége jó!

Két nappal a színdarab bemutatója után orosz csapatok nyomultak be az Uzsoki-szoroson keresztül Magyarország területére.

Nemzeti erotika és kábulat

A vizsgált színdarabok alapján kirajzolódik a kép: 1914 augusztusában-szeptemberében, a háború kezdetekor milyen tartalmi – és érzelmileg hitelesíteni szándékozott – üzeneteket kívántak eljuttatni a nagybecsű publikumnak.

A háború nemzeti ügy. Éppen ezért hozzátársítják a modern magyar nemzettudatban rögzült dicsőségteli nemzeti tartalmat, s ez történetileg 1848-ban, mint érzelmi kiindulópontban fogható meg. 1848 sehol nincs részletezve. Nincs szó arról, hogy a folyamat annak idején 1849-re eljutott a Függetlenségi Nyilatkozatig, illetve nincs szó az 1848–49-et jellemző belső megosztottságokról. 1848 önmagában, mint pozitív kollektív nemzeti emlékezeti pont van jelen, s személyileg csak Kossuth Lajossal (esetleg Petőfi Sándorral) társul.

Ezt a nemzeti konszenzusnak tekintett pontot kötik össze 1914-gyel, illetve Kossuthot Ferenc Józseffel. Az összekötést indokolja az, hogy 1848-ban (pontosabban szólva 1848–49-ben) a magyaroknak ellenfelei voltak a szerbek és az oroszok, és 1914-ben is ellenük viselnek háborút. 1848 differenciálatlan összehangolása 1914-gyel egyszerre utal az annak idején levert magyar forradalomért és szabadságharcért vett revansra, illetve az akkor megszakított folyamat folytatási szándékára, kiteljesítésére. Így feledhetővé válik a független Magyarország ideáját megtestesítő Kossuth és ezt az ideát opponáló Ferenc József ellentéte. A háború harmóniába rendezi a magyar múltat. 1848 a modern magyar nemzettudat szakrális, érzelmileg nem megkérdőjelezhető pontja, és ha ezt összekötjük 1914-gyel, akkor azt mondjuk: a háború is szakrális és érzelmileg megkérdőjelezhetetlenül magyar.

Fontos, és az 1848-as forradalom 1914-gyel való azonosításában nagy szerepet játszó mozzanat a szabadság értékének kihangsúlyozása. Ahogy 1848-ban, úgy 1914-ben is a magyarok a szabadságukért küzdenek. Ez az elgondolás szinte mindenütt megjelenik, de más is társul hozzá. A magyarok olyan fontosnak tekintik a szabadságot, hogy ezt másoknak is elviszik. Éppen ezért a magyar felszabadító, ami a háborús részvétel igazolását erkölcsileg és érzelmileg még inkább erősíti, felmagasztosítja.

Mozgásábrázolás

Ebben a harcban a magyarok egységesek. A nemzet történelme és elkötelezettsége a szabadság iránt megteremti a nemzeti egységet. A nemzeti egység szellemében nincs szegény és gazdag, nincs úr és paraszt. Aki ellenzi a háborút, az kizárja magát a nemzeti egységből, ezért még a háborús konfliktus egykori ellenzői is beállnak a nemzeti egységbe.

A magyar nem egyszerűen önmagát képviseli, hanem felszabadító missziójával világtörténelmi szerepre tesz szert. Győzelmes küzdelme hozzájárul ahhoz, hogy e háború után minden háború megszűnjön. Felszabadító feladatával pedig önmaga és más népek megváltójának szerepébe kerül. A magyarnak biblikus a missziója, és megvan hozzá az isteni ereje is.

A nemzeti egység, az érzelmileg megalapozott történelmi elhivatottság a magyart erősebbé és jobbá teszi azokhoz képest, akikkel harcban áll. Ezért lesz képes legyőzni szerbet és oroszot, s ezért retteghetnek tőle a franciák és a britek. A magyar mind közül a legjobb.

A kiemelkedő minőség vonzóvá teszi a magyart. Mondhatnám úgy is, hogy a magyar szexi, egyfajta erotikus kisugárzása van, amit hívhatunk nemzeti erotikának is. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a szlovákok is magyarok akarnak lenni, a zsidók kifejezetten törekszenek erre, és még a kozák is elcsábul – ő is úton van ahhoz, hogy magyarrá legyen. Ebben a megközelítésben a magyarral együtt élő másféle emberek nem ellenségek. Nem ellenség a zsidó, nem ellenség a szlovák. Sőt! A magyar asszimiláló ereje erősíti a nemzetet, s a nemzet erősödik is. A zsidóból vagy a szlovákból lehet a legmagyarabb magyar, a legvitézebb hős.

Az ellenség az, aki el akarja lehetetleníteni a magyart, aki el akarja őt tiporni, aki el akarja venni tőle hazáját. Ezekkel szemben kíméletlenül fel kell lépni, s vérüket kell venni. Ebben a harcban természetesen lesznek magyar áldozatok is, de ők a hősök, szemben azokkal, akik szintén meghalnak, de a magyarok ellenében halnak meg. A tárgyilagos szemlélő ezt látja, hiszen a meggyilkolt szerb kém lánya is elismeri, hogy apja halála az igazságos Isten műve volt.

Feltűnő, hogy a magyarnak ugyan vannak szövetségesei, de alapvetően magában áll szemben ellenségeivel. Maga veri le a szerbet, maga veri le a muszkát. Csak véletlenül és utalásszerűen értesülünk arról, hogy a háborúban a magyaroknak nincs saját hadserege, mert egy olyan armádia tagjai, amely az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadserege.

A színdarab általában a fikció világa. Nincs ez másként most sem. Az úgynevezett valósághoz vajmi kevés köze van annak, amit ezek a művek a korabeli nézőnek mondtak, s amivel kicsiholták az elfogadásukhoz szükséges érzelmi többletet. Esetünkben azonban mégis némi fontosságra tesz szert, amit közönségesen realitásnak hívunk. Egyszerűen azért, mert egy akkoriban létező háborúról van szó mindazzal a vérrel és verítékkal, amivel ez az esemény sor jár, illetve járhat. A színdarabok háborús világképe fiktív, de bemutatásukkor a háború már valóságos. A fikció a realitásból táplálkozik, de nem sok közül van egymáshoz; a fikcióból jószerivel semmi nincs a realitásban. Úgy tűnik tehát, hogy Budapest színpadain 1914 augusztusában-szeptemberében a fikció teljesen felülírta a realitást, s egy olyan magyar önképet és helyzetet konstruált, amely racionálisan még nyomaiban is nehezen volt érvelhető. Persze nem is ez volt a feladat.

A háborúban álló országokban mindenütt hasonló lelkesedés és azonosulás volt megfigyelhető. Éppen ezért nincs okom feltételezni, hogy máshol más lett volna a nemzeti öntömjenezés érzelmi miliője és logikája. Valószínű, hogy a magyar szó behelyettesíthető a szerbbel, a franciával, vagy éppen a némettel; az önkép tekintetében csak árnyalatnyi és nem lényegi különbségek lennének.

Mindezek alapján vélelmezhető, hogy a háború elején a nemzeti érzés teljesen parttalan kitörése – még ha ez esztétizált formában is történt – alapvetően egy sajátos érzelmi állapotot idézett elő. Ezt az állapotot lehetne nemzeti kábulatnak, delíriumnak, esetleg részegségnek hívni. A mértéktelen alkoholfogyasztás eltorzítja az ítélőképességet, megváltoztatja a reakci-

okat, leépíti a gátlásokat és egy – az alkohol hatása által teremtett – szürreális világba helyezi bele az embert. Ha valaki mértékkel fogyaszt tudatbefolyásoló- és módosító italt, akkor annak inkább hasznát látja, mert nem megváltoztatja a tudata állapotát, hanem csak jobb kedvre hangolja az egytet.

A nemzeti érzés mértéktartó alkalmazása segítheti egy-egy politikai közösség összetartozását. Különösen akkor, ha nagy és megoldandó feladat áll az adott közösség előtt.³³ Abban a pillanatban, amikor ez mértéktelenségbe fordul át, az adott politikai közösség önértékelése teljesen elszakad a realitásoktól, és merőben szürreális világba kerül.

Megítélésem szerint ez az állapot állt elő 1914 őszén Európában. Abban – már csak az általam áttekintett színdarabok alapján is – biztos vagyok, hogy Magyarországon is ez volt a helyzet. A háború kitörése és a nemzeti bornírtság tobzódása egybeesett. 1914 szeptemberében – képletesen szólva – Magyarország elkábította magát önnön tételezett nemzeti nagyságától. Mondhatnám azt is: Magyarország más európai országokkal egyetemben módosult tudatállapotba került. Sok idő kellett ahhoz, amíg kijózanodott, hogy aztán megint ittassá váljék. A Nagy Háború utáni időszak tapasztalata alapján ugyanis tudnunk kell, hogy nem csak a nemzeti érzéstől lehet megrészegülni.³⁴

Jegyzetek

1 Ezt a folyamatot mutatja be: Merényllettől hadüzenetig. A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországn. (1914. június 28. – 1914. július 28.). Szerk.: Gerő András. Habsburg Történelmi Intézet, Budapest, 2014.

2 Esti Újság, 1914. XIX. évf. 165. szám

3 Kecskeméti Lapok, 1914. 145. szám

4 Lehetséges olyan megközelítés, amely minden háborús tematikát vagy katonaszereplőt tartalmazó darabot a háborús propagandába sorol be. A magam részéről csak azt tekintem háborús hitvallásnak, amely kifejezetten e célból íródott. Kétségtelenül igaz azonban, hogy jó néhány 1914 előtt írott darabot átalakítottak, és a háborúról szóló hangszívekkel láttak el. Ezeknek a rendezői elképzeléseknek a számbavétele igazi színház-történelmi kutatói feladat, de az én megközelitésem ezt nem tartalmazza.

5 A háborús propagandaszínház külön vonulatát képezik a gyerekeknek szóló színdarabok. Így például a Komor Gyula és Stephanides Károly által írott „Szepi, a főcserkész”, amelyet a Vigszínház mutatott be 1914. december 19-én. A szüzsé szerint Bombaország (értsd Szerbia) agitátort küld Komitácsi személyében, hogy a háború ellen hangolja a szittyákat. Nem jár azonnal sikerrel, és mindenki nagy örömmel vonul a bombák ellen. Nyebogár, miután a szittyák elfoglalták a fővárost, hiába menekül a földalatti börtönei miatt rettegett „Gonoszok gonoszához” segítségért, a szittyák győzedelmeskednek. (Magyar Színpad, 1914. 329. szám, december 19.). De ilyen darab volt az ugyancsak a Vigszínházban 1915 decemberében bemutatott, Komor Gyula által írott színmű, amely a „Hindenburg bácsi” címet viselte. A darab nem túl bonyolult történetében Hungária és Konrád vitéz együtt sikerrel szállnak szembe a gonosz Nyikolajevics-Muszkával, aki végül elnyeri méltó büntetését (Színházi Élet, 1915. 15. szám, december 21.).

6 A Népopera mutatta be a „Vörös ördögök” című színművet. Műfaja szerint alkalmi játék 7 képből. Írói: Mérei Adolf és Dr. Béli Izor. A darab szerkezete: I. A vörös ördögök. II. A mitrovicai tánc. III. A nazarénus. IV. Mindenütt jó, de legrosszabb otthon. V. Megfizettem Világosért. VI. Vive la Kaiser. VII. Magyarország nem volt, hanem lesz. Történet két magyar huszárról, akik sikeresen küzdenek a fronton. Egy volt negyvennyolcas honvéd bosszút áll egy orosz tábornok megölésével régi sérelmeiért. Párizsban forradalom tör ki és a nép követeli, hogy tegyék le a fegyvert a németek előtt: Napóleon szelleme megjelenik és babérkoszorúját Vilmos császár fejére teszi. A Magyar Országgyűlés háború utáni első ülésén deklarálja, hogy Lengyelország és Szerbia koronája a királyhoz tartozik immár. (Magyar Színpad, 1914. 231. és 235. szám, szeptember 2. és 15.). A Vigszínház mutatta be Gábor Andor „Előre!” című színjátékát 5 felvonásban. Egy, a hadüzenet miatt Franciaországban rekedt magyar földbirtokost és lányát megtámadja a csöcselék, mire egy magyar diplomata védelmükre kel: közben a támadók szétszélednek a porosz közeledésének hírére. A két fiatal közel kerül egymáshoz. Közben hadba vonuló katonák gyülekeznek az Astoriában, Budapesten, és a „nagyszerb-komité” két kémje is feltűnik. (Magyar Színpad, 1914. 236. szám, szeptember 17.).

7 Pásztor Árpád 1877-ben született, és 1940-ben halt meg. Színműíróként, fordítóként, újságíróként tevékenykedett. (Az életrajzi és intézménytörténelmi adatok forrása a továbbiakban külön hivatkozás nélkül is: Magyar életrajzi lexikon, I–III. kötet. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1981; valamint: Magyar színház-

művészeti lexikon. Főszerk.: Székely György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.) Sárközi Mátyás, Molnár Ferenc monográfiusa és egyben unokája szóbeli közlése szerint a színház eredetileg Molnár Ferencet kérte fel a darab megírására, de ő ezt nem vállalta, viszont tanácsaival segítette Pásztor Árpád munkáját.

8 A Király Színház 1903-ban kezdte meg működését Budapest hetedik színházaként. Beöthy László alapította. Itt mutatták be 1904-ben Kacsóh Pongrác „János Vitéz” c. darabját, s innentől a színház a zenés darabok bemutatását részesítette előnyben. A Király Színház 1936-ig működött. Bemutatói közül említést érdemel Jacobi Viktor „Leányvásár” és „Sybill”, Huszka Jenő „Gül Baba”, Kálmán Imre „Luxemburg grófia” és „A csárdaskirálynő”, Szirmai Albert „Mágnás Miska” c. operettje.

9 A darab főbb szerepeit Fedák Sári, Z. Molnár László, Huszár Károly és Rátkai Márton játszotta. A színmű gépiratos formában az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Színháztörténeti Tárában lehet fel.

10 Magyar Színpad, 1914. 223. szám, augusztus 25.

11 rezervista: tartalékos

12 Abzug: le vele!

13 Mungó: kormánypárti, a kormányt kritikátlanul kiszolgáló (gúnyos)

14 A színmű kézirat formátumban az OSZK Színháztörténeti Tárában lehet fel.

15 Hegedüs Gyula (1870–1931): színész. 1896-tól – megszakításokkal – 1926-ig a Vígszínházban játszott, később a Magyar Színházhoz szerződött.

16 Faragó Jenő (1872–1940): író, újságíró. Nagyszámú színdarabot, operettlibrettót, filmszöveget, regényt és elbeszélést írt.

17 A Vígszínház 1896-ban nyílt meg, s szinte azonnal a fővárosi polgári közönség egyik leglátogatottabb színházává vált. Eredendően is célul tűzte ki kortárs magyar drámaírók műveinek színrevitelét, de ugyanakkor elkötelezte magát a modern külföldi drámák bemutatása mellett is. A színház napjainkig működik, épülete 1945-ben, Budapest ostromakor megsérült; helyreállítását követően, 1951-től a Magyar Néphadsereg színházaként tevékenykedett. 1960-ban visszakapta nevét, s újból Vígszínház lett. A darab főbb szerepeit Vendrey Ferenc, Tanay Frigyes, Virányi Sándor, Hegedüs Gyula és Gombaszögi Frida játszották.

18 Magyar Színpad, 1914. 231. szám, szeptember 2.

19 Ez Ferenc József születésnapja.

20 A színmű kézirat formában az OSZK Színháztörténeti Tárában lehet fel.

21 A főbb szerepeket Törzs Jenő, Tarnay Ernő és Latabár Árpád játszotta. (Magyar Színpad, 1914. 235. szám, szeptember 15.)

22 Márkus László (1881–1948): író, kritikus, színházi- és filmrendező, díszlet- és jelmeztervező, színházigazgató. Élete során volt a Nemzeti Színház és az Operaház igazgatója is.

23 a pánszláv elképzelések szerint a szlávok összetartoznak, s így a szlovák és az orosz rokonok

24 azaz: Miklós

25 Heltai Jenő 1871-ben született és 1957-ben halt meg. Költő, író, drámaíró, színházigazgató: a foglalkozási felsorolás is jelzi, hogy rendkívül sokoldalú művészeti tevékenységet fejtett ki.

26 A darab kézirat formában az OSZK Színháztörténeti Tárában lehet fel.

27 A Heltai darab főbb szerepeit Hegedüs Gyula, Sz. Varsányi Irén és Gombaszögi Ella játszotta.

28 A színmű kézírata fellelhető az OSZK Színháztörténeti Tárában.

29 Vágó Géza (1882–?): Színész, rendező, színházigazgató.

30 A darab főbb szerepeit Tanay Frigyes, Latabár Árpád, Z. Molnár László, Huszár Károly és Rátkai Márton játszották.

31 Magyar Színpad, 1914. 246. szám, szeptember 27.

32 A háromszínű zászló itt a piros-fehér-zöld magyar zászlót jelenti, Petár király pedig a szerb uralkodó.

33 Az általam vizsgált öt színmű közül csak Heltai Jenő műve felel meg ennek a kritériumnak.

34 Az adott szöveg angol változata megjelent: National Delirium. War Propaganda in Hungarian Theatres. In: András Gerő: A Hungarian National History Book. Public Foundation for the Research of Central and East European History and Society, Budapest, 2015. 83–130. o.

KOZMA Tamás

Hogyan lettem szociológus?

A szociológiával battonyai tanár koromban találkoztam először. Nem előzmények nélkül persze. Tanítóképzősként – ami akkor (1953–57) még középiskolát jelentett – szédültem bele először a népi írókba (a szédület és elragadtatás azóta is tart). Ez szakítást jelentett apám családjával, ahonnan a nevemet és a társadalmi származásomat örököltem, valamint odafordulást valamihez, amit csak távolról és csak képzeletből ismertem: a „néphez” (amelyen akkor elsősorban Nyíró és Tamási karaktereit értettem). Kedves tanárim – a magyaros Bihari János és a történelmes Bódi Ferenc – adhatták az indítást, vagy talán valaki, valakik anyám környezetéből (az egykori Baár-Madas-os tanártársai? Ravaszék? Bibóék?). Mihelyt újból megjelent – talán 1957-ben –, kézbe vettem és egy ültömben elolvastam a *Viharsarkot*, majd a budapesti Kiskörúton, a Toldi mozi melletti antikváriumban megszereztem Szabó Dezsőt (*Az egész látóhatár*) és Németh Lászlót (*A minőség forradalma*). Már nem emlékszem pontosan, kitől kaptam Acsády Ignác terjedelmes *Magyar jobbágyság történetét*, talán aktuális mentoromtól, az unitárius lelkésztől. Akkoriban mindenesetre tanár vagy lelkész szerettem volna lenni.

Ilyen indíttatás után sem tudtam azonban, mi is a szociológia. Könnyen lehetett a „szocializmusra” asszociálni, annál pedig semmi sem állott távolabb tőlem. A könyv azonban, amelyet kézbe vettem – a tanári könyvtár „őreként” Battonyán könnyen megrendelhettem –, Cseh-Szombathy László és Ferge Zsuzsa szerkesztésében (*A szociológiai felvétel módszerei*) minden volt, csak „szocializmus” nem. Tulajdonképpen fordításkötet; szemelvénygyűjtemény az akkor korszerűnek számító, főleg amerikai kutatómódszertanokból. Izgatottan forgattam, hogy minél többet értsek a szociológiából – de így utólag bevallhatom, hogy nem sokra mentem vele. A csalódást nem vallottam be magamnak; inkább annak tudtam be, hogy nem ismerem eléggé „a szociológiát” (nem is ismertem). Meg az akkor mögötte húzódó, azt megalapozó statisztikát sem. Úgyhogy a következő olvasmányom Hajtman Béla statisztika-könyve lett.

Vele könnyebben boldogultam. Részben, talán, mert régebbi és gyakorlottabb tanár volt, mint Cseh-Szombathy és Ferge, részben mert a statisztikát, bármennyire száraz volt is, könnyebben érttem (holott a matematikától, bár kaptam jó jegyeket is az iskolában, mindig borzadoztam). Hajtman könyve és a csatolt táblázatok mégis remek segítséget jelentettek. Zsebszámológépeink akkor még nem voltak, korrelációt és regressziót kézzel és táblázatból számoltunk. Hajtmanon és a statisztikán keresztül furakodtam be – mintegy a hátsó ajtón – a szociológiába. Az egyik segített a másikhoz közelebb kerülni; a másikat (a szociológiát) pedig mindenáron érteni akartam, úgyhogy a kedvéért elszenvedtem a fapados statisztikát is.

A terep meg ott hevert – hogy stílszerű legyek – a lábam előtt. Az iskola, a gyerekek. Tanító koromban, az 1960-as évek elején – később gimnáziumi tanár koromban is, az 1960-

as évek végén –, szabály volt az osztályfőnöki családlátogatás. Ami annyit jelentett, hogy osztályom gyerekeit, azok családját évente legalább egyszer végig kellett vizitelni. Faluhelyen (Dombegyház) és kisvárosban (Battonya) ez nem jelentett ugyanolyan kényelmetlenséget és akkora kihívást, mint jelentett volna például Budapesten; de azért épp eléggé kényelmetlen volt. Viszont nagyon-nagyon tanulságos; egy-egy látogatásra máig emlékszem. Az előző délutáni-esti látogatás után másnap délelőtt már más szemmel néztem azt a lányt vagy fiút, akivel otthon találkoztam – mintha a színészt a szereplése után a színpalak mögött kerestem volna föl.

Úgyhogy az „empíria” lényegében adva is volt; csak „értelmezni” kellett. Én addig úgy értelmeztem, ahogy kedvenc népi íróimtól eltanultam: a magyar nép hullása, kitétsége, szenvedése stb. mintájára és fogalmaiban. Az, hogy ez már mégsem ugyanaz „a nép”, pláne nem a havasok népe, a hargitai faragók és furfangosok, mit sem számított. Ha valaki elég sokat olvas – és én elég sokat olvastam –, úgysem látja meg olvasmányai mögött azt a bizonyos „valóságot”. Hogyan lehetett azonban összehozni a szociológiát – a maga statisztikai adatfölvételeivel, kérdőíves vizsgálataival, alapsokaságával és mintáival, korreláció- és regresszió-számításaival –, meg a családlátogatások tapasztalatait?

Ezeken töprengve – a gimnázium a lakásunktól talán tíz percnyi sétára volt –, tanítványaim sűrű köszöntgetése közben (divat, sőt kötelező volt előre köszönniük) Harsányi István kis könyve (*A tanulók megismerése*) sietett segítségemre. Ez ugyan nem szociológia volt, de nem is pszichológia – pedagógia még kevésbé –, hanem az a bizonyos köztes műfaj, amelyet azóta is szociálpszichológiának neveznek. Harsányi – egykor maga is gyakorló tanár – praktikus eszközt akart tanártársai kezébe adni ahhoz, hogy jobban megismerhessék a tanítványukat. Mint szociálpszichológus és mint hajdani tehetségmentő, a gyerekek otthoni, családi, társadalmi helyzetére hívta föl tanártársai figyelmét. „Tesztjeit” – amelyek inkább aprócska kérdőívvezetések voltak, ma talán fókuszcsoporthoz beszélgetésnek nevezném őket – azonmód kipróbáltam. És beváltak! Osztályfőnöknek és tanítványainak egyaránt örömet okoztak: a gyerekek kiírták magukból, ami nyomasztotta őket, én pedig döbbenet szembesültem a leírt „valósággal” (már nem a „havasok népével”, hanem az alföldi téeszékével).

Akkoriban Szegedre jártam egyetemre, s amíg a szombati konzultációk végén megvártam a battonyai vonatot – este 10 után indult vissza –, az egyetemi könyvtárban ültem. Véletlenül találtam rá Pataki Ferenc akkor új tanulmányára a neveléstudomány akadémiai kötetében. Patakinak, úgy tűnt, előbb sikerült, mint nekem, összekapcsolni a szocializmust és a szociológiát, az iskolai valóságot és a társadalomtudományi kutatást. És hogy teljes legyen a kép, egyszer, visszafelé a vonaton Buda Béla cikke is kezembe került az akkori *Valóságban* (igényes szövegnek látszott, sokáig olvastam, jegyzeteltem is, hogy pontosan értsem). Harsányi, Pataki és Buda – utóbbi a szocializációs elmélettel, amely pillanat alatt fölülírt a fejemben minden nevelélméletet – egyik oldalon; Cseh-Szombathy, Ferge és Hajtman a másikon. Máig imponáló tanári kara ennek az én „levelezős” szociológia tanulásonak (miközben formálisan a magyar-történelem szakos tanári diplomát akartam megszerezni). S amikor hajnalban leszálltam a vonatról – a nyolcvan kilométert a vonat több mint négy óra alatt tette meg –, mellettem, köröttem a téli hajnalban az a bizonyos „valóság”, amelyet későbbi szociológus ismerőseim oly elszántan látogattak és kerestek.

De a szakdolgozatom, és annak nyomában, nagy elszántsággal a kisdoktorim, még nem erről a valóságról és nem is ezekről a dilemmáimról szólt. Emelkedettebb tárgyat választottam (analitikus filozófia), jó távol az iskolaudvar és az olajos osztálypadló valóságától, hogy mélázni, töprengeni és gondolkodni lehessen rajta. Több-kevesebb sikerrel meg is védtem ezeket a dolgozatokat, büszkén a középiskolai tanár diplomámra és boldogan a doktori címem miatt.

Bölcsészként még mindig az ábrándok világában éltem, holott naponta szembesültem azzal a bizonyos „valósággal”. A kettő mégsem kötődött össze, csak jóval később. Olyannyira nem, hogy amikor aspiránsnak jelentkeztem, akkor is magabiztosan vágtam rá a kutatási témám címét: „analitikus nevelésfilozófia a polgári pedagógiában” (ahány szó, annyi nevetethetnek ma). Csak az akadémiai tisztviselő figyelmeztetett az íróasztala mögül – ő jobban érzekelte ábrándom és valóságom kettősségét –, hogy valami gyakorlatiasabb tárgy kellene. „Akkor hát legyen ez: Hátrányos helyzetű gyerekek falun.” Kimondtam. Hazautaztam, nekiültem, és egyetlen délelőtt megírtam a vázlatát. Csak aztán meredtem rá: ez számomra is váratlan volt.

Mégsem volt egészen új. Évek óta érlelődött, de úgy, hogy nem is vettem róla tudomást. Már a cím maga is. Éppen az, amivel az 1960-as években tanítóként és tanárként együtt éltem: hátrányos helyzetű gyerekekkel falun, kisvárosban. A „hátrányos helyzet” akkoriban vált újra közforgalmúvá, miután az oktatáspolitikában megszüntették a „származás szerinti kategorizálást”. Később szemérmeskedve, de figyelmeztetőleg helyesbítettek: csak az adminisztratív kategorizálást; bár az F-ek a nevek előtt még jó sokáig ott maradtak az osztálykönyvekben. A „falu” az a hely volt, ahol nagyvárosi létünkre szerettem, szerettünk lenni; igaz, a kisvárosban (Battonyán) még inkább. A „gyerekek” pedig bizonytalan, de érzékelhető szakítást jelentettek mindazzal, amit pedagógiában másfél évtized óta tanultam. Mert a „tanuló” gyerek is, de a gyerek azért másként hangzott (még csak nem is „gyermek”). A „tanuló” lett volna a pedagógia. A „gyerek” lett valami új, a szociológia.

Ezt persze csak most magyarázom bele a hirtelen jött címválasztásba – így, távolabbról nézve biztosan mégis benne volt. Akkor csak annyit tudtam – s azt sem gondoltam végig –, hogy össze akarom kapcsolni azt, amivel, akikkel foglalkozom azzal, amit olvastam. Olvasmányaimból próbálok majd valami keretet összerakni a sok lány és fiú, a meghökkentően elsülylyedt és a meghökkentően fölkapaszkodó családok – szerbek, románok, szlovákok, magyarok –, a napfényes szeptemberi reggelek, a végtelen beszélgetések és ifjonti szerelmek köré.

Aki ma kézbe veszi a *Hátrányos helyzetű* – kandidátusi értekezésem, amely később könyvben is megjelent –, mindezt aligha fedezi föl benne. Magam is inkább a bizonyítási vágyat érzem ki belőle; a törekvést, hogy valóban elfogadjanak annak, akivé lenni akartam: nevelésszociológusnak. Ezt a törekvést mindjárt az alcíme jelzi: *Egy oktatásügyi probléma társadalmi vetületei*. Tanárom, későbbi kollégám, máig jó barátom, a szegedi Nagy József „pedagógiáit” javasolt – én azonban az „oktatásügyi problémá”-hoz ragaszkodtam. Oktatáspolitikait, akkor az 1970-es évek elején még nem illett írni. A „társadalmi vetületek” pedig azt sugallotta, hogy nem az iskolán belül kell keresni a megoldást, hanem az azt körülvevő társadalomban.

A könyv első fele – hogy úgy mondjam, az „értelmezési keret” – mindenestől társadalompolitika. Ezt az 1960-as évek lazulásakor tanultam, amikor életemben először Nyugaton jártam. 1970-ben tíz napot töltöttem Svédországban, majd másfél évvel később, csodák csodájára, egy egész nyári egyetemi szemesztert ugyanott. Az 1970-es évek skandináv valósága engem is megragadott; az pedig különösen, hogy erről itthon szabadabban lehetett beszélni, mint, mondjuk Nyugat-Németországról (ahol egyébként nem is jártam). A skandináv szociáldemokrácia szelleme kelt életre a *Hátrányos helyzetű* lapjain, amint éppen komprehenzív iskolát szerveznek, jóléti államot üzemeltetnek, egyenlőséget teremtenek ember és ember, gyermek és gyermek között, a gazdagok adójából ingyen tankönyvet és ebédet osztanak. Harcos híve lettem annak, hogy az iskolai hátrányokat leginkább a társadalomban kellene megoldani (székelyföldi ábrándjaim Skandináviába költöztek).

Az „empíriát” – amelyen akkor már, az 1970-es évek szociológusainak mintájára, magam is jórészt statisztikát értettem – sajátosan sikerült megoldani. Belecsöppentem a nemzetközi

iskolai teljesítményméréseknek abba a sorozatába, amelyből később a mai PISA-vizsgálatok kinőttek. A részvétel egy húsz országra kiterjedő adatgyűjtésben, az adatok kijuttatása egy nyugati számítóközpontba (Stanford), majd azok értékelése és az eredmények terjesztése igen nagy föladat volt akkoriban azoknak, akik ekörül bábáskodtunk. Nulla tapasztalattal, viszont harcias elkötelezettséggel. Cserébe a fáradozásért – ma már így természetes – magam is felhasználhattam az adatokat. S akkor kitaláltam valamit, amire máig büszke vagyok (bár már nem annyira, mint eredetileg). Az iskolák, a bennük tanuló gyerekek és az iskola székhelyének (beiskolázási körzetének) statisztikai adatait egységben kezeltem, ún. „iskolakörzeteket” alakítottam ki belőlük. Végül is ezek lettek az összehasonlításom egységei; így a gyerekek teljesítményeit iskolai és települési mutatókkal kombinálva.

Mégsem volt annyira könnyű a jóléti állapotot, az IEA-vizsgálatokat (*International Association for the Evaluation of Educational Achievement*), meg a dombegyházi és battonyai gyerekeket egy könyvvé gyúrni. Az 5-ös buszra várva – a feleségem elé mentem, amikor már sokat írtam – egy délután váratlanul „megvilágosodtam”. A statisztikai elemzések közé mintegy illusztrációképpen battonyai tanítványaim eseteit applikáltam (ma már jól ismert szerkesztési technika). Így állt össze az első könyvem – majdnem az első, mert egy akkor már megjelent, igaz, a nevem nélkül, de mégis –, jól védhető disszertáció és kelendő kiadvány.

*

[...] A vívódás azonban most már nem a kutatásnak szólt; sikeresen megvédtem a *Hátrányos helyzetet*. (Tudományos minősítést akkor az Akadémia adott, mint most tudományos fokozatot az egyetemek. Az első „minősítést” *kandidátusnak* nevezték, mint most az egyetemeken a *PbD-t*.) Szociológus ugyan nem lettem tőle – minden tudományos fokozatomat neveléstudományban szereztem –, de már nem voltam töről metszett pedagógus sem. Ennél kényelmetlenebb volt, hogy kutató sem lettem, bármennyire szerettem volna is, hanem maradtam „hírlapíró”. Igyekeztem mindenütt ott lenni, ahol oktatással kapcsolatos szociológiai kutatás indult vagy szerveződött – de sehol sem számítottam „szakmabelinek”. Eközben ért a meghívás a Műszaki Egyetemről, hogy tanítsak pedagógiát.

Akkor még nem fogtam föl, miről is lehet szó (pedagógia? a Műszakin?). Csak az lebegett előttem, hogy ismét taníthatok. Azt sem kérdeztem, hogy mit tanítsak és kinek, az csak később derült ki. A meghívás végül is úgy szólt, hogy tanítsak nevelélméletet szakoktatóknak; vagyis azoknak a mestereknek, művezetőknak, idősebb és beérkezettebb szakmunkásoknak, akikre egy-egy szakma szakmunkás tanulói voltak bízva. Szövőnőkkel, gépkocsivezetőkkel és gépi forgácsolókkal találkoztam; közülük csak a gépjármű oktatókat ismertem, őket is csak személyes tapasztalatból (hivatásos jogosítványt szereztem).

Ez volt akkora dilemma – legalábbis nekem –, mint amikor a battonyai gyerekeket Hajtman Béla statisztikájával próbáltam megérteni. A Műszaki Egyetem és tanárképző intézete idegen világ volt; utóbb kellemes csalódás, életre szóló emlék. Vettem a nevelélméletet, és nézegetni kezdtem. És akkor visszajött: igen, ezt már egyszer sikerült lefordítanom a saját „új nyelvemre”. A nevelést szocializációra, a családot és pedagógust az iskola és környéke viszonyára, az értelmi, érzelmi stb. nevelést a szociálpszichológiai szerepelméltre. Vettem a ceruzát, és a tartalomjegyzék mellé, a lapszélre fölírtam a félévi foglalkozások témáit „szociológiául”. Aztán rámeredtem: ilyen én is szívesen olvasnék.

Irány a könyvtár (Országos Pedagógiai Könyvtár, akkoriban az Oktatásügyi Minisztérium „hónaljában”, az alagsorban, a Honvéd utca felől). Ismerősként köszöntöttek, disszertáció írás idején sokat jártam ide. Most valami nevelésszociológiát kerestem. Sajnos, nem találtam; kivéve Jáki László és Salamon Zoltán szöveggyűjteményét, az sem profi szociológia. Oda lyukadtam ki, hogy egy „szociológiai nevelélméletet” nekem magamnak kell kitalálnom.

Segítségemre volt az a nyári egyetem, amelyet Svédországban végeztem, s ahol Havighurst is tanárom volt. Amikor megtudta az érdeklődésemet, kezembe adta néhány könyvét. Közte azt a nevelésszociológiai bevezetőt is, amelyre most rátaláltam.

Így készültem előadásról előadásra nevelésméletet tanítani gépkocsivezetőknek, textilipari oktatóknak és gépi forgácsolóknak. Minden konzultáció háromórás volt, és háromszor tanítottam végig. Az első heti konzultációra még túlkészültem, nehogy belesüljek; a második csoportnak már magabiztosan adtam elő; a harmadik csoportnak – a harmadik héten – már a hallgatóság kérdéseinek is az ismeretében. A tanári munka, ha sikeres, örömforrás is egyben, hallgatónak, tanárnak egyaránt. Nekem minden konzultáció örömforrás volt. Elfelejtettem a tépelődéseimet, azt, hogy hová is tartozom, hogyan alakítsam a további életemet. Mindent elfeledtetett a készülés, a katedra és a konzultációk. Meg még valami: rájöttem, mennyi alkotómunka rejlik is mindebben. Érdemesnek látszott formába önteni.

Így aztán minden második konzultáció után – talán a textilipariak voltak akkor soron, főként nők, a legfogékonyabb csoportom – hazamenve leültem az írógéphez. És írni kezdtem. Rájöttem, hogy írás közben nem szabad tépelődni. Nem szabad keresni a szavakat és a mondatokat – még kevésbé szabad kitörölni őket, főként nem a kezdet kezdetén. (Ehhez az újságírás is hozzásegített, meg az, hogy egyenesen írógépbe fogalmaztam.) A cím adott volt; fölírtam hát a lap tetejére. Aztán igyekeztem azzal folytatni, amit előadás közben mondtam. Semmi irodalmazás, semmi idézés, semmi hivatkozás; azt készülés közben úgyis megtettem. Csak befelé figyelés arra, amit egyszer már elmondtam. Nem olvastam vissza a szöveget addig, míg fejből le nem írtam az egész előadást. Sőt még utána sem; hagytam inkább állni.

Sokat írtam akkor már – cikket, dolgozatot, naplót, disszertációt –, de így, ilyent még soha. Az eredmény váratlan volt, és meglepő. Könnyed, gördülékeny szöveg került ki a gépből. Összefogottabb, mint amikor élőben mondtam el, de gördülékenyebb, mint ha spekuláltam volna rajta. S jóval könnyebb, érthetőbb, „fogyaszthatóbb”. Ahogy haladt előre a félév, úgy haladtam előre én is a kézirattal. Most már látható volt, hogy könyv kerekedik belőle. Egy jegyzet, amilyen még nem volt a hazai piacon; egy köztes irodalom pedagógia és szociológia között.

Azóta sokszor elmondtam már, sokat módosítva, variálva rajta. Mivel többször kiadták, többszörösen átrendeztem, bővítettem, igyekeztem modernizálni is. Nem mondhatnám, hogy ez „a” nevelésszociológia; inkább csak egy a lehetségesek között. Később megismertem másokat – Andorka Rudolfét többek között –, ezek sokkal inkább szociológiák voltak pedagógusoknak. Az enyém – később már testesebb tankönyv is –, bár jórészt szintén „pedagógusoknak” készült (eredetileg szakoktatóknak), más volt. A nevelés alapját interpretálta társadalomtudományosan; legfontosabb mondanivalója a „szocializáció” volt, ahogy azt egykor Margaret Mead értette és alkalmazta.

A jegyzet nehezen állt talpra mégis. Nem a kézirat – az egykettőre megvolt, és igen szerettem. Hanem a tankönyv. Főként mert a szociológiát – annak oktatását, terjesztését – akkor, az 1970-es évek második felében külön minisztériumi főosztály ellenőrizte. Én más vizeken hajóztam: a pedagógusképzésben. A pedagógusképző főosztályon valakinek (Füle Sándor) megtetszett az ötlet és a jegyzet, kiadatta és kezdte taníttatni a főiskolai tanárképzésben.

Pályám során ezt a jegyzetet még kétszer átalakítottam: jegyzetből könyvvé, könyvből tankönyvvé (utóbbi már a rendszerváltozás során). És sokszor adtam elő, szöveggyűjteménnyel, kérdés-feleletekkel, szakdolgozatokkal. Most is a gépemen tartom, és folyamatosan kiegészítem. Mások sok más is tanítanak, mert a rendszerváltozás kiszabadította a nevelésszociológiát a marxizmus kalodájából. Én azonban még mindig ezt az ifjonti szerelmet szeretem.

*

Az akadémiai kutató csoport, amelyet a pártintézet helyett választottam, a Várban kapott szobákat, a volt primási palotában (ma ismét az). A belső körfolyosó túloldalán a Szociológiai Kutató egy részlege működött. Elég volt átsétálni oda, hogy szociológusokkal találkozzam és ismerkedjem. Bár újságírással (*Köznevelés*) és a nemzetközi értékeléssel (IEA) tele volt a kezem – amellett végül is pedagógiai kutatónak alkalmazott az Akadémia –, az ismerkedés és beszélgetés jól jött. Meg a tapasztalatszerzés. A Pedagógiai Kutatóban (MTA Pedagógiai Kutató Csoport) „pártföladatot” hajtottunk végre: egy állítólagos iskolareformot kellett (kellett volna) előkészítenünk, az ún. tízosztályos iskolát. (Az Országos Tervhivatal és energikus képviselője, Timár János nagyon akarta. A minisztérium, ahol csak lehetett, ellenállt. A Pártközpont pedig egy párthatározattal letudta a dolgot, és inkább kutatási föladatnak állította be.) Ilyesmiről a Szociológián (MTA Szociológiai Kutató Intézete) 1968 óta már nem volt szó. Tudományos vizsgálatokat végeztek, módszertanilag a lehető legkorrektebben, nehogy megint rajtaveszítsenek. Nem is tűntek egy csapatnak, mint mi, a Pedagógián. Az intézeti napokon – rendszerint kedd és péntek volt az az Akadémián – inkább kedélyes dumapartinak látszottak.

[...] Iskolakutatásaink csúcsa a „Lajosmizse-kutatás” volt (magunk közt neveztük így, elég rátartian). Úgy bonyolítottuk le, ahogy társadalomkutatókhoz akkor már illett. Megrendelőt kerestünk – a Bács-Kiskun megyei művelődési osztályvezetőt –, aki éppen a tanyai iskolák összevonásával bajlódott, és aki úgy bánt velünk, mint elkötelezett, bár kezdő kutatókkal illik (s talán az Akadémia is imponált neki, még ha titkolta is). Bács-Kiskun megye kivételes volt a megyék körében politikai vezetése (Pozsgay Imre) és tanyapolitikája (Romány Pál) miatt. Mi arról igyekeztünk képet kapni, hogyan fogadnák a tanyai iskolák tervezett bezárását a szülők, és mit szólnának egy tanyai kollégiumhoz, meg egy központi iskolához, ami meg is szerveződött aztán Lajosmizsén. A visszhang vegyes volt, a fogadtatást lehetett így is, amúgy is értelmezni. Ha a „megrendelő” nem is, mi sokat tanultunk. Könyv ugyan nem született belőle – de egy kiváló kisdoktori disszertáció igen (*Forray: Az iskolakörzetesítés társadalmi hatásai*).

Az iskolákat kezdtük már megismerni – de beszélni, legalábbis kutatóként még nem tudtunk róluk. Ferge Zsuzsa és Háber Judit iskolaszociológiája segített ugyan, de korántsem eleget. Az ő gyűjteményükben az „iskola” szó az „oktatás” helyén állt; azt gyűjtöttek össze benne a nemzetközi szakirodalomból, amire egy oktatásszociológusnak nélkülözhetetlenül szüksége volt. A mi „iskolánkat” azonban meg lehetett fogni: volt főbejárata – mellékbejárata több is –, voltak osztálytermei, tanulók és tanárok nyüzsögtek (nyűglődtek) benne. Lambert, Millham és Bullock könyve eszközt adott a kezünkbe, amivel társadalomkutató módjára vizsgálódhattunk (ha hagyták) az iskolákban – de arra nem tanított meg, hogyan kellene interpretálni azt, amit találtunk. Ehhez egy szervezetszociológus lett a segítségünkre.

Amikor Hoyle írása megjelent, alig volt szakirodalmi visszhangja (mára a szervezetszociológia egyik klasszikusává vált). Ez fölbátorított arra, hogy az iskolát – nem az egyes iskolát, hanem „az iskolát” úgy általában, ahogy akkor beszélni volt szokás róla –, társadalmi szervezetnek (*social organisation*) fogjam föl. Bármilyen vonzóan hangzott is ez, azt sajnos még nem tudtam, valójában mit jelent. Egyszer tanultam csak tankönyvből szociológiát, és ez most volt. Mindenképp rá kellett jönnöm, mit is jelent a „társadalmi szervezet”. (Mert a kifejezés egyébként közismert volt a Kádár-rendszerben; az akkori „civil szervezeteket” értették rajta, Nőszövetséget, Népfrontot, efféléit).

Így fedeztem föl magamnak a szervezetszociológiát. Mondhatnám hangzatosan, hogy ebben meg Szentpéteri István volt a tanárom, ahogy oktatásszociológiából Ferge Zsuzsa, városszociológiából meg Szelényi. Mondhatnám, bár nem volna egészen igaz. Szentpéteri nagy

szervezetszociológia összefoglalója akkor (az 1970-es évek) még meg sem jelent, valamivel később is csupán egy előzetesét adta ki (a szegedi egyetem *Acta*-sorozatában). Kulcsár Kálmánt, aki saját bevallása szerint szintén szervezetszociológiával (inkább jogszociológiával) foglalkozott – akár csak később a politológia, ez is rendszerint a jogászok terepe lett –, a szociológiatörténetéből ismertem, s különben is nehezemre esett olvasni. Amitai Etzioni egy életre magával ragadott. Sajnos, nem a szervezetekről szóló könyvét vettem először kézbe, hanem az *Aktív társadalomját*; ami ihletet adott, de alaptudást a szervezetekről nem. Úgyhogy szégyen, nem szégyen, én egy olyan tankönyvből tanultam – esténként, a szó szoros értelmében – a szervezetekről, amely műszaki olvasóknak készült, a Nemzetközi Számítástechnikai Oktató Központban.

Azóta két dolgot tudok. Az egyik, hogy a műszakiaknak szóló társadalomtudományi alapkönyvek érthetők. A másik, hogy a szervezet, mint jelenség és a szervezés, mint tevékenység szinte végtelen sok értelmezést, magyarázatot, fölfogást, vitát, interpretációt, hasznosítást, alkalmazást jelent. Igyekeztem nem elveszni bennük, bár a kísértés egyre nagyobb volt. Mint egykori pedagógus, nem is sejtettem, milyen burjánzó területre bukkantam, ahol rendszerelméletiek és rendszerszemléletesek, a szervezet biológus, fizikus és társadalomkutatói találkozgatnak, hogy értsék és félreértsék egymást. De főképp ott voltak a szervezéstudomány prófétái, és az ő követőik, a vállalati személyzetisek. (Róluk abban a korban, az 1970–80-as évek fordulóján köztudottá vált, hogy ilyen-olyan szálakon a félelmetes Belüghöz kötődnek.) A szervezetszociológiából számukra külön tudomány nőtt ki: a vezetéstudomány. A nemzetközi – értsd: jórészt amerikai – szakirodalmat a személyzetisek és munkaügyesek számára az ügyeletes társadalomkutatók értelmezték, fogyaszthatóvá formálták, alakították és adagolták.

Ez aztán már más világ volt, mint az a kezdeti szociológia, amelyre Battonyáról nézve rácsodálkoztam, és amelynek körébe elszántan, noha többnyire reménytelenül igyekeztem bekerülni. Itt sem egy doktriner marxizmus, sem egy szűk polgári kör nem állta az utamat – a nagy jövésmenésben szinte nem törődtek velem (kutatási pénz, utazási lehetőség, vállalati tanácsadás, gazdasági reformok). Vagy mégis: szinte kapóra jöttem, mint „új hús”. Amire addig még nem volt példa – mind a pedagógusok, mind a szociológusok akadémiai bizottsága tartózkodott tőlem (úgyhogy dacból én is) –, rövidesen az Akadémia szervezéstudományi bizottságában találtam magam. Héthy Lajos, a bizottság vezetője – barnára sült arca csak úgy villogott a havas erdőben, amikor séta közben barátilag üdvözöltük egymást – figyelmeztetett is: ebben a körben nem sikk, némileg gyanús is „szociológusnak” nevezni magunkat.

Amikor az akadémiai kutató csoport – a hely, ahol kutatóvá avanszáltam – megszűnt, mindjárt az újonnan alakult minisztériumi vezetőképzőbe hívtak. Az 1970–80-as évek fordulóján ez volt a divat (kormányhatározat is előírta): vezetőképzőket létesíteni minden minisztérium és intézményei számára. Így a szervezetszociológia iránti egykori lelkesedésem szinte „anyagi erővé” vált; legalább is állásajánlattá. A vezetőképzőbeli előadások nyomán előbb jegyzet keletkezett, majd abból később egy könyv is, az iskoláról, mint társadalmi szervezetről. Ez lett a címe: *Tudásgyár*. Már nem emlékszem, miért éppen ezt a címet adtam neki. De sikercím lett, az biztos; idézték, használták.

*

1979–81-ben A Párt még egyszer újulni próbált, intézményeiben legalábbis. Az újulási próbálkozás sokunkat sokfelé szórt szét, noha – én legalábbis – sok minden voltam, csak pártkatoná nem. Az Akadémia pedagógiai kutató csoportja megszűnt, beolvasztották az Oktatási Minisztérium felsőoktatási kutató központjába. Én előbb Pozsgay minisztériumában találtam magam, számos „iskolakutató” kollégámmal együtt, majd rövid időre vissza az Akadémiára, a Szociológiai Intézetbe. Végül mégis csak ott kötöttem ki, ahová eredetileg szántak – bár

én nem szántam magam oda –, az újonnan szerveződő Oktatáskutató Intézetbe. Ez aztán szokatlanul tartós kapcsolatnak bizonyult: húsz évet töltöttem ott el.

Egykori kollégáim vártak, mint ahogy az intézet új igazgatója, aki régi ismerősöm volt: Gazsó Ferenc. Miért nem álltam mindjárt kötélnek? Talán az új igazgatóval szembeni ellen-szenvem miatt (erre azonban, utólag meggondolva, igazán nem szolgált rá). Talán amiatt, amit minisztériumi tisztviselő koromban tapasztaltam, és amit nagyon nehezen éltem meg: Pozsgayt és környezetét. (A művelődéspolitikai főosztály a közvetlen környezetéhez tartozott, és egyik oka volt annak, hogy Pozsgaynak is távoznia kellett). Vagy talán azért, mert változatlanul a szociológiához vonzódtam – noha a szociológusokhoz nem mind egyformán? Kulcsár Kálmán, az 1968 után újra szervezett szociológiai kutató igazgatója hűvös távolságtartással fogadott – ő nem bánta, hogy odakerültem, ha én sem bánom meg. Mint a felhőbe repülő gép: ott bent már nem látszott igazán semmi abból a vonásból, amit a szociológia addig számomra jelentett, csak köd meg köd. Onnan kifelé nézve viszont elég naposnak látszott minden más, különösen az Oktatáskutató. Hogy mégis mennyit jelentett az az év, amit a Szociológia munkatársaként töltöttem, később látszódott meg azokban a kapcsolatokban, amelyeket akkor szereztem. Különbő emberekkel, akik közül élete végéig Cseh-Szombathy Lászlóval kölcsönösen tiszteltük egymást, Farkas Jánossal, Tamás Pállal, Makó Csabával pedig máig (2015) baráti viszonyt ápolok.

[...] A „művelődés” ilyen erőteljesen, sőt szinte erőszakosan kitágított értelmezését leginkább Pozsgaytól lehetett eltanulni. Nem véletlenül. Ez volt a fedőneve annak a mozgolódásnak, amely a Kádár-rendszer társadalompolitikáját kezdte föllazítani. A „művelődés”, amely mindent (sok mindent) magában foglal, már az 1980-as minisztériumi átszervezéseknek is egyik jelszava volt; Pozsgay Imre, mint kulturális miniszter került egy tágabb hatókörű művelődési minisztérium élére. Ez persze még nem rendítette volna meg a rendszert – ahogy akkor még maga Pozsgay sem –, de valamiféle pezsgést okozott az oktatás és művelődés területén. Az akkor ismertté vált nevelési központok például egy-egy településen magukba foglalták volna nem csak az iskolát, a könyvtárat, a kultúrházat, a büfét – hanem a postát, a rendőrséget, sőt a helyi tanácsot is. Magam is láttam efféle építkezést: eléggé mehökkentő volt azok után, hogy a tanácsháza és a rendőrség a Kádár-korban – előtte még inkább – szigorúan őrizte a különállását. Hogyan is lehetett volna fegyveres őrt állítani a művelődési ház, vagy a posta elé – holott a rendőrség előtt állt, mint ahogy a pártbizottságok előtt is.

Az általános nevelési központok, még inkább a művelődési városközpontok azonban nem csak ezeket a fórumokat jelentették (jelentették volna) – hanem ezeknél még többet is. A művelődés olyan gumifogalommal vált, amellyel – ez különösen a rendszerváltozás után vált markánsan láthatóvá – az 1980-as évek reform értelmisége a politikai közéletet is helyettesítette, vagy azt is – a közéletet, a helyi politikát – beleértette. Amikor általános művelődési központokról beszéltek, nem csak a postát és az italtoltot, az iskolát és a kultúrházat, a tanácsházat és a rendőrséget pakolták volna egy épületbe. Hanem az ilyen épületekbe a szabadidős önrendelkezést, az egyre világosabban látszó érdekütközéseket, vagyis az egész helyi közéletet – később önkormányzatot mondtunk – is ide helyezték volna át.

Igaz, az oktatáskutatók – már akikről itt most beszélek – ilyen messzire még nem merészkedtek. Megmaradtunk a komprehenzív iskoláknál, meg azoknál a regionális kutató-soknál, amelyek az ún. közös középiskolák sikereit firtatták Skandináviától Németországig, Angliától Svájcig. Nem véve észre – pontosabban észrevenni nem akarva –, hogy már nem a komprehenzíven van a hangsúly, hanem az önkormányzatiságon. Ehelyett térszerkezet-ről, költségsökkentésről, tanyai iskolákról és népességfogyásról beszélünk. És olyan oktatási rendszert javasoltunk, amely szorosan – az akkorinál szorosabban – simul a települések igé-

nyeihez, alapfokon az elemi oktatás, középfokon a gimnázium és szakképzés, felső fokon a felsőoktatás, regionális centrumonként pedig a kutatás iránti lakossági (és vállalati) igényeket is kielégítve.

[...] Holott az 1980-as évek az olyan félig-meddig céhbeli társadalomkutatóknak, mint mi, oktatáskutatók is akkor már voltunk, a kitartó munka és a többé-kevésbé sikeres szakértés évtizede volt. Az én partnerem, amellyel lényegében a megszűntéig együtt dolgoztam, az Országos Tervhivatal lett; annak is a területfejlesztési főosztálya. Kiváló szakemberekkel ismerkedtem meg ott, többek közt Bod Péter Ákossal, Cravero Róberttel, később Semjén Andrással, Timár Jánossal, Enyedi Györggyel (vele előbb az MTA-ban, azután a pécsi egyetemen). Ezeknek az együttműködéseknek az igazi hasznát azonban nem annyira az írásokban lehetett felmérni, mint inkább a tervezések és viták tapasztalataiban. A „tervalkuknak” azt a rendszerét, amely a késői Kádár-korban kialakult, és amelyet a közgazdasági irodalom valamilyen „magyar modellnek” tartott, kötetben is megjelentettük (*A tervezés és döntés anatómiája*). Hasonló eredményre jutottunk, mint Szelényi és Konrád, üldözött és híres esszéjében (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*). [...]

*

Ez a rendszer változott meg az 1988–90-es fordulattal. A mozdíthatatlannak látszó intézmények – a szociológiáé is – hónapok alatt alakultak át; oly gyorsan, hogy az őket alkotók, benne részt vevők alól szinte máról-holnapra csúszott ki a talaj. A Párt nagy befolyású Társadalomtudományi Intézete a Párt elmúltával magára maradt – jó szerencse, hogy a benne szereplőknek sikerült átvételniük az Akadémiával. (Ebből lett a későbbi Politikatudományi Intézet.) Az Akadémián most már két társadalomtudományi intézet volt; a Szociológiaiba a későbbi SZDSZ-hez vonzódnak, azt támogatók csoportosultak (zömmel nagyvárosi, polgári értelmiség), a Politikatudományiba inkább az egykori Párt reformszárnyát alkotók. Akik egyikben sem találták a helyüket, a gyors változások idején egyetemekre igyekeztek visszahúzódnak. Nagy szükség volt ott rájuk, mivel az egyetemeken föloszlottak az egykori marxizmus tanszékek, utódaik lettek az egyetemi szociológusok és politológusok, de híján a megfelelő tudományos fokozatoknak és szakmai kapcsolatoknak.

Az a generáció, amellyel kutatói pályám kezdetén találkoztam, kilépőben volt az aktív tudományos életből. Jellemzően visszafordultak eredeti képesítésükhöz: Kulcsár Kálmán, az akadémiai szociológia 1968 utáni vezetője, újjászervezője, akadémikusként most már inkább jogász volt, semmint szociológus. Szentpéteri, aki eredetileg szintén jogász volt, és Szegedről ingázott föl Pestre Kulcsár helyettesének, szintén visszavonult az egyetemre. De most már nem a szociológia tanszéket akarta vezetni, hanem a jogi karra visszakerülni (hívott a szegedi szociológiára maga után). Farkas János, aki a veszprémi egyetemről érkezett egykor a Szociológiai Intézetbe – tudányszociológiával, a „tudományos-technikai forradalommal” (vagy szerényebben: „haladással”) –, helyet keresett és talált a Műszaki Egyetemen. Huszár Tibor, aki egykor az ELTE-n kiharcolta és megszervezte a szociológiát – pedagógiából kandidált, aztán a Filozófiai Intézet adjunktusa lett –, szintén kiöregedett az ELTE Szociológiai Intézetének vezetéséből, és politikatörténészként írt tovább (elismerésre méltó szorgalommal és integritással). Alternatív és párhuzamos szociológiai és politológiai tanszékek sora indult, kiszabadulva a marxizmus, főleg azonban A Párt kontrollja alól.

Az az értelmiség, amely sokáig elzárva-megvédve, mintegy a partvonalról szemlélte a Kádár-kor valóságát, most hirtelen lépett a napvilágra. A dohányfüstös, leporellós szobák-ból, a heti két napos intézeti találkozásokból, a titkos-titkolózó lakásakadémiákból napfényre lépve kezdett és akart politizálni: ezernyi pártban, ezernyi könyvben, újságban, ezernyi politikai gyűlésen és konferencián. Az 1980-as évtized rövid volt; legalábbis rövidebbnek tűnt a

Kádár-kor előző évtizedeinél, mert azoknak nem lehetett látni a végét. Az 1980-as éveknek lehetett. Egyre sürgetőbb reformötletek egyre hangosabban kértek szót. Most mind egyszerre szabadultak ki, mámorosan. A szabadságnak ez a kapkodó vágya, ez a mély lélegzete fűtötte a fordulat éveinek lelkesültségét. Az ötletek, amelyek szót kértek és programokban fogalmazódtak meg, nem a politikai valóságra keletkeztek válaszul – azt a hatalom addigi birtokosai rejtve tartották –, hanem az 1980-as évek lefojtott vitáira. A hirtelen jött tavaszban, a hirtelen megszerzett félig-meddig hatalomban olyan döntéseket eredményeztek – vallásszabadságról, önkormányzatról, kisebbségekről, privatizációról, kárpótlásról –, amelyek hosszan velünk éltek, évtizedekre meghatározva-bekorlátozva a társadalmi-politikai mozgásteret.

Az Oktatókutatót sem kímélte a tisztítótűz, de én ezt távolról, Amerikából szemléltem. (Ösztöndíjam története maga is a kor fintora.) Kivételes pillanatban érkeztem oda: felfokozott várakozással fogadtak, én pedig rendszerint hetekkel előbb megjósoltam nekik, mi fog történni a „vasfüggöny mögött” (amit nem mindig értettek, például a nemzeti jelvények változtatásának eufóriáját Kelet-Európában). Csak akkor éreztem meg, hogy mi mindenből maradtam ki, amikor – egy év múlva – hazajöttem. Az intézet, amelyben legtermékenyebb évtizedemet töltöttem, süllyedőben volt, mint más hasonló hely. Amit benne megtanultam társadalomról, kutatásról, „valóságról”, addigra csaknem teljesen érvényét veszítette. Bátorságom, amellyel az új életbe mégis belevágtam, két forrásból táplálkozott. Az egyik a lelkesültség, hogy a Kádár-kor – vele a Rákosi-kor, a kitelepítés, a párttitkárok és az orosz katonák kora – véget ért. A másik pedig a nem tudás, hiszen annyi mindenből kimaradtam (s annyi mindent nem láttam előre).

A társadalomkutató – akkor már inkább így hívtuk magunkat, a „szociológusról” lepatogzott a presztízs, amelyet a szüntelen pártkontroll, az előle bujkáló ellenzékiesség és a radikalizmussal kacérkodó jól értesültség jelentett – előtt két út állott. Az egyik a tudomány, a maga diszciplináris fegyelmeivel és akadémiai oligarchiájával. A másik a piac, amely az eddigi bürokráciától való függetlenséget, versenyt és előre nem látható megélhetést ígért. A kezdeményezőbbek ezt a második utat választották. A hagyományosabbak sodródtak tovább ötletszerűen átszervezett minisztériumi háttérintézetekben. Sokáig nem tudtam, mit tegyek. A „valóság” – adatok, értesülések, tények formájában – még mindig inkább a háttérintézetekben volt meg; a piac viszont szabadságot, vállalkozást és újszerű függetlenedést ígért.

Egykori tanárként, évtizedes kutató pályára (közalkalmazotti lét) után engem nagyon vonzott az egyetem. Szegeden címzetes tanár lettem, majd már a fordulat után a szociológia tanszék vezetőjének hívtak. Ez lelkesedéssel töltött el. Egyrészt a tanszék, amelynek révén most már igazán céhbéli szociológusnak számíthattam volna; másrészt a felsőoktatás, amely ismét tanítást jelentett. Ráadásul ott volt még, családi örökségként, a vidéki város utáni nosztalgiam. Bár csupán néhány hétig tartott – sem kinevezést, sem megbízást nem kaptam az egyetemről, csupán ígéreteket –, szegedi tanárkodásom mély korty volt a vidéki szociológia valóságából.

A vidéki szociológia – egy-két évtizeddel később, mint a fővárosi – épp most kászálódott ki a marxizmus öleléséből. Ami konkrétan a marxizmus intézetek megszüntetését jelentette, az ezzel járó szervezeti és emberi zavarodottsággal. A marxizmus intézetek közvetlenül a rektor alá tartoztak, nem szakot jelentettek, hanem „világnézetet” (meg persze burkolt hatalmat). Gondjuk nekik volt legkevésbé a hallgatói létszámmal – a hallgatói létszámcsökkenés modern problémáját 1990 előtt nem is ismertük –, s a kötelezettségeket is be tudták vasalni a hallgatói seregben, még ha az ideológiára hivatkozva is. Minisztériumi irányításuk is más volt, mint az egyetemeké; talán a minősítéseket és fokozatokat sem úgy hajtották be rajtuk, mint más egyetemi egységekben.

Mindez egyszerre veszett el. Amikor Szegedre érkeztem, Szentpéteri éppen költözöködött – nem írom, pedig írhatnám, hogy menekült – a szociológiáról a jogra. Akinek köze volt, van

egy egyetemhez, jobban megérti ezt; én, a kívülálló, a kutatóintézetből érkeve akkor még nem értettem. A marxizusból három tanszék alakult – szociológia, filozófia és politológia –, és egyszerre kerültek a bölcsészkarra. Akik ott dolgoztak azonban, eredetileg nem vagy nem mind bölcsészek voltak, egyesek jogászból „nyergeltek át” szociológusnak. Féltek a bölcsészkartól, keresték, de nem találták a helyüket.

Nekik nem segített az sem, hogy egyik napról a másikra minősültek át „társadalomkutatóvá”. A „nép” (ezt én kerestem mindig), a „társadalom” (ezt inkább a céhbeli szociológusok) csak karnyújtásnyira volt tőlük, csak ki kellett lépniük az egyetem kapuján. (Én a *Vibarsarok*-kal a kezemben látogattam először Szegedre.) De hogy mit kellene látni rajta, azt a fővárosi szociológusoktól kellett megtanulniuk (s nem csak Szegedről beszélek, hanem Pécsről, Debrecenről, Miskolcra is). A vidéki egyetemeken a néprajz talált otthonra, a szociológia fővárosi maradt. A fővárosból „le” lehetett menni kutatni – vidékről azonban „föl” kellett utazni tanulni. Az egykori pártintézetben a csütörtökök voltak az intézeti napok. Ezt a napot a vidéki szociológusok, ha lehetett, szabadon hagyták. A pártintézet rendezvényein mindenkinek érdemes volt megjelenni, aki be akart kerülni „a céhbe”. Azt a falukutatást, amelyet valaha épp Szegeden Ortutay, Erdei indított, s amelybe a pedagógus Imre Sándor is bekapcsolódott a maga és hallgatói „iskolakutatásával”, az ötvenes évek végén újraindult magyar szociológia nem ismerte és/vagy nem ismerte el. Így hát a vidéki szociológusok Pesten igyekeztek megtanulni, hogy milyen az a valóság, amelyet otthon láttak.

A fővárosi szociológia domináló – mondhatjuk nyugodtan, kirekesztő – jellegét az is növelte, hogy szociológus képzés hosszú ideig csak Budapesten, az ELTÉ-n folyt. (Kivételt jelentett a Párt politikai főiskolája. Ott is lehetett szociológiára járni, bár később nem dicsekedtek vele.) Aki kutató akart lenni (vagy csak odasodródott), annak nem volt kötelező ugyan diplomát szerezni szociológiából – az első generációnak nem is mindig volt –, ők azonban jobbára elvárták a fiatalabbaktól. Az egyetemeken már más volt a helyzet. Aki egy diszciplínát képviselt, annak nem csak diplomát kellett szereznie belőle, hanem tudományos minősítést, fokozatot is.

A diszciplína, tudjuk, két dolgot jelent: tudományt és fegyelmet. Mégpedig a kettőt együtt: aki a tudomány presztízsében kíván osztozni, az alá kell vesse magát a fegyelemnek, amelyet a beérkezettek alakítanak kít és tartatnak be. De milyen diszciplína lehetett a rendszerváltás előtti szociológia – a maga pártkontrolljával, kirekesztősdíjével, bujkálásaival és gyanakvásával? Különösen ha, mint a vidéki egyetemeken, a rendszerváltás hajnalán éppen a marxizusból érkezett? Azt hiszem, ez a dilemma is benne rejlett az én egyetemi kudarcomban, hogy ti. csak meghívást és ígéretet kaptam, de megbízást vagy kinevezést nem. A szociológia még hosszú ideig nem kellett a bölcsészkarok vezetőinek, ahogy sokáig a pszichológia vagy a pedagógia sem.

És ha volt is szociológia, kik lehettek a hallgatói? A mi hallgatóink Szegeden zömmel a történelem szakosok voltak; ők jobban becsülték a szociológiát és a politológiát, mint a bölcsészkar tanárai. Amikor először hallottam Szelényitől, hogy az amerikai egyetemen a szociológia csak amolyan ráadás, szórakozni vágyó érdeklődők fóruma, gyakorló tere, nem is fogtam föl hirtelenjében. Pesten a szociológus – megtúrt vagy üldözött, ellenzéki vagy szakértősködő, régebbi generációs vagy épp emelkedő – magas presztízsnek örvendett az értelmiségiek között. Mindenről őt kérdezték – újságokban és tévében –, mindenre ő válaszolt. Aki frisset, érdekeset, újdonságot, ellenzékit akart olvasni, tanulni, tudni, hallani – az szociológusnak ment. A Kádár-kor azonban Szegeden is elmúlt – kinek kellett volna itt a szociológia? Minek? Közvélemény kutató vállalkozáshoz? Elszegődni egy piacutató céghez (akkor még alig volt)? Vagy bekerülni a tanszékre? (Engem sem bíztak meg.) A vidéki városok nem

voltak elég nagyok, társadalmuk nem volt eléggé összetett ahhoz, hogy szociológus értelmiségieket eltarthassanak.

S mert szűk szakma volt – akkor még nem társult hozzá a szociális munkás, szociálpolitikus –, egyúttal szűk és igen koncentrált volt a piaca is. Ami távolról nézve, egykor vidéki tanárként kívánatosnak tűnt – nemzetközi kapcsolatok, bennfentes információk, korszerű kutatásmódszertan, kutatási pénzek –, az közléről, sajnos, belterjesnek, sekélynek és korlátozottnak látszott. Nem a személyek. A lehetőségeik, az olvasóik, a közönségük. A kevés hallgató és a szűk tudományos szereplések pedig egymást gyöngítették. Úgyhogy én – le sem töltve az első hónapot – búcsút mondtam az egyetemi szociológusi pályának.

Így lettem, mint többen mások, „oktatáskutató”. Nem tudom, ki találta ki ezt a szót. Mindenesetre németben már megvolt (*Bildungsforschung*), és ezt a nevet kapta az az intézet, amelyben 1981–2001 között dolgoztam, és amelyet a rendszerváltozást követő évtizedben irányítottam is. Ma (2015) újra divatja van az ilyen szóösszetételeknek (éghajlatkutató, médiakutató és még számos más), ezelőtt harminc évvel azonban új és szokatlan volt. Kihívást jelentett a „pedagógiával” szemben, pontosabban azokkal szemben, akik régebbi háttérintézetekben és pedagógusképző tanszékeken hagyományos pedagógiát („katedra pedagógia”) műveltek. Ha közelebbről megnézzük, kik is sodródtak ide, „oktatáskutatónak”, a kép meglehetősen vegyes. Volt köztük szociológus, közgazdász, pedagógus, pszichológus, sőt még orvos is. Nem a diszciplináris hovatartozás kötött össze minket, hanem érdeklődésünk jellege (társadalomtudomány) és kutatásunk tárgya (oktatáspolitikai). Azok a kérdések, amelyeket valamely kormányzat, intézményfőnntartó, helyi vagy megyei önkormányzat kellett megválaszoljon, s amelyekre választ a pedagógiai kutatóktól nem kapott.

Húsz-harminc év távlatából visszatekintve az oktatáskutatást alkalmazott társadalomkutatásnak mondanám. Amikor ismét egyetemre kerültem (debreceni pedagógia tanszék), magabiztosan ki is jelentettem, hogy „pedagógia” nincs, de nem is kell. Ami helyette van és kell is, az egy alkalmazott társadalomkutatás. Oktatáskutatásnak csak azért nem neveztem, mert annyit kezdtem már megérteni az egyetemi életből, hogy ahol nincs tudományos diszciplína, ott nincs tantárgy, hallgató, vizsga, fokozat, állás. Sőt nincs tanszék, iroda, adminisztráció, meg ami az egyetemen ezzel együtt jár. S akkor pedig irány az alagsor – ott tanyázott például a szerencsétlen sorsú oktatástechnika csoport.

Amíg a Kádár-kori kutatói lét tartott – sőt magas is volt a presztízse –, addig oktatáskutatónak lenni is jó volt. Egyszerre lehetett szakértő, aki értett az oktatáshoz, tehát meg lehetett kérdezni hivatalosan, újságban, rádióban. Egyben pedig tudományos kutató is, aki meghívást kapott a kor rejtett vagy nyilvános reformvitáira – amelyeket viszont szociológusok és közgazdák tartottak (inkább, mint a pedagógusok). Oktatáskutatóként kerültem kapcsolatba a szerveződő hazai társadalom-földrajzosokkal, akik maguk nem foglalkoztak az oktatásüggyel. S a társadalomföldrajzból meg a városszociológiából szerzett tudással tudtam beilleszkedni a „kutatók” közé, akiknek a regionális megközelítés akkor még új volt.

Az egyetemen azonban ezt a játékot nem lehetett már űzni. A pedagógusok a pedagógia tanszékeken dolgoztak – tanítottak, kutattak, vitáztak, éltek –, a szociológusok a szociológián, és így tovább. S minden (vidéki) egyetemen a pedagógia fontosabb volt, mint a szociológia; amit az elhelyezésükből is tudni lehetett. (Debrecenben a neveléstudományi tanszék hagyományosan a rektori hivatal mellett helyezkedett el, a szociológia ellenben a meglehetősen sötét és jóval szűkebb földszinten.)

A pszichológia viszont éppen új épületbe költözött, és intézet lett számos tanszékkal. A pszichológia elismertsége jóval magasabb volt – és nem csak Debrecenben –, mint a pedagógiáé, nem is szólva a szociológiáról. Frissen kinevezett egyetemi tanárként értettem csak meg,

hogyan „nyúlja le” és szorítja ki egyik a másikat. A pszichológusok, különösen vidéken, hajlamosak voltak „eltanítani” a pedagógusok előtt a frissebb, érdekesebb, tudományosabb újdonságokat, a neveléstudományi tanszék pedig szállította nekik hozzá a tanárképzős hallgatóságot. Ebben az irányban nem lehetett tágítani a pedagógia mozgásterét. Amerre tágítani lehetett, az éppen a szociológia volt.

Debrecenbe tanárként akkor kerültem, amikor éppen szervezték az egyetemi doktori programokat. A neveléstudománynak ez sehogyan sem sikerült: nem volt elég oktatója hozzá, és nem volt elég mondanivalója (tantárgya, tananyaga) sem. Először az egész bölcsészkart meg akartam hívni a pedagógia doktori programjába – mondván, hogy tanárképzés az egész bölcsészkaron folyik. Idejében fölvilágosítottak azonban, hogy a doktori képzéshez alapszak is kell, ilyen pedig neveléstudományból nem volt. Volt viszont szociológiából. Nekik hallgatóik voltak – nekünk viszont doktori képzésünk lett. Olyasmit kellett azonban a pedagógiából tanítani nekik, amit megérthettek. Ez pedig a társadalom és az oktatás kapcsolata.

Az a doktori képzés, amely ebből az együttműködésből kinőtt, pedagógia is volt, meg szociológia is. Pontosabban valami mindkettő határán – amit oktatáskutatásnak nevezünk. És mert doktori képzés kutatás nélkül nincs, olyan témákat kerestünk, amelyek iránt szociológus és pedagógus hallgató is érdeklődik, ez pedig az iskola és az oktatás társadalmi dimenziója volt. Ráadásul olyan terepet kerestünk, amelyet a fővárosból nem lehetett olyan jól „megkutatni”, mint Debrecenből. Tér, társadalom, iskola – amelyektől az elmúlt évtizedekben el-elkanyarodtam – itt ismét összekapcsolódott.

Kezemre játszott két körülmény. Az egyik a kisebbségek iránt hirtelen megnőtt érdeklődés a rendszerváltozás után. „Kisebbségeken” akkor még nem a roma/cigány népességet értették, értették – vagy nem elsősorban őket –, hanem a nemzeti kisebbségeket. Közülük is azokat, aki az országhatáron kívül élnek. Ennek Debrecenben komoly hagyománya és támogatottsága van. Egy doktori program, amely a határon túli kisebbségekkel foglalkozik, sokaknak fölkelte az érdeklődését. A másik kedvező körülmény a határok megnyílása volt, valamint az, hogy a határon átnyúló kutatásokat és fejlesztéseket az Európai Unió támogatta. A két lehetőségéből nőtt ki a „Partium” (amit annak nevezünk el) oktatáskutatása, amelynek középpontjában nem a főváros helyezkedik el – hanem (persze) Debrecen.

Az Oktatáskutató Intézet mára csak azok emlékében él, akik valamikor benne dolgoztak. „Oktatáskutatók” mégis vannak – sőt, egyre többen. Megtalálhatjuk őket Debrecenben, Pécsen és mindenütt, ahol a szociológiát és az oktatást egyszerre, együtt kutatják.

*

Azt kérdelek tőlem, hogyan lettem szociológus. Én meg azt kérdezem magamtól: szociológus lettem-e egyáltalán. Az, hogy sok mindenkit ismertem, ismerem, még nem jelenti azt, hogy céhbelivé váltam. Végiggondolva, hogy minek is neveztem magamat az idők során, voltam már tanár, hírlapíró (erről igazolványom is van), tudományos kutató, minisztériumi osztályvezető (nem voltam túl büszke rá). A képzettségemmel is van baj. Tanítóképzőt végeztem ugyan, de nem lettem tanító; teológiát is végeztem, de lelkész sem lettem. Legegyszerűbb az, ha középiskolai tanárt mondok; az a végzettségem is, és azt szerettem eddig talán a legjobban. A foglalkozásom? Régebben szívesen neveztem magam „nevelésszociológus”-nak; újabban inkább „társadalomkutató”-t mondok. Az előzőről nincs diplomám – igaz, ilyen diploma nincs is. Az utóbbi meg minden lehet. De ha valahol, valakik szociológusnak mondanak, még mindig megborzongok. Mint mikor az első szerelmünkkel találkozunk.

(Részletek a Hogyan lettem szociológus? című írásból, amely a Kairos Könyvkiadó számára készült.)

Irodalom *(amire hivatkozom, vagy csupán említtem)*

- Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1948.
- Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába pedagógusok számára. Oktatókutatató Intézet, Budapest, 1986.
- Buber, M.: Én és te. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994
- Buda Béla: A kommunikáció és az emberi kapcsolatok pszichológiája = Valóság. 9. évf. 1966. 6 szám
- Cseh-Szombathy László – Ferge Zsuzsa: A szociológiai felvétel módszerei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- Csepeli György – Hegedüs T. András – Kozma Tamás: Az oktatásügyi szervezetkutatás lehetőségei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- Erdei Ferenc: Magyar város. Athenaeum, Budapest, é. n. (1939)
- Etzioni, A.: The Active Society. Collier–Macmillan, London; Free Press, New York, 1968.
- Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- Ferge Zsuzsa – Háber Judit (szerk.): Az iskola szociológiai problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- Féja Géza: Viharsarok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1957.
- Forray R. Katalin: Az iskolakörzetiesítés társadalmi hatásai. Egyetemi doktori értekezés kézirat. Szeged, 1976. (www.academia.edu/10782742)
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás: Az iskola térben, időben. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- Gazsó Ferenc: Iskolarendszer és társadalmi mobilitás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- Hajtman Béla: Bevezetés a matematikai statisztikába pszichológusok számára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
- Harsányi István: A tanulók megismerése. Tankönyvkiadó, Budapest, 1971.
- Havighurst, R. J. – Neugarten, B. L.: Society and Education. Allyn and Bacon, Boston, 1962.
- Hoyle E.: Organizational analysis in the field of education = Educational Research, 7. köt. 1965. 2. szám
- Jáki László – Salamon Zoltán (szerk.): Nevelésszociológiai szöveggyűjtemény I-II. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
- Konrád György – Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1978.
- Kozma Tamás: Bevezetés a nevelésszociológiába. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.
- Kozma Tamás: Hátrányos helyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975.
- Kozma Tamás: Tudásgyár. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Kozma Tamás (szerk.): A tervezés és döntés anatómiája. Oktatókutatató Intézet, Budapest, 1986.
- Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Lambert, R. – Millham, S. – Bullock, R: Manual to the Sociology of the School. Weidenfeld and Nicholson Publishers, London, 1970.
- Nemes Ferenc – Szelényi Iván: A lakóhely mint közösség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- Németh László: A minőség forradalma I-II. Magyar Élet kiadás, Budapest, 1940.
- Pataki Ferenc: Szociológia és nevelés. In: Tanulmányok a neveléstudomány köréből, 1963. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- Szabó Dezső: Az egész látóhatár I-III. Magyar Élet kiadás, Budapest, é. n. (1939)
- Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, é. n. (1988)
- Szczepanski, J: A felsőoktatás szociológiája. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest, 1969.
- Szelényi Iván – Konrád György: Az új lakótelepek problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- Szentpéteri István: A szervezés modern kori fejlődése, professzionalizációja és tudománnyá válásának folyamata = Acta Universitatis Segediensis (Juridica et Politica), Tom 24. 1977. Fasc 4.
- Szentpéteri István: A szervezet és a társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Tóth Imre Zoltán: Szervezés- és vezetésmélet. Nemzetközi Számítástechnikai Oktató Központ, Budapest, 1973.

MARTINKÓ József

Harsányi István és a tehetségvédelem

Harsányi István (1908–2002) a 20. századi magyar tehetséggondozás legkiemelkedőbb művelője, tudós, publicista és tanár. Megélhette a rendszerváltást, és azt a reményt is, hogy eszméje, a magyar tehetségvédelem talán az elkövetkező évtizedekben megvalósulhat. Ősei között volt a hitvalló rimaszombati prédikátor, a Habsburg-idők vallásüldözései során gályarabságot szenvedett Harsányi Móricz István. Édesapja, id. Harsányi István jeles irodalomtörténész, a Sárospataki Teológia tanára. Anyai nagyapja, a felvidéki származású Radácsy György szintén irodalmár és teológiai professzor volt.

Sárospatak, a „Bodrog-parti Athén”, a reformátusság védőbástyája, a szegények iskolája, a szabadság és a fejlődés zászlóvivője volt. Harsányi István alapozó élményei a sárospataki református elemi iskolában kezdődtek, majd a pataki gimnáziumban folytatódtak. Már ekkor megérlelődött benne, hogy pedagógus lesz.

A „genius loci”-nak, a hely szellemének elharcosává vált. A pataki Kollégium jelmondatának („hit, haza, emberiség”) három szava egymástól elválaszthatatlan volt számára. 1926-ban érettségizett Sárospatakon, tanári diplomáját Budapesten szerezte. Az Eötvös Kollégiumban lakott, amelyről tudta, hogy itt válhat jó pedagógussá, hazafias, református nevelővé. Genfben 1933/34-ben pszichológiát tanult. Ottani tanulmányai fordították a pszichológia irányába, addig elsősorban irodalomtörténeti, esztétikai tárgyú munkái születtek. (Doktori disszertációját is ez utóbbi tárgykörből írta, *Rokokó ízlés a magyar irodalomban* címmel.) Ezt követően 1934–45 között magyar–latin szakos gimnáziumi tanár Sárospatakon. Visszament oda, ahonnan elindult, megerősödve tudásban és elhivatottságban. Igazi pszicho-pedagógus volt, így tudott igazán tanító-nevelő munkát végezni. A sárospataki népfőiskolai mozgalom és a tehetségkutatás egyik kezdeményezője, szervezője. Noha a háború után kényszerűségből Budapesten élt, sohasem szakadt el Sárospataktól. Nem véletlen, hogy a 70-es évektől a pataki diáktalálkozók fő életre hívója volt. 1945–48-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium osztálytanácsosa, s két éven át a Magyar Népi Művelődési Intézet igazgatója. 1948-tól 1969-ig, nyugdíjazásáig a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének és elődintézményeinek munkatársa. Tevékenysége elismeréséül megkapta a Kiváló Pedagógus címet és az Apáczai Csere Jánosdíjat. 1989-ben a Magyar Tehetséggondozó Társaság alapításának egyik szorgalmazója volt.¹

Főleg a sárospataki évek alatt már mintegy száz publikációja jelent meg pedagógiai folyóiratokban. Néhány cím is jól mutatja szakmai érdeklődésének sokrétűségét: *Az utca helyesírása és az iskola; A sárospataki tehetségkutatás; A fegyelem vonzó értékei; A hazugság mint nevelési probléma; Néhány szó a szülői és tanári elfoglaltságról; A tehetségvédelem.*²

Harsányi István az 1935–47 közötti több mint másfél évtizedet tartja a tehetséggondozás – államilag támogatott – aranykorának. A korszak 1935-től a sárospataki „mandzárd

szoba és Rácz ház” néven illetett, népi tehetséggondozó nevelési kísérlettől kezdődött. Ennek lényege az volt, hogy együtt tud-e élni egy tehetségekből összeválogatott homogén csoport, az Angol Internátusra jellemző viszonyok között. A kísérlet eredménye, hogy a tehetségekből kiválogatott homogén csoport nem hordoz önmagában törvényszerűen negatív elemeket, a csoportműködés a megvalósítástól, a szervezés minőségétől függ. A kiválasztott tehetségek természetesnek tartották a velük szemben támasztott magasabb követelményeket, azoknak igyekeztek megfelelni. Az Angol Internátus 1950-ig működött, messze felülmúlva a megalakítói elképzelését, az innen induló végzetek mind a szellemi és a politikai elit tagjai lettek, vagy Magyarországon, vagy külföldön.³

A sárospataki példa táplálta a kormányzat azon elképzelését, hogy tehetséges paraszt- és más rétegekből származó szegény gyermekek felkarolásával megújítja a magyar értelmiséget, a kultúrfőlény és a revízió gondolata szellemében. Ennek az élharcosa Hóman Bálint kultuszminiszter és ideológusa, Szekfű Gyula történész voltak. A kormány 1941-ben Állami Tehetségvédelmi Alapot létesített, Szombatfalvy György kezdeményezésére. A kormány példáját az egyházak is követték, pl. a református egyház évente mintegy 600 tehetséges paraszt gyermek taníttatását vállalta (a református gimnáziumokban), de ettől nem sokkal maradt el a katolikus és evangélikus felekezet sem. Ettől az évtől kezdve országos képességmegállapító versenyvizsgákon válogatták ki a 11-12 éves gyermekeket, akik ezt követően – állami pénzen – középiskolába kerültek. A felmért és kiválogatott gyermekek száma a korosztály fél ezrelékét tette ki, ez mintegy ezer tanulót jelentett évfolyamonként. Az állami Horthy Miklós Ösztöndíjalap volt a fedezet a kiválasztott gyermekek taníttatására, ez a pénzalap részben a nyilvános és magántanulók tandíjának egy részéből, másrészt állami forrásokból keletkezett.

A versenyvizsgára javasolt gyermek jelentkezési lapja, amelyet a falusi és városi tanítókhoz és lelkészekhez küldtek, a következőképpen állt össze: 1. A gyermek családi és egyéni környezete leírása. 2. Megfigyelési lap (A gyermek képességei, jelleme, magatartása, viselkedése – kb. 200 jellemző aláhúzásos kiválasztása). 3. A gyermek egyéni hajlamai, tehetsége, tantárgyi és egyéb érdeklődése, figyelme, eredményei. Mindehhez csatolni kellett a gyermek dolgozatát, amelyet egy előre megadott témából a gyermek írt, pl. „Falusi öregek szokásai”, „Állatok a ház körül”, „Gyermekjátékok” stb. Ezt követően hívták be a gyermeket a versenyvizsgára, amelyen az első feladat képleírás volt a gyermek otthoni viszonyairól (megértés, kifejezőkészség, helyesírás). Ezután nyelvi és mennyiségügyi írásbeli feladatok (tesztek) következtek, végül a harmadik részt a szóbeli vizsga jelentette.⁴

A tehetségvédelem élére a Református Kollégium, annak teológiája és gimnáziuma állt.⁵ Mindkét intézménynek fiatal és tehetséges tanári kara volt. A teológián Újszászy Kálmán, Szabó Zoltán; a gimnáziumban ifj. Harsányi István, Szathmáry Lajos és mások.⁶ Míg a nagy gazdasági világválság küszöbén a hivatalos oktatáspolitikai mással volt elfoglalva, addig a pataki kollégiumban a régi protestáns gyökerekből táplálkozva – ahogy ma mondanánk – „felfedezték a vidéket”. A teológus kiszállásokkal, a falukutató szeminárium és mozgalom megszervezésével kezdődött mindez. De a folytatás sem váratott magára. Dán és holland példán okulva elindult a népfőiskolai mozgalom és annak ikertestvére: a tehetségkutató munka. Ez előbbi vezetője Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán, az utóbbié pedig Harsányi István lett. Olyan mozgalmat indítottak, amely országossá nőtte ki magát és olyan erőset alkottak, hogy még a háború sem tudta elsöpörni. Sőt, sajátos formában, a háború után megújuló magyar oktatásban fontos helyet kapott. Mi volt az alapja ennek a sikeres mozgalomnak? A „pataki szellem” vagy szellemiség, amelyet már sokszor és sokan próbáltak definiálni.⁷ Ez esetben a szociális érzékenység és a falu felé fordulás valós igényében öltött testet. A pataki kollégiumot évszázadokon át a vidéki gyülekezetek és falvak polgárai támogatták, éppen ezért kötelessé-

gének érezte, hogy mindig próbáljon valamit visszaadni, viszonzni azok gyermekeinek. A 30-as években, amikor az elszegényedett Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg stb. falvaiban százszámra kallódtak a tehetségek, mert esélyük sem volt a tanulásra, a református kollégium az előbb említett programok révén nyúlt a hónuk alá, és nyújtott lehetőséget, illetve adott esélyt a felemelkedésükhöz.

Harsányi István a sárospataki évektől kezdődően kitartóan foglalkozott a tehetség felismerésével, gondozásával, fejlesztésével. 1984-ben kézikönyvet állított össze a tárgykör legfontosabb kérdéseiről: a tehetségvédelem történetének legfontosabb szakaszairól, a tehetségvédelem során időről időre felmerülő gyakorlati és elvi problémákról, a tehetség felismerés és -gondozás kialakult és bevált módszereiről, az iskola, a tanárok és a család meghatározó szerepéről. A kötet anyaga azonban csak tíz év múlva, 1994-ben a Magyar Tehetséggondozó Társaság kiadásában látott napvilágot.⁸

Harsányi István publikációinak száma – önálló művek, tanulmánykötetekben megjelent írások, cikkek, könyvismertetések – meghaladja a 600-at (pontosan 637, az írásait közlő folyóiratok, újságok száma pedig 79).⁹ Munkáinak legnagyobb része az iskolai nevelés, oktatás és a személyiségfejlesztés témaköreit fogja át. Meggyőződése, hogy az „élő, személyes pedagógiai ráhatás nem helyettesíthető semmiféle másodlagos, közvetett, szekunder, esz-közi kapcsolattal, hogy a nevelés eredményességének nélkülözhetetlen feltétele a nevelési helyzetekben egymásra ható személyiségek és csoportok megbízható ismerete”.¹⁰ Ennek megvalósulását, a pedagógusok iskolai gyakorlatát, eligazodását, a vizsgálati módszerek követelményeinek tudatosítását segíti elméleti és gyakorlati példákkal, vizsgálatok és módszer együttes bemutatásával, többek között *A tanulók megismerése*, valamint *Az iskolai nevelés pszichológus szemmel* című könyveiben.¹¹ Munkáiban az elmélet és a gyakorlat valódi egységét teremti meg, s létrehozza a pedagógia és a pszichológia harmonikus találkozását. Az iskolai gyakorlatban is „a nevelés és a pszichológia olyan szövetségének” kialakítását szorgalmazza, „amely a realitásoknak és a szükségleteknek megfelelően exponálja a problémákat, és keresi azok megfelelő megoldását”. E célból már a hetvenes évek legelején javasolja az iskolapszichológusi hálózat létrehozását.¹²

Az oktató-nevelő munka eredményességének további elengedhetetlen feltételeként jelöli meg a pedagógusszeret igazodását a társadalmi-gazdasági és tudományos fejlődés által létrehozott helyzethez. A szociálpszichológiának arra a megállapítására támaszkodva, amely szerint „a tömegkommunikációs eszközök információi általában más emberek, rendszerint mértékadó referenciaszemélyek és referenciacsoportok értékelő minősítésén keresztül fejtik ki igazi hatásukat”, hangsúlyozza, hogy a pedagógusnak tájékozottnak kell lennie a tömegkommunikációs információdömping éppen időszerű műfajaiban. Ahhoz azonban, „hogy a pedagógus a korszerű kommunikációs eszközökkel közvetített információtömeget saját maga és növendékei számára megfelelő mértékben integrálni tudja, saját személyiségének is rendelkeznie kell azzal a tulajdonsággal, amelyet a mai pszichológia műszavai közül talán a szimultán differenciáltság és integráltság fejez ki legpontosabban (...) Az a pedagógus, akinek nem széles a rezonanciaskálája, nem nagy a megértési kapacitása, (...) teljesen értetlenül áll a fiatalok olyan viselkedési képleteivel szemben, amelyek törvényszerűen következnek a tömegkommunikációs eszközök hatásaiból.” Harsányi István ars poeticája a ma tehetséggondozása számára jelent eszmeiséget, célt, feladatot, biztatást: „Mint tíz, húsz, ötven vagy hatvan évvel ezelőtt, most is vallom, hogy egy nép, egy nemzet nevelésének legtöbbré hívatott munkásai a jó szándékú, korrekt tehetségek. A bennük rejlő értékek elkótyavetyélése pedig megbocsát-hatatlan pazarlás.”¹³

A több mint harminc évvel ezelőtt leírt sorok mit sem vesztek aktualitásukból.¹⁴

Jegyzetek

- 1 Sarka Ferenc, a Magyar Tehetséggondozó Társaság alelnöke előadása. 2008. január 15. Magyar Kultúra Alapítvány emlékülés, Miskolc.
- 2 Vö: Harsányi István pedagógiai publikációinak bibliográfiája. Összeállította: Varga Kovács Amarilla. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1988.
- 3 Vö: Maller Sándor: Gróf Klebelsberg Kunó és a Sárospataki Református Főiskola. Az angol nyelv tanításának kezdetei Patakon. Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, Sárospatak, 1998.
- 4 Bánfai József: A tehetség-probléma hazai történetének irodalma a kezdetektől 1950-ig. Bibliográfia. PTE Központi Könyvtár, Pécs. 2007. 12. o.
- 5 Nagy János, későbbi külügyminiszter-helyettes emlékei szerint a pataki tehetségvizsgán az önálló gondolkodási készséget nézték a lexikális tudás helyett. Erős volt a közösségi, internatusi élet, Ő is a Rác-z házban lakott, ahol 12 diák kapott szállást, valamennyien színjelesek. A tanári kar ügyelt arra, hogy a tehetséges diákok fejlődésében ne legyen törés, nem tévesztették össze az egész fontosságát a részek másodlagos jelentőségével. Lásd: Nagy János: Visszapillantás = Borsodi Művelődés, 1981. 3. szám, 91–93. o.
- 6 Lásd: Ujszászy Kálmán emlékkönyv. Szerk.: Balassa Iván, Kovács Dániel, Szentimrei Mihály. Széphalom 8. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szabad Tér Kiadó, Budapest–Sárospatak, 1996; Az igazság ösvényén. Szabó Zoltán emlékkönyv. Szerk.: Kovács Dániel. Széphalom 26. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2016. A pataki kollégium '30-as évekbeli változásairól lásd még: Bolvári-Takács Gábor: A Sárospataki Református Kollégium és a Magyar Tudományos Akadémia szellemi kapcsolatai = Zempléni Múza, XV. évf. 2. szám, 2015. nyár, 29–30. o.
- 7 Lásd: Barcza József: A pataki szellem – Szabó Csaba: Orando et laborando. Pataki Füzetek 3–4. szám. Pataki Diákok Baráti Társasága Miskolci Csoportja, 1990.
- 8 Harsányi István: Tehetségvédelem. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Budapest, 1994.
- 9 Harsányi István pedagógiai publikációinak bibliográfiája, i. m.
- 10 Tehetségmentés az iskolában, 1920–1944. Az intézményes tehetségtudás, tehetségvédelem és tehetségfejlesztés irodalma a két világháború között. Szerkesztette: Zibolen Endre. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1986. 19. o.
- 11 Harsányi István: A tanulók megismerése. Elméleti és gyakorlati útmutató osztályfőnökök számára. Tankönyvkiadó, Budapest, 1971; uő: Az iskolai nevelés pszichológus szemmel. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972.
- 12 Martinkó József: A Magyar Tehetséggondozó Társaság története 1989–1999. Juventus 2000 Bt. Budapest, 1999. 5. o.
- 13 Harsányi István: Tehetségvédelem, i. m. 28. o.
- 14 Harsányi István e tárgyú publikációi a '30–40-es évek fordulóján: A sárospataki református gimnázium tehetségtudó munkája = Protestáns Tanügyi Szemle, 1939. 10. szám; A sárospataki tehetségtudás = Sárospataki Református Lapok, 1939. 37. szám; Beszámoló a hatodik sárospataki tehetségvizsgáról = Sárospataki Református Lapok, 1940. 40. szám; A cserkészmozgalom feladatai a tehetségtudás terén = Vezetők Lapja, 1940. 4. szám; Magyar néptanítók feladatai a tehetségtudás terén = Néptanítók Lapja, 1940. 16. szám; Népfőiskola, tehetségtudás, kintőnek iskolája = Protestáns Szemle, 1940. 4. szám; Református gimnáziumaink feladatai a tehetségtudás terén = Protestáns Tanügyi Szemle, 1940. 3. szám; A sárospataki tehetségtudó munka, I–III. rész = Sárospataki Református Lapok, 1940. 9., 10. és 12. szám, ugyanez könyv alakban: A sárospataki tehetségtudó munka. Ref. Főiskolai nyomda, Sárospatak, 1940. (Sárospataki füzetek. Kis füzetek 8.); Tehetségtudás. Szellemi telepítés = Magyar Út, 1940. 4. szám; A sárospataki tehetségtudó munka. In: Református gimnáziumaink tehetségtudó munkája. Szerkesztette: Harsányi István. Országos Református Tanáregyesület, Sárospatak, 1941; A tehetségtudás kérdése az ORTE bizottsága előtt = Protestáns Tanügyi Szemle, 1941. 5. szám; A népi tehetségtudás néhány társadalmi határkérdése = Protestáns Szemle, 1942. 2. szám; A református népi tehetségtudás megszervezésének kérdése az ORTE bizottsága előtt = Protestáns Tanügyi Szemle, 1942. 3. szám; Tehetségtudás = Magyar Szemle, 1942. 42. köt. 2. szám; Tehetségtudás = Magyar Út, 1942. 6. szám; 425 versenyvizsgás gyerek kerül a jövő iskolai évben gimnáziumba = Református Jövő, 1943. 24. szám; Szeptemberben hatvanegy versenyvizsgás református tanuló kerül állami gimnáziumba = Református Jövő, 1943. 33. szám; Tehetséges szegénysorsú leányok jövője = Református Jövő, 1943. 33. szám.

MISÁK Marianna

Zsarnay Lajos református püspök emlékezete

Százötven éve annak, hogy a jeles pataki diák, professzor, tiszáninneni főjegyző, majd püspök 1866-ban meghalt. „Magyar református Sionunk egyik éber őre elaludott...”¹ – című gyászbeszédével Török Pál dunamelléki püspök Zsarnay Lajos egész életét, tevékenységét kívánta jellemezni.

1802. január 1-jén született a Torna vármegyei Zsarnón.² Apja Zsarnay Ferenc közbirtokos, anyja Csécsi Zsuzsanna nemes. Az 1811–12-es tanévben került a Sárospataki Kollégiumba. A gimnáziumi évek után bölcsészetet, jogot és teológiát hallgatott. 1819. július 16-án, tizennyolc évesen írt alá a togatusi törvényeknek. Eleinte jogi pályára készült, ügyvéd szeretett volna lenni. Majd miután a Láczy Szabó József halálával megüresedett lelkészi állást felajánlották neki, továbbá a Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlése 1829-ben meghívta a Sárospataki Főiskola Gyakorlati Teológia Tanszékére főállású tanárnak, lemondott a jogi pályáról. Professzori munkájához való felkészülés végett 1829 és 1831 között a göttingeni egyetem hallgatója volt. 1831 augusztusában tért haza külföldi tanulmányútjáról, hogy a lelkészi feladatokat, illetve a Gyakorlati Teológiai Tanszéken felajánlott állást betöltse. Október 15-én fogadalmat tett. Az 1848. szeptember 1-jére tervezett, a vallás és közoktatási miniszterrel tartandó országos pesti értekezletre a kerület részéről őt delegálták.

1848-ban Szatmáry József püspök meghalt, s helyére az egyházkerület Apostol Pál egyházkerületi főjegyzőnek szavazott bizalmat. Az üresen maradt főjegyzői állásra az eddigi munkálkodása érdemeiért, közszavazással, 1849-ben Zsarnay Lajost választották. A következő évben Apostol Pál püspök is elhunyt. Utóda Zsarnay lett. Május 1-jén iktatták be Miskolcon püspöki hivatalába, ahol a következő szavakat intézte hallgatósága felé: „... legyek átokká, ha csak egy hajszálnyit is engedek jogainkból!”³ Élete utolsó szakaszában súlyos betegségbe esett. 1866-ban halt meg, temetése június 13-án volt Pesten.

A temetése után tartott megemlékező beszédekből megismerhetjük Zsarnayt mint tanárt, mint embert, mint harcost, mint kollégát, mint jogászt, s nem utolsó sorban, mint egyháza előljáróját. A kezdettől fogva szorgalmas diák már a Kollégiumban elnyerte a tanárok elismerését. A jog- és politika tudományokat oly mértékben sajátította el, hogy a híres jogtudós, Kövy Sándor mellett, annak utolsó évében a jogi tudományoknak helyettes tanárává tették. 1829-ben pedig, amikor Kövy Sándor már halálos ágyában feküdt, ő vezette le nagy elismeréssel a szokásos évi szigorlatot és közvizsgát. Tanári tevékenységét 1831 őszén kezdte meg. Prágai Lajos így magasztalta: „Igen, ő, mint tanár és Isten sáfára, mint minden magasabb lelkek, legfőbb gyönyörűségét a tudományokkal barátkozásban lelé. Azért nem volt már élte alkonyán vidék az emberi esméretek nagy birodalmában, melyben tájékozva nem vala – ő valóságos tudós volt.”⁴ Prágai úgy beszél róla, mint aki egykor diákja, majd munkatársa volt.

Közelebbről is ismerhette, s bár ha fel is fedezünk szavai között némi elfogultságot, azt nem vonjuk kétségbe, hogy Zsarnay tudós volt. Ezen túl pedig nemcsak szóval, hanem életével is tanított. „Ő a mint tanított, úgy élt és tett.”⁵

Szívós Mihály miskolci tanár 1866. június 17-én mondta el beszédét. Mikor tanári mi-voltának ecseteléséhez ért, ő maga is feltette a kérdést: „Mit mondjak hosszas tanári pályájáról, mely maga elég lenne arra, hogy neve örök betűkkel legyen hazai tudományosságunk s iskolánk évkönyvébe bevéve.”⁶ Az egyházkerület akkori lelkészei, kevés kivételtől eltekintve, mind Zsarnay tanítványai voltak. Szívós ezért szinte mint tanítványokat szólítja meg, amikor azt mondja, hogy ő „...tanított meg azon bölcsességre, miként kell a szelídség és alázatosság ezen hivatalát úgy folytatni, hogy magasztos céljának megfeleljen. Hogy az ige, ha kell, legyen balzsam, a melylyel a lelkipásztor a szenvedők vérző sebeit kötözgeti; legyen vigasz, a melylyel az özvegyek és árvák könyeit letörli; ha kell büntető vessző, melylyel az álság palástjába rejtőzött bűnt megfenyíti.”⁷ Jelleméről, az iskola iránti elkötelezettségéről szintén – elvéve ugyan, de – találunk utalásokat. Prágai szerint „Ő feddhetetlen, mértékletes, igaz és szeretetteljes volt.”⁸ Szívós pedig így beszél róla: „Ti csaknem mindnyájan ismertétek őt, a lelkes, fáradhatatlan tanárt, ki szigorát szeretettel lágyítja, míg egyrésről tanári tekintélyét csorbíthatatlan meg tudta őrizni, másrésről leereszkedő nyájassága által magához emelt. Szóval: valódi tanító és atya volt egy személyben. Nagy kincs, ha ezen tulajdonok közül csak egyik van is meg kiválólag a tanárban; valódi szerencse, ha egyesülve mindakettő.”⁹

Zsarnay Lajos nem tartozott a hirtelen haragú, forrófejű, meggondolatlan, tékozló, könnyen változtató, rugalmas reformerek közé. Sokkal inkább óvatos, szigorú, a hagyományokhoz ragaszkodó, elvei mellett kiálló ember volt. Ez nyilván nem jelentette azt, hogy időnként nem tett vagy mondott olyat, ami lobbanékonyágát is megmutatta. Prágai – kissé megszépítve emlékezetét –, úgy beszél róla, mint akit ez utóbbi nem jellemezett. „A nyugalom, mely alakján s e méltóságos arcon ült, sem vérmérséklet következése, sem mesterkélt nem vala, hanem tükre a magával tisztában lévő léleknek, s eredménye az akarat erőnek, mely nem engedé, hogy érzései tengerét az indulatok szellői felháborítsák.”¹⁰ Nem állíthatjuk, hogy Zsarnay tökéletes volt, még akkor sem, ha ilyen szép szavakkal ecsetelik nyugalmas természetét. Kollégáihoz, vagyis a Kollégiumban dolgozó tanártársaihoz való viszonya nem volt mindig felhőtlen. Gyakran került szembe leendő pataki tanárokkal, vagy éppen öntött lelket a vele együtt munkálkodókba. Lobbanékonyágát különösen egy esetben láthatjuk, az Erdélyi Jánossal való kapcsolatában, aki 1851-ben került a pataki kollégiumba tanárnak, s akivel már ezt megelőzően újságok hasábjain vitába szállt.¹¹

Sokat fáradozott a Főiskola diákjaiért, tanáraiért. 1842-ben munkája révén alakult meg a tanári „nyugtintézet”, amely a fennmaradt források alapján működőképesnek bizonyult.¹² A legfőbb ok, amiért fontosnak tartotta e nyugdíjintézet létrehozását, az volt „... hogy egyeseink a leg szívesebb igyekezet, és leg szilárdabb akarat mellett is alig képesek gyakran saját és övéik csak jelen bajain is segíteni, arra nézve pedig, hogy külföldben is csekély fizetésünkből meg élemedett korunkat, s majdan lehető özvegyeink s árváink jövőendő sorsát biztosíthassuk...”¹³

A szabadságharc ideje alatt, majd annak leverése után, a megtorlások egy része a protestáns egyházak megsemmisítését célozta. A pataki iskola nehézségekkel, a tanárok megélhetési gondokkal néztek szembe. Mivel az egyházkerület elvesztette önrendelkezési jogát, nem tudta biztosítani intézményei számára az iskolai tőkék kamatainak behajtását. A püspök a tanári kar számára azt tanácsolta, hogy vidéken keressenek maguknak állást, míg a helyzet nem változik. Zsarnay azonban semmiképpen nem látta járható útnak, hogy a Kollégium tanárai szétszédjenek. „Nekünk önerőnkől is fel kell tartani főiskolánkat. Ha az egyházkerület

nem működik, munkálkodjunk mi, mert Isten is csak azt segíti, ki munkálkodik. Alakítsunk saját körünkből gazdasági választmányt, mely főiskolánk anyagi érdekeire felügyeljen.”¹⁴ Lét-rejött a gazdasági választmány, amelynek legbuzgóbb tagja, munkása volt mindaddig, míg Miskolcra nem költözött.

Miután a főiskolai életnek ez a része rendeződött, figyelme a szellemiek felé fordult. Felismerte, hogy a szellemi munkásság megindulását, az irodalmi tevékenység fokozását is jutalmazás révén lehet felébreszteni illetve növelni, ezért szorgalmazta, hogy a tanárok által készített eredeti munkákat, legyenek azok akár népiskolaiak, akár gimnáziumiak, bizonyos összeggel jutalmazzák. „... mily nagy nyereség az a főiskolára minden tekintetben, ha tanárai irodalmi férfiak is...”¹⁵ Fáradozásainak hamar sikere lett. Az egyházkerület 16 pengő forintban állapította meg az eredeti művek ívenkénti díjazását.

1849-ben választották meg a Tiszáninneri Református Egyházkerület főjegyzőjének, amely tisztségre 1850 tavaszán esküdött fel. Szívós Mihály megjegyzése alapján „Itt nyílik meg ... főpásztorunk nagy érdemeinek hosszú sora.”¹⁶ Bátorságára hívja fel a figyelmet, amikor azt mondja, hogy „Már maga a jegyzői hivatal elfogadása nagy áldozat volt tőle olyan időben, midőn a szabad szó szentségtörésnek tekintett, midőn a forradalom sírjába fojtott nemzetnek még panaszkodni sem volt szabad.”¹⁷ Majd ezt követően az 1853-as évet emeli ki, amikor a sárospataki iskola nyilvánossági jogát megszüntető rendelettel szemben tiltakozott, s amiben a Tiszáninneri Egyházkerület egyedülálló volt. Zsarnay szavait idézve: „... az autonómia árán még a nyilvánosság sem kell, s iskoláit keze közül ki nem adja.”¹⁸ Az 1859-ben kiadott pátens és az azt kísérő miniszteri rendelet utáni egyházkerületi tanácskozásra Szívós Mihály emlékezett vissza: „Ti is tudjátok jól, mily magasztos lelkesedéssel védte jogainkat. Mintha most is látnám, mint emelkedik fel főjegyzői székéről, s az annyi drága vérral szerzett törvények alapján, miként mond ellene a legfőbb nyílt parancs s miniszteri ideiglenes rendeletnek, a meggyőződés és határozott hangján kinyilatkoztatván, hogy azokat el nem fogadjuk sem keletkezése módjára és útjára, sem címére, elveire, s tartalmára, sem azon következményekre nézve, melyek annak életbelépése mellett egyházi s iskolai ügyeinket fenyegethetik, s így annak életbeléptetésére segédkezett nem nyújtunk.”¹⁹

Püspöki éveit alatt kifejtett tevékenységét hasonló elismerés övezi. Valódi pásztor volt kerületének minden időben. Különös hangsúlyt kap az 1863-as inséges időszak. Óriási aszály pusztított, és a lelkészek, egyházi hivatalnokok megélhetési gondokkal küzdöttek. A gyülekezeti tagok a saját maguk mindennapi betevőjéről is alig tudtak gondoskodni, így a lelképásztorok helyzete egyre súlyosabb lett. Sokan az éhhaláltól rettegték. Külföldi egyházak segítségét kérve próbált enyhíteni a nyomoron. 1864-ben az egyházkerület Hollandiából kapott segítséget.

Végül ejtenünk kell még néhány szót Zsarnay Lajos széleskörű irodalmi tevékenységéről. Az általa készített művek szinte kivétel nélkül egyházi jellegűek, ez alól képez kivételt a görög-magyar szótára. Művei jelentős részét tanársága idején és főjegyzői állása során készítette el. Nyilván munkája megsokasodása magyarázza, hogy az 1860-as évektől kevesebb írása látott napvilágot. Műveit felsorolva és értékelve Emödy Dániel mondja: „... szakértők úgy nyilatkoztak róluk mindenkor, hogy azok a tudomány mai színvonalán állanak. Annyit azonban én is mondhatok, hogy ritka könyvben láttam annyira igazolva, hogy „az irány maga az ember”. ... Belül igazság. Kívül nyugalom. És noha a magyar tudományos akadémiának hittudományi osztálya nincs, kétségkívül az összes irodalmi munkásság befolyt arra, hogy azon tudományos egyesület elhunyt jelesünket 1858-ban a görög-magyar szótár körül szerzett érdemeiért levelező tagjai koszorújába fűzte.”²⁰ Irodalmi munkássága mellett említésre méltóak levelezései is.

Zsarnay élete utolsó szakaszában súlyos betegségbe esett, amelyből már nem gyógyult fel. Álljanak előttünk Emödy Dániel sorai, amelyekben eddig felsorolt tevékenységén túl hazája szeretetét emeli ki: „Igen, midőn ő az iskolaügyet szerette, a hazát szerette; szerette nemcsak azon Magyarországot, a mely volt, dicsőségével, hanyatlásával, rövid felegyenesedésével. Szerette nemcsak a korabeli Magyarországot, zsibbadt álmában úgy, mint ébredésében, a lelkese-
dés rövid virágvasárnapján, s a szenvedés hosszú nagyhetében: ő szerette azon Magyarorszá-
got is, a mely lesz, úgy a mint azt a nemzet látnoka jósolta, s mint a hazai ügy egyik leghőbb
napszámosa mindent megtőn, hogy a keletkező nemzedéket minél magasabbra segítse. Szó-
val az ő honszeretete olyan volt, a minőt a költő leír: „Mely ölelve tartja a jelent, Mely a hűség
szép emlékezetével Csügg a múlton, és jövőt terem”.²¹

Jegyzetek

- 1 Török Pál: Gyászbeszéd Zsarnay Lajos szuperintendens koporsója bezáratásakor. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete, Sárospatak, 1866. 3. o.
- 2 Az életrajzi adatok forrása (a továbbiakban külön hivatkozás nélkül is): Főtisztelendő Zsarnay Lajos úrnak, a Tiszáninneni Helv. Hitv. Egyh.-kerület superintendensének rövid életrajza. In: Ballagi Mór (szerk.): Protestáns képes-naptár 1866-ik évre, Pest, é. n. [1865]; Zsarnay Lajos superintendens = Vasárnapi Újság, 1865. 44. szám, 549. o.; Dobrossy István (főszerk.): Miskolc története 1848–1918, 4/2. kötet. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2003. 823. o.; továbbá levéltári források: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (SRKTGyLt) K.a.II.21–26.; K.e.I.1. 82.; B.LIV. 23,296.; B.LXX. 32,170.
- 3 Szívós Mihály: Emlékbeszéd néhai főtisztelendő Zsarnay Lajos szuperintendens úr felett. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete, i. m. 28. o.
- 4 Prágai Lajos: Halotti egyházi beszéd a püspöknek, mint Isten sáfárának tulajdonairól... 1866. jun. 17-én. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete, i. m. 16. o.
- 5 Uo. 17. o.
- 6 Szívós, i. m. 23. o.
- 7 Uo. 23–24. o.
- 8 Prágai, i. m. 17. o.
- 9 Szívós, i. m. 24. o.
- 10 Prágai, i. m. 17. o.
- 11 Vö: T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János Sárospatakon. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981. 233–242. o.
- 12 SRKTGy Lt. B.LXV. 28,837.
- 13 SRKTGy Lt. B.LXV. 28,837.; B.LXV. 29,274.
- 14 Szívós, i. m. 24. o.
- 15 Uo. 25. o.
- 16 Uo. 26. o.
- 17 Uo.
- 18 Uo.
- 19 Uo. 27. o.
- 20 Emödy Dániel: Emlékbeszéd ... 1866. július hó 8-dikán. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete, i. m. 46. o.
- 21 Uo. 43. o.

KONCZ Péter

Ökológiai lábnyomok és klímaváltozás

Bármerre is tekintünk, látjuk, érezzük és halljuk, hogy megváltoztattuk az ökológiai rendszerek működését. A természeti tájakat élelmiszer-termelő földekké, illetve energiaszolgáltató ipari területekké alakítottuk át. A létfenntartásunkhoz szükséges termő- és szolgáltató területek nagysága, vagyis az ökológiai lábnyomunk mérete egyre csak növekszik, míg az ökoszisztémák állapota fokozatosan romlik.

Szennyeződések az ökológiai rendszerek gépezetében

Ki hinné, hogy hazánkban fejenként átlagosan évi hét tonna szén-dioxid egyenértékben kifejezett üvegházhatású gázt bocsátunk ki a légkörbe tevékenységeink során?¹ A kibocsátott üvegházhatású gázok nem tűnnek el nyomtalanul. Az ember által az iparosodás óta a légkörbe juttatott szén-dioxid felét eddig megkötötték az ökoszisztémák, ám a másik fele a légkörben maradt (200 Gt).² Az óceáni ökoszisztémák által megkötött szén-dioxid ugyan kikerül a légkörből – csökkentve a klímaváltozást –, de minőségi változást okoz az óceánok vizében. Az óceánok átlagos pH-ja ma már 0,1-del csökkent az iparosodás előtti korhoz képest, vagyis savasodott. Ennek következtében pusztulásnak indultak a korallzátonyok és csökkent a hozzájuk kapcsolódó táplálkozási hálózatok produktivitása is; veszélyeztetve több millió ember élelmiszerellátását. A légkörben megmaradt szén-dioxid pedig szinte fóliásatorként tarja vissza a meleget a Föld körül. Ennek eredményeképpen 0,85 fokkal emelkedett bolygónk átlaghőmérséklete 1880 és 2012 között.³ Nem tűnik soknak, de éppen elég volt ahhoz, hogy a sarki tengerjég nyári kiterjedése mára már negyedével, 1,8 millió km²-rel csökkenjen az 1980-as évekhez képest, az óceánok vízszintje pedig 15 cm-rel emelkedjen 1900-hoz viszonyítva.

Az ökoszisztémák jelentős átszabásával növeltük ugyan élelmiszer és energia-termelésünket, de mindeközben megváltoztattuk a bolygónkat fenntartó szabályozó mechanizmusokat. A talaj, a levegő és az élővizek jelentős mértékben elszennyeződtek, a különböző rovarölő és növényvédő szerek, a rákkeltő égéstermékek vagy éppen a lefolyón kijuttatott gyógyszer-maradványok és tisztítószeresek következtében. Mindezek csökkentették az ökoszisztémák víz, talaj és levegő-tisztítási képességét. Tevékenységeink során tehát a bolygónk klímáját, illetve tisztulási és megújulási képességét szabályozó folyamatokra is hatunk. Nem érezzük át, de amikor otthon bekapcsoljuk a fűtést vagy a klímát, éppen akkor járulunk hozzá a klímaváltozáshoz és az ökoszisztémák sérüléséhez.

Ez a felismerés vezetett el oda, hogy 2005-ben az ENSZ, 95 ország részvételével, elkészítette a Millennium Ökoszisztéma Értékelés rendszerét.⁴ Ebben megállapították, hogy bolygónk természet közeli ökoszisztémáinak 60%-ában az emberi tevékenység jelentősen megváltoztatta, sértette az ökoszisztémák működését. Fontos, hogy ez a tudományos megfigyelés

összekapcsolódjon a döntéshozók szakmai irányításával, ezért később, 2012-ben, a Klímabizottság (www.ipcc.ch) mintájára, magyar kutatók részvételével létrehozták a biodiverzitással és ökoszisztéma szolgáltatásokkal kapcsolatos tudományos-kormányközi nemzetközi platformot (www.ipbes.net).

Az emberiségnek jelentős szerepet kell vállalnia abban, hogy mérsékelje a klímaváltozást és segítse az ökoszisztémák víz-, talaj- és levegőtisztítási képességének fenntartását. Annak érdekében, hogy az ökoszisztémák továbbra is megfelelően tudják biztosítani e szolgáltatásokat, a szabályzó és fenntartó folyamatokat mérni és értékelni kell, illetve a gazdaság számára „láthatóvá” tenni. Az ökológiai lábnyomunk mérce, amely azt mutatja, hogy mekkora területre van szükség életszínvonalunk fenntartásához.

Az ökológiai lábnyom

A fogalom egy adott népesség élelmiszer-, anyag- és energiaigényének ellátásához, illetve a hulladék újrahasznosításához, illetve kivonásához szükséges területet jelöli.⁵ Ennek valós térben való érzékeltetéséhez számoljuk ki egy fő éves kukoricaigényéhez szükséges átlagos földterület nagyságát! Ha Ön pl. egy kilogramm kukoricát fogyaszt el egy év alatt (legyen az főtt, pattogatott, vagy párolt), akkor – átlagos terméseredményekkel számolva – az Ön egy évi kukoricaigényének ellátásához szükséges terület nagyjából két négyzetméter. Természetesen a kukorica előállításában, szállításában, feldolgozásában szerepet játszó további komponensek által elfoglalt földterületet is figyelembe kell venni az Ön teljes „kukorica lábnyomának” kiszámításához. De nemcsak kukoricát fogyasztunk, így az ökológiai lábnyom számításához össze kell adnunk minden egyéb termékhez tartozó terület nagyságát is. Mindent összevetve kiszámolható, hogy Magyarországon egy fő átlagos ökológiai lábnyoma 3-5 hektár, míg az Egyesült Államokban 11 hektár körül alakul. Nem áll rendelkezésre azonban akkora terület a Földön, amely mindenki számára lehetővé tenné, hogy ekkora „lábon” éljen. A Föld eltartó képessége alapján egy emberre 2,1 hektár jutna. Az ellátáshoz szükséges nagyobb terület így valójában másoktól – a jövő generációktól – vesszük el; így képződik az ökológiai deficit.⁶

Az ökológiai lábnyom változata a karbonlábnym, amely az anyag- és energiafogyasztásunkkal együtt járó szén-dioxid kibocsátást fejezi ki. Ha pl. a háztartási villamos energiánkat széntüzelésű erőmű állítja elő, amelynek során 0,7 kg szén-dioxid keletkezik kilowattóránként, akkor egy hónapban a karbonlábnymunk, havi 200 KWh villamos-energia felhasználása mellett, 140 kg szén-dioxid (200 szorozva 0,7-tel).⁷

Ezen üvegházhatású gázok közé tartozik pl. a hűselőállításal együtt járó metán vagy a műtrágya felhasználáshoz kapcsolt dinitrogén-oxid is. A szén-dioxid egyenértékű azt jelenti, hogy pl. egy kilogramm metán globális melegítő hatása, a metánmolekula szerkezete miatt, 34 kg szén-dioxidnak felel meg. A legnagyobb klímálábnyommal Kína, India, illetve az Egyesült Államok rendelkezik. Kína üvegházgáz kibocsátásának nagy része az exportált termékek előállításából származik. Az ottani termékeket azonban mi vásároljuk meg, így lényegében hozzájárulunk a kínai kibocsátáshoz, vagyis exportáljuk a saját kibocsátásunkat.

Klímacsúcs és folytatódó klímaváltozás

A klímaváltozásért, de ami ennél fontosabb, annak szabályozásáért mindenki felelős. Éppen e kérdés megoldására irányult a közelmúltban lezárult párizsi klímacsúcs (2015. november 30. – december 11.), amely az ENSZ égisze alatt a világ egyik legfontosabb globális egyezményét hívta életre. Ennek értelmében Kína és az Egyesült Államok egyetértésével a Föld légköri hőmérséklet emelkedését az iparosodás előtti korszak (1750) átlaghőmérsékletéhez képest legalább 2°C-on belül (sőt ambiciózus tervek szerint 1,5 °C-on) kell tartani. Megegyeztek,

hogy 2050-re az emberiség csak annyi üvegházhatású gázt bocsáthat ki, amennyit a bioszféra képes semlegesíteni. Előírányozták továbbá, hogy 2020-ig az országok benyújtják önként vállalt klímaterveiket. A klímaváltozás miatt veszélyeztetett országok pedig 100 milliárd dolláros pénzügyi segítséget kapnak.

Szükség van erre, mert a klímaváltozás 2016-ban is tovább folytatódik. 2016. január 4-én az északi tenger-jég kiterjedése az 1981–2010-es átlaghoz képest (13,804 millió km²) majdnem 10%-kal kisebb (12,798 millió km²)! Egyes helyeken (pl. Spitzbergák) a szokásosnál 30–40 fokkal magasabb hőmérsékletet mértek.⁸ Kaliforniában pedig immár ötödik éve várják a csapadékokat.

A szárazság leküzdhető. A csapadékok össze lehet gyűjteni és háztartási célra felhasználni. Tereprendezéssel elérhető, hogy a talajban több víz maradjon. A víz könnyen lemosódik a meredek, növényzettel be nem fedett domboldalokról. Esőzésekor fel kell mérni, hogy hol és mi gátolja a víz leszivárgását a talajba, mert ha „lerohan”, magával sodorja az értékes tápanyagokat. Övarkokat, illetve gödröket kell kialakítani az utak mentén, amelyek megfogják a vizet, amely így beszivárog a talajba. A szőlőültetvényeken elődeink kőgátakat és liktorvermeket alakítottak ki erre a célra.⁹

Ma már egykori vízvezető csatornákat is betömnek. A Kiskunsági Nemzeti Park a korábbi árkok részleges visszatömésével és úttöltések rendezésével kívánja növelni az egykor kiterjedtebb vizes élőhelyek területét.¹⁰ Hegyvidéki területeken a csak időnként jelentkező, de akkor nagy mennyiségben lehulló csapadékokat érdemes kis tavakban megtartani. Növelni kell a területek vízvisszatartó hatását. Letarolt erdő helyén, vagy gyakran és mélyen szántott domboldali területeken célszerű a növényzet visszatelepítése, ezzel meggátolható a talajerózió. A növényzet szivacsoként tartja vissza a vizet. A talajpusztulás legbiztosabb megelőzője, ha

Télkígyók

15%-nál nagyobb lejtőn erdőt telepítünk. 8-15% között szóba jöhet a gyepesítés és csak 8% alatt engedhető meg szántóföldi művelés. A növényzet helyreállítása során az erózió által kialakított kisebb barázdákat megfelelő rőzsefonással meg lehet kötni.¹¹ Mindez hozzájárulhat öntözővíz felhasználásunk, illetve „víz-lábnymunk” csökkentéséhez.

*

Nem mindegy, hogy időben hogyan alakul az ökológiai lábnymunk (mára, a hatvanas évekhez képest több mint duplájára nőtt). Hónapról hónapra, évről évre jelentős különbségek alakulhatnak ki, de komoly előrelépéseket is tehetünk. Az ökológiai lábnym, mint valós földrajzi tér, nem csupán azért fontos, mert a szükségleteinket ellátó anyag vagy energia forrása. Jelentős biodiverzitás, sőt kulturális, valamint szociális értékek és érdekek is kapcsolódnak hozzá. Az ökoszisztémák ezen, tehát az ember és természet alkotta területen át érvényesülnek; lábnymunk így szinte valóságosan is a talpunk alatti föld. Az ökológiai lábnym megfelelő állapota elősegíti, hogy az ökoszisztémák képesek legyenek hosszú távon biztosítani víz-, talaj- és levegőtisztító képességüket és végső soron szabályozni a klímát.

Az ökológiai lábnymunk csökkentését a fogyasztási szokásaink átgondolása, a szelektív hulladékgyűjtés, vagy éppen a hazai élelmiszerek vásárlása révén bármikor elkezdhetjük. Kertműveléssel, területkezelési módszerekkel (biogazdálkodás, fásítás), vagy aktív környezetvédelmi tevékenységgel mi magunk is javíthatjuk az állapotát, hogy olyan „lábnymot” hagyjunk magunk után, amelybe gyermekeink és unokáink is nyugodtan „belelélhetnek”.

Jegyzetek

- 1 Kis-Kovács Gábor et al.: National Inventory Report for 1985–2012. Hungarian Meteorological Service, Budapest, 2014.
- 2 Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Stocker, T.F. et al. (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2013.
- 3 Uo.
- 4 Millennium Ecosystem Assessment Synthesis report. Island Press, Washington DC, 2005.
- 5 Mathis Wackernagel – William E. Rees: Ökológiai lábnymunk. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 2001.
- 6 Mekkora az Ön ökológiai lábnyma? Számolja ki és kövesse havonta egy éven át ökológiai lábnymát az interneten ingyenesen elérhető kalkulátorok segítségével! Az ökológia lábnymok meghatározása ma már egyre pontosabb online programok állnak rendelkezésre. Ezek közül érdemes kipróbálni a WWF egyszerű és viszonylag specifikus kérdésekre épülő kalkulátorát (footprint.wwf.org.uk). Hiába vásárolunk pl. a régiókban megtermelt, organikus élelmiszereket, ha a kalkuláció nem tesz különbséget az élelmiszerek szállítása és előállítása között, akkor a számolt ökológiai lábnymunk változatlan marad.
- 7 Érdemes kipróbálni a „Carbon Footprint” kalkulátort (carbonfootprint.com), amely az egyik legszélesebb adatbázissal és több, ISO által tanúsított minőségbiztosítással rendelkezik. Ez valójában nemcsak a karbon-, hanem a „klímalábnymot” számolja ki, amely a tevékenységeinkhez kapcsolt összes üvegházhatású gáz kibocsátást adja meg, szén-dioxid egyenértékben kifejezve.
- 8 A tengerjég kiterjedése nyomon követhető: www.nsidc.org.
- 9 Baráz Csaba – Kiss Gábor (szerk.): A Zempléni Tájvédelmi Körzet. Abauj és Zemplén határán. Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger, 2007.
- 10 Vizes élőhelyek rekonstrukciója a Kiskunsági Nemzeti Park területén. KNPI KEOP-7.3.1.2/09-11-2011-0019
- 11 Gribovszki Zoltán: Mezőgazdasági infrastruktúra alapjai 9. Sík-, hegy- és dombvidéki vízrendezés. Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar, Székesfehérvár, 2010.

SÁNDOR Zsuzsa

Tények és érzelmek a fotóban

Szigeti Sándor kiállítása elé

A fotó és a fotózás

Az ember manapság mindent meg akar figyelni, minden eseménynek tanúja kíván lenni – mindent látni akar. Ennek az igénynek a kielégítésére fejlesztette ki napra- vagy órára készen a sajtót és a televíziót, percre készen az internetet (bár ma már inkább másodpercben vagy pillanatban kellene mérni a média tettekkészségét). Ezek a vizualitáson alapuló médiumok pedig folyamatosan visszahatnak és tovább növelik, csillapíthatatlanná teszik az ember látnivalók iránti igényét. Azonban az ember nemcsak tanú kíván lenni, hanem saját látványait folyamatosan maga mellett akarja tudni: a kevés pénzért beszerezhető boxgépek 1920-as évekbeli elterjedésével, majd a 80-as évektől az egyre elérhetőbbé váló digitális fényképezőgépekkel mindannyian a fotókép-gyűjtő szenvedély rabjai lettünk.

A fotó hagyományos funkciójának a *pillanatrögzítést* tartják. A fényképezőgép és maga a fénykép mechanikusan megismétli azokat a látványokat és jeleneteket, amelyek a valóságban soha nem ismétlődhetnek meg, mivel csak abban az adott pillanatban léteznek, csak akkor igazak. „Az ilyen képek (...) alkalmasak rá, hogy elbitorolják a valóságot, hiszen a fénykép nem csupán kép (mint ahogy a festmény is kép), nem csupán a valóság értelmezése, hanem nyom is, a valóság közvetlen lenyomata, akár a lábnyom vagy a halotti maszk.”¹ A soha-meg-nem-ismétlődő megörökítésében és a nyomhagyó megörökítettségben rejlik a fotó sikerének legfőbb titka.

Ez a fotó egyik megközelítése.

Vilém Flusser a fotót a *technikai képek* közé sorolja. Filozófusként a technikai képek megkülönböztetésének lényegét a hagyományos képek szimbolikus és a technikai képek látszólag nem szimbolikus jellegében látja: „A technikai képet nehéz megfejteni, egy különleges okból. Minden látszat arra mutat ugyanis, hogy egyáltalán nem kell megfejteni, mert a jelentése látszólag automatikusan megjelenik a felületén – hasonlóképpen az ujjlenyomathoz, amelynél a jelentés (az ujj) az ok, és a kép (a lenyomat) a következmény.”² Látszólagos, mert meglátása szerint a technikai képeknél is létezik ugyanaz a kép és jelentése közötti kódolás, mint amit például egy festménynél a festő szerepe tölt be. Ezt pedig most az ember által programozott/ megalkotott gép végzi el, bár a kódolási folyamat rejtve marad, azaz egy „black box” lép be az alkotói és befogadói folyamatba. Odébb így ír: „mindenhol megfigyelhetjük a technikai kép mágiikus ígétetét: ahogyan az életet mágiával tölti fel, ahogy ezeknek a képeknek a funkciójában élünk meg, ismerünk meg, értékelünk és cselekszünk dolgokat.” A technikai képnek apokaliptikus szerepet tulajdonít: ez a képfajta szerinte olyan szívóerővel rendelkezik, amely mindent magába szippant, „nincs olyan művészi, tudományos vagy politikai tevékenység, amely ne erre irányulna, nincs olyan mindennapi esemény, amely ne akarna fotón, filmen, vi-

deoszalagon megöröklődni”. Így a történések „faktumokká” válnak, amelyek azonban „örökké megismételhető mozgások”, „mágikus rituálék”.³

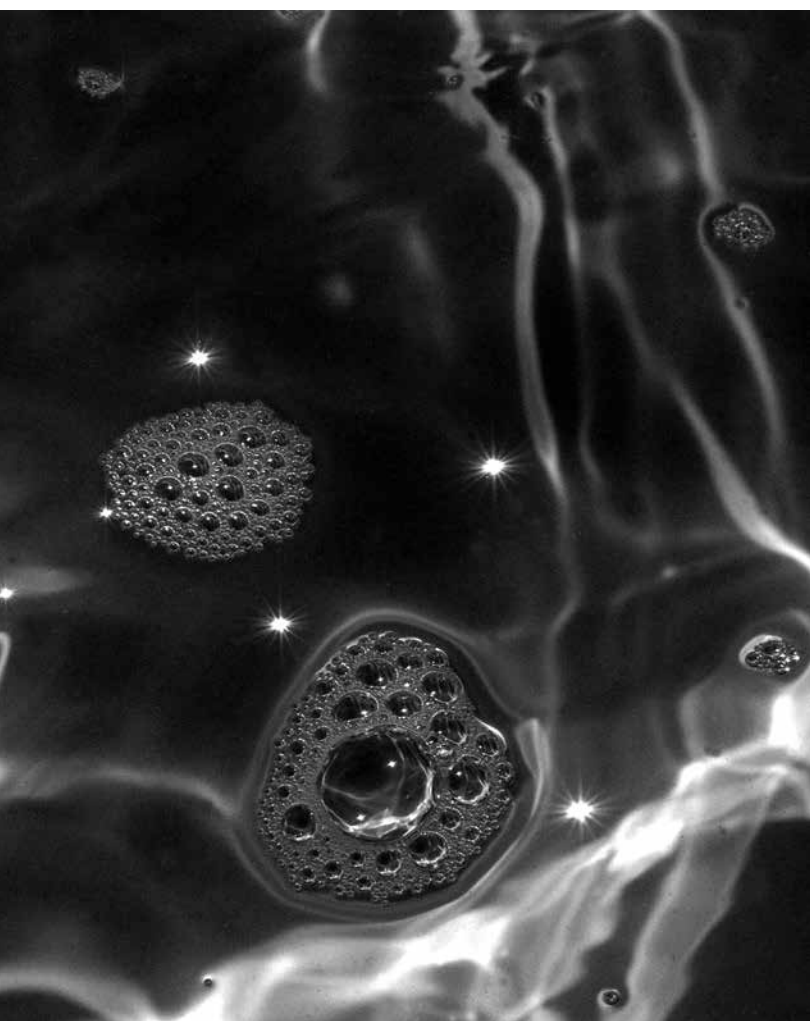
A technikai kép felőli értelmezés jelenti a fotó másik megközelítését.

Úgy gondolom, a fénykép nem pusztán rögzíti, értékeli is a világot: a fénykép nemcsak annak tényszerű rögzítése, hogy mi áll a fényképezőgép előtt, hanem annak is, hogy mit lát az egyén, azaz a fotós.

A fénykép „fantáziafelhő” és „információpirula” – mondja Sontag. Ezt a fotó-megragadást kihasználva sorolom tovább a kettősségeket: a fotó költészet és tény, emóció és ráció, kifejezés és ábrázolás, (érzelemmel telített) leképezés és magyarázat, dinamikus üzenetfolyam és létállapot. A fotó ebben a tekintetben semmiben sem különbözik az általában vett képtől: a fotó-kép ugyanúgy sokféle, mint általában a kép. Így tehát a fotó bizonyos szempontból nem különbözik a festészettől sem. A fotó alapjaiban ugyanazokat a vizuális absztrakciókat, elemeket és minőségeket használja, mint bármely képtípus: formák, színek rendeződnek benne, irányok, elrendezések teremtik meg és hatják át a kompozíciót.

Aquabril

Ma a fény fizikai (vagy fizikai és kémiai) hatásain alapuló technikák, elektronikusan, sokszor szoftveres-digitálisan működtetett mobilszobrok, térkonstrukciók és hasonlóak, a digitális technikák – közöttük a szoftverekhez kötött grafikák és az internet művészet – sokrétű alkalmazása figyelhető meg. Ennek a művészetben végbemenő technikai újításnak szerves része a digitális fotó.

A fotó mintha kimerevítene a valóság egy pillanatát (Sontag), de szerintem éppen technikai kép volta miatt szorosan hozzátartoznak a manipulációk. Ha a fotó analóg, mind a kép tárgyára vonatkozó, mind a hívásnál alkalmazott műveletek a fotóeredmény szerves részét képezik. Hiszen az alkotó az analóg fotó elkészítéséhez az ábrázolás tárgyát elképzése szerint alakíthatja, rendezheti össze. Az előhíváskor, illetve a papírkép elkészítésekor pedig sokféle technikai belenyúlással befolyásolhatja a megszülető képet. Ha pedig a fotó digitális, a számítógéppel alkalmazott manipulációk száma és képatalakító mélysége végtelen, olyannyira, hogy egy határon túl a fotó átlép a nem-fotó világába, és egyfelől szoftveres technikai kép lesz, másfelől műalkotás (Vagy más helyzetekben tudományos képeredmény. Lásd: Hubble-teleszkóp vagy az elektronmikroszkópok makrofotói, vagy MRI digitális eszközökkel látványszerűvé átalakított képei, és így tovább.⁴)

Ugyanakkor a fotó megváltoztatta a fotó előtti képfogyasztási gyakorlatot, ezért meg kell tanulni az új képi nyelvezetet – a fotó már nem csak ábrázol, hanem második jelentéssel is bír. Lehet, hogy a számítástechnika hatására egy újabb képstílus, avagy ábrázolási stílus kialakulásának tanúi vagyunk, amely a fotó és a nem fotó, a fotó és a szabadkézi vagy szoftveres manipuláció szimbiózisából születik meg.

Mindezeknek tanúi lehetünk Szigeti Sándor képein.

Szigeti Sándor fotói

Képei „információpirulák” – táncról és télről, vízről, vízcseppről, tűzről és borostyánról. Ezek tények vagy tény-elemek. De minden képe „fantáziafelhő” is. És költészet. És festészet. Fotói sejtelmes-misztikus hangulatokat sugároznak, rejtett jelentések képi megjelenítései.

Kiállítási anyagának *egyik részében* képi (vagy festészeti) értelemben *teljes absztrakció* figyelhető meg. Olyan nézőpontot és képkivágást vagy fókuszálást választ, amivel a tárgyforma első pillanatban beazonosíthatatlanná válik – ilyen a textílfelületről készült, de emberi testhajlatokat vagy homokdűnéket idéző fotója. Vagy nincs is tárgyi forma, hiszen anyagról és felületekről van szó, mint a víz-vízszög-vízfelület vagy a tüzet ábrázoló képe. Ezekben az esetekben a néző élvezi a formák-színek tobzódását ... és egy idő múlva vagy meglátja az ábrázolás tárgyát vagy ... nem látja meg. Azonban mindkét esetben saját képi élményei, mentális szűrletei alapján asszociál: tárgyakat, látványokat, képi emlékeket idéz fel.

Képeinek *másik része teljes naturális, látványszerű ábrázolást* mutat: ilyenek a havas fáról, téli tájról, a borostyándarabokból összeállított csendeletről vagy éppen egy emberpárról készült fotói. Megjegyzendő, hogy ez a pillanattfotó-karakter a művész anyagában kisebb számban szerepel. És még egy gondolat: valójában ezek a fotói sem látványképezések: a borostyán-csendélet inkább ragyogás és izzás, a téli tájkép inkább szelíd szomorúság és magány, a kettős figurális kép pedig nosztalgia és szeretet. (Az nem tudom, hogy ezekben a képekben van-e digitális manipuláció. Minimálisan bizonyára van, de ezt valójában a művész tudná elmondani nekünk.)

Úgy gondolom azonban, hogy az alkotások *harmadik válfaja* a leginkább mérvadó és a terem egészére, illetve talán Szigeti Sándor művészetére is a legjellemzőbb. Ezek az alkotások „információpirulából” életre hívott különleges formálású kompozíciók. Mindegyikben – többé-kevésbé rejtetten – van egy tényszerű elem (egy arc, egy kéz vagy más testrész, tárgyában kicsit elvontabban egy lehajló gerinc-ív), ez az elem teljes vagy majdnem teljes élességgel, forma-

pontossággal jelenik meg. Elsősorban a tánc-témájú alkotásokra gondolok. A tény-részlet azonban mozgáskavalkádba ágyazódik, absztrakt-dinamikus képi rendszerbe. A tény-elem egyfajta képi centrum, a kompozíció vizuális magja, amely egyúttal a dinamizmust is megfogja, lehorgonyozza.

Figyeljük meg még a *képkivágásokat* is. Fénykép-dömpinghez és tv képernyőhöz szokott szemünk a 3:4 arányrend helyett itt meglepő formákat lát: nyúlánkan-karcsú álló vagy fekvő formákat. Az alkotó a mondanivalóhoz igazítja a kép befoglaló formáját, azaz a „black box”-ot és a technikai képet ebből a szempontból is a *művészi akarat alá vonja*.

Végül szólnom kell a kiállítás rendezéséről – ez kétszeresen figyelemre érdemes, hiszen a képeket maga az alkotó rendezte el. Nagyon jónak tartom a tematikai egységek szerinti gondolkodást: szemben a két főfalon a tánc-téma bontakozik ki és magához kapcsolja az egyéb témákat. A terem bejárása közben pedig a képformák álló-fekvő és a méretkülönbségekből következő dobogó ritmusa tovább gazdagítja az egyes képek belső ritmusát, a kiállítás egészének élményét.⁵

(Szigeti Sándor „Líra és dinamika – fotófestészet” című kiállításán elhangzott megnyitó beszéd szerkesztett változata. A tárlat 2016. január 31-én nyílt meg a sátoraljaujhelyi Lavotta Házban.)

Jegyzetek

- 1 Susan Sontag: A fényképezésről. Tanulmány. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981. 174. o.
- 2 Vilém Flusser: A fotográfia filozófiája. Tartóshullám – Belvedere – ELTE BTK, Budapest, 1990. 10. o.
- 3 Uo.
- 4 Hubble-teleszkóp: az infravörös, a látható fény és az ultraibolya tartományban végez észleléseket a világűrben; makrofotó: digitális fényképezőgépekkel a közelfényképezés lehetőségei; MRI: mágneses magrezonancia képalkotás – az orvosi diagnosztikában használják a test szerkezetének leképezéséhez, megmutatásához
- 5 Egyéb, a kiállítás megnyitó és a dolgozat megírására alapvető hatást gyakorló irodalom: Roland Barthes: Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985; Merlin Donald: Az emberi gondolkodás eredete. Osiris Kiadó, Budapest, 2001; Vilém Flusser: Paradigmaváltás. 2005. (<http://www.c3.hu/%7Eitillmann/forditasok/FLUSSER/para.html>, letöltés: 2007. 10. 24); D. R. Hofstadter: Gödel, Escher, Bach. Egybefont Gondolatok Birodalma. Metaforikus fúga tudatra és gépekre, Lewis Caroll szellemében. Typotex Kiadó, Budapest, 2002; Horányi Özséb (szerk.): A kommunikáció mint participáció. AKTI – Typotex Kiadó, Budapest, 2007; Nyíri Kristóf: A gondolkodás képelmélete. (é.n.) (<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/filoz/képelm>, letöltés: 2009. 01. 05); Pléh Csaba (szerk.): A megismeréskutatás egy új útja: A párhuzamos feldolgozás. Typotex Kiadó, Budapest, 1997; Sándor Zsuzsa: A vizuális nyelv képi világa. Miskolci Egyetemi Kiadó, Sárospatak, 2003; Semir Zeki: Inner Vision. An exploration of Art and the Brain. Oxford University Press, New York, 1999.

Könnyedség

Vöröspuszpáng

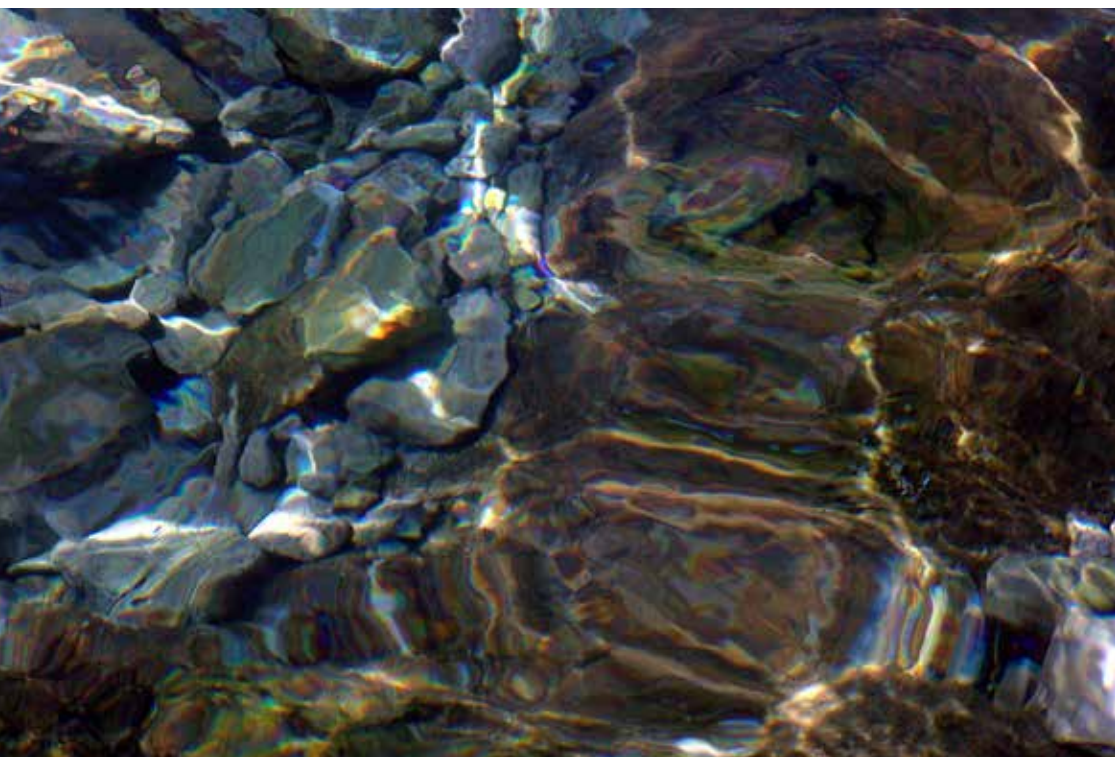
Tánc 7

Piktúra

Színharmónia

Radiátor helyett

Piktúra 2

Csendélet borostyánnal II

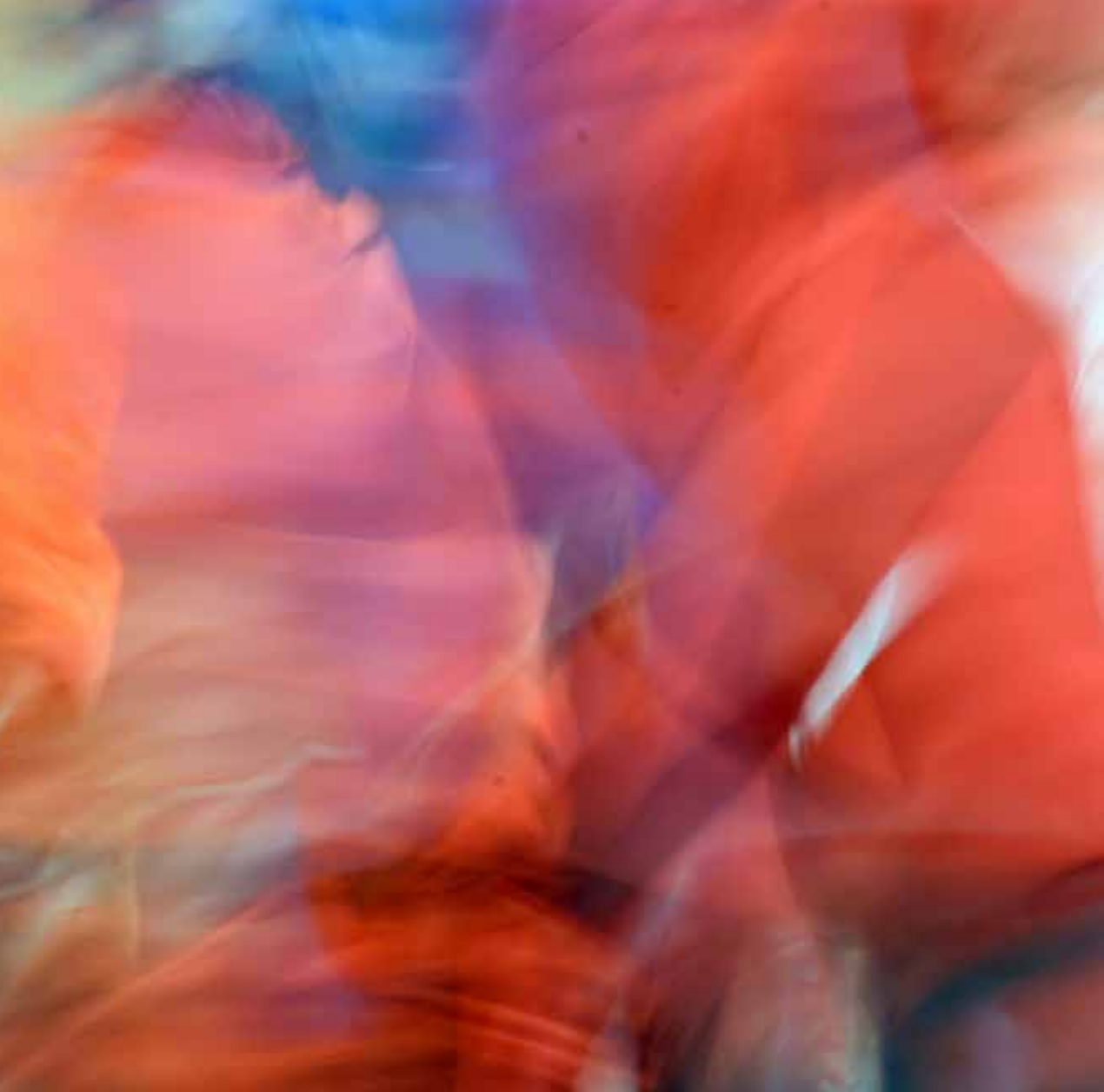
Piktúra 5

Ugrós

Piktúra 6

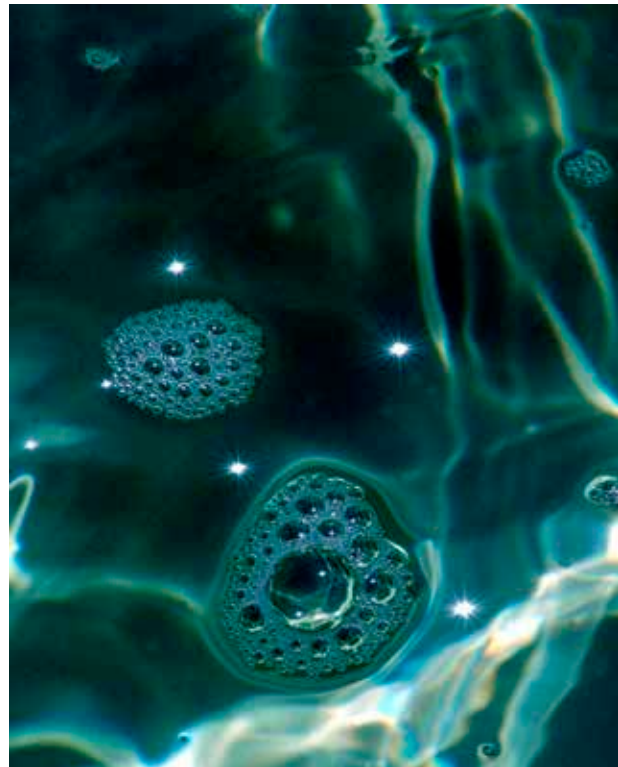

Montázs borostyán

Aquabril

Piktúra 4

NYERGES Gábor Ádám

Kevesebb szeretet

Kevesebb szeretet kéne, tudom,
hogy kevesebb, mindannyiótoknak,
kivéve, amelyikőtöknek meg
épp több. De abban persze, ezt is
tudom, nem állapodhatunk meg,
hogy akinek kevesebb, adjon kölcsön
valamicskét annak, akinek meg több.

Kevesebb rátok gondolás és aggódás,
kevesebb nyílt érzelemkifejezés,
telefonhívás és levél, kivéve, tudom,
tudom, amelyikőtöknek meg épp több.

Persze az volna a megoldás, ezt is tudom,
de nyilván abban sem állapodhatunk meg,
hogy akiknek több, azok szeressék egymást
akár engem megkerülve is, nélkülem
és jobban, mint ahogy én tudom.

Akiknek meg kevesebb, hát azok meg,
nos, azok nem tudom, hogyan oldják meg,
de azzal, mondjuk, érhetnek el eredményeket,
ha megkérnek rá, hogy lehetőleg legyen
mostantól, vagy nem is tudom, egy darabig
másként, mert túl sok a rájuk gondolás, aggódás,
nyílt érzelemkifejezés, telefonhívás és levél.

Szóval hogyha ilyenkor szólnak is erről,
ezekben a pillanatokban például egyszeriben
jobban is tudom, könnyebb is őket kevésbé,
míg a többieket, akiknek ugyanebből, tudom,
tudom, azaz pont, hogy nem is tudom.

Ebben állapodjunk hát meg, hogy kevesebb
szeretet kéne, és hogy kivéve, és hogy tudom.

Pont

Lesz egy pont,
vagy pont most van az,
mindenesetre a feltételes jövőben,
amiben éppen, egyik verziójában sem,
pontosan a feltételessége miatt nem hiszel,
én pedig éppen amiatt, hiszen pont a feltételes
világokban mind-mind megtörténik, valóságosan
és visszavonhatatlanul, szóval mindenesetre van is
már valamelyik feltételes jövőben az a pont, amikor
már túl sok minden mondatott ki és túlságosan elfáradtunk
mindezekben a kimondásokban. Egy pont, amikor
pont kitapintható lenne egy bárminek az elmúlása,
ami feltételez egy másodpercet, amikor még
megvan, és egy másikat, amelyikben már
nincs, amikor az ember jellemzően
még nem veszi észre, csak jóval
később jön rá, emlékezve,
hogy volt az a pont,
vagy talán majd
csak lesz.

NYIRÁN Ferenc

spontán

már rendben van a szívem, te drága – volt, mikor így szólítottál –, bár nem gondolom, hogy aggódnál miattam újabban, ez is elmúlt, mint egy jól szerkesztett fogfájás, lassan, fokozatosan, nem mint az éjszakai beszélgetéseink, mert azoknak egy nap váratlanul vetettél véget, pedig neked is hiányoztak, ezt még bevallottad búcsúzóul, sokáig tartott, míg te is elmúltál bennem, tovább, mint egy fogfájás megszüntetése, azon segít a fogorvos, de téged magamnak kellett rendbe raknom, hiába nyomkodtam fejemben a delete billentyűt, mindegyre feltűntél valahonnan, ráadásul előkeveredett újra ez a szívprobléma, olyannyira, hogy az adjunktus úr meglebegtette előttem a hirtelen halál lehetőségét is, na, végre valami jó hír, gondoltam, végtére ez is egy megoldás, a szívkatéter most a meghitt társ; nem várok látogatókat, téged főleg nem, talán azt sem tudod, mi van velem, mert nem érdekel, ahogy a kórterem ablakpárkányára szórt magokat csipegető madarakat sem – részvét és remény, ezeket a szavakat sikerült száműznöm, s csak jégvirágot olvaszt forró homlokom, lázasan álmodom, s lám, megjelenik a plafonon egy éles, pengevékony apró rés, mint durcás, szép szádon a hallgatás, s újra szétáradsz bennem, mint kórházi ágyon a spontán magömlés.

Készülj

(Agnès Letestu tiszteletére)

Bár lehetséges lebegni tökéletes
testek táncában, miközben lágy
Chopin-futamok szögeznek a
párizsi Opera vörös bársonyához,
és feljönnek elmúlt napjaid, mint
egy Pilinszky-versben, de nem
leled önmagad e forгатag felemelő
katarziséban, s közel a finálé,
számodra ez a Black Pas de Deux
immár danse macabre, hát csak
tántorogj emlékeid szálkás deszkáin
és készülj, mert most jön az
utolsó felvonás.

Négysoros

A kis szobába toppanék,
hol alszik fiam, s apám.
Közöttük asztal s hetven év.
Meg én is vagyok. Talán.

BARANYI Gergely

Mozdulatleírás – *Magába zár*

Megbeszélted velem, hogy nagyjából háromra ér oda a buszod a kassai úti Campushoz. Fekete felsőt vettél, hozzáillő fekete hosszú szoknyával. Egyedül a lábbelid lógott ki a sorból: fehér Converse félcipő, mely átfogta finoman ívelő lábfejed. Közvetlenül az ajtó melletti ülések egyikére ültél, felhúztad a térdeid, az előtted lévő korlátra támasztottad, lábaid keresztben helyezted el egymáson. Épp az egyik barátnóddal telefonáltál, miközben a zsibbadás, a melegség és a gyomortájékon érzett nyomás végigszaladt egész testeden – érezted a kezeden, ujjbegyeid bizsergésében, vállaid nehezülni kezdtek. Természetesen ebből mit sem engednél láttatni: elterelted a figyelmet nevetéseiddel, vagy azzal, ahogyan lágyan végigsimítottál hajadon. Majd puhán leléptél a busz padlózatára – hamarosan eléred a megállót. Azután sem engedted el a telefont, miután talpaddal elérted a betonpadkát. A monoton, belső rezgéshullámok merevítették ki így, s hiába feszülnek és ernyednek el izmaid, ahogyan visz előre a lábad, magába zár ez a mozdulatsor, talán éppen úgy, mintha az évek óta nem látott apáddal találkoznál.

Mitől válhat

Mára mindössze egy dühösen pattogó test maradt meg belőled. Felszisszennek melletted a metrón, de hiába ér oda a tekinteted, nem veszel észre senkit. Folyamatosan erősödő, majd hirtelen elhalkuló nevetés vegyül a kerekek csikorgása közé. Ilyenkor próbálsz mentegetőzni, de legtöbbször csak utólag, miközben üvegtáblákat törnek szét a vasúti peron langyos betonján.

Eszedbe jut, hogy évekkorábban a platánok árnyékában, egy kocsmá teraszán néztétek az útkereszteződésben a frissen átadott szökőkutat. És közben arra gondoltatok, hogy mitől válhat a test ennyire szilánkossá, hogy csőből csőbe folyik egy előre meghatározott, mégis – az összetételét tekintve – meghatározatlan körforgás szerint.

A puha betonról úgy pattannak fel a szikrázó üvegdarabok, mintha csak egy élesebb szökőkutat figyelnél. Azt kívánod, bár a te húsd is így szakadna fel ebben a sekélyes vízben, ám ekkor lassú húzással elindul a szerelvény.

Hiányérzet

Egy szélben megrezzenő, elfakult faág
tükröképe vagy egy szemközti ház
két emelettel alattam lévő ablaküvegében.
Még a dohányszagú, a villamoson
futtában reggeliző Kegyelem is
csak egy ártalmatlan odapillantásra méltatott.

Talán, mert novemberben ez a legtermészetesebb.
– Ahogyan élettelen vergődésed áthatja
az alárendeltségedből fakadó kiszolgáltatottságod
és testet-ölthetetlenséged; ahogyan a fokozódó
bizonytalanságod megtörik ezen a több évtizedes,
eltorzult üvegfelületen, és elnyújtja az amúgy is lassú,
sávként is felrajzolható hajlongásod,
valamennyi leveleddel együtt.

Gyakran kilépsz az ablakkeretek közé
szorított láthatóságból, majd a szobában
felgyújtott lámpák fényében oldódsz fel
később a szürkületben, és az üvegben átmosódó
pázmákkal együtt találsz vissza annak a fának
az árnyékához, ahonnan te is vétettél.

A téged bámuló nézőben is veled együtt
mállik szét az a hiányérzet, amely akkor fogja el,
amikor hazaérve az üres szobában
felkapcsolja a villanyt, melyet a Kegyelem is
csak egy ártalmatlan odapillantásra méltatott.

CSÁK Gyöngyi Beismerések

Időnk gyomrából
hiába szakad fel
fényes, új virradat,

a szétrebbentő ébredés
sem segíthet már,
hogy ne kívánjam újra
tebened magam.

* * *

Csigaházban a tengerzúgást
sikerült eljátszanunk
jeleket faragtunk a nincsből
így minden kívülünk,
mi teremtődött általunk.

* * *

Halott, vagy majdnem az,
ki képtelen messze menni
hiába ígér nagyot,
és vágyainak eleven
vágya mára annyi:
gyurmafiguraként megtartani
az eredeti alakzatot...

Az enyészet kérdésköre

Izgat az elmosódás,
az enyészet kérdésköre:
a hova, ha végleg el.

Elmosódsz te is
megszűnik a képernyőn a mozgás
eltűnik a hang s a kép.

Minden külön töltött óra
pánikkal szorongat
torkomban egy újabb
mérgezett almafalattal,

hányszor döcögnek
nehéz koporsóm cipelve
egy megváltó királyfi jöttét remélve
a húséges törpék?

CSONTOS Márta

Elégtétel

A csendből már mindent kiszakítottam,
most itt ülök a falak árnyékában,
s látom, a tündérkürt szirmai között
megint én vagyok az illedelmes zabigyerek,
s ahogy a színek hálót fonnak az elvirágzott
lombok fölött, már nincs aki ecsetével
átfessen, nincs aki fölém szelídítse az eget.
Hiába fekszem hanyatt a zöldben, csak
halvány körvonal maradok a lábnyomokban.

A csendből már mindent kiszakítottam,
s most itt keringek bátortalanul, itt vagyok,
mint egy eltévedt hang a jegenyenyár húrján,
s várok. Várom, hogy belém költözzön
egy gondtalan, könnyelmű utcazenész,
s én ott lógázhassam lábam Illés második
szekerén, büntelenül; – másnaposan.

Iránymódosítás

You are invisible, csak úgy angolosan,
a magad testtömegében, már nem vagy úgy
látható, hogy beavatkozhasson
rajtad kívül más is magánéletedbe.

A távolodás dalát énekeled, tüzed
már nem üli körül senki, hiába mondd,
hogy nem vagy válogató, nincs érdeklődés
személyed iránt, csak emlékeid állnak
bosszút rajtad, s várják, hogy tapintatosan
félreállj a meg nem történt események
lomkamrájában, mert nincs már régvolt valóságod,
csak a valóságról alkotott kép marad
fejedben, s te ott állsz csalódottan a tükör
előtt, látod, lepkeszárnyad miként válik
le egykor törekeny tested ormótlan vázáról.

Egyre közelebb kerülsz a féreg-állapothoz,
idegennek érzed, ha hozzád ér a lét.
Lassan megkapod új Báb tested hogy elrejtve
titkod ne lásd a föléd hajoló lombok vibráló
oldalát. Csak feküdj szép csöndesen, arccal
a föld felé, légy láthatatlan, maradj védekező
állásban; – maradj abban a zavaros vízben,
amelyiken már csak olykor szűrődik át a fény,
már ne tűzz hajadba tündérrózsát, csak
tartsd szorosan a feléd nyúló gyökereket.

You are invisible, – hallgatod a régi slágert,
s eszedbe jutnak azok a napok, amikor még
úgy gondoltad, örökös bérletet váltottál
a Téből kinyúló Magasság páholyába.

FARKAS Gábor

Vesztésre állok

Az ösvény a szürkületbe tart. Nem átadás, csak szembesülés a tér véges formáival. A rét szélein fodrozódó horizont szürke agóniája ez. Amikor reggel a kávé szűkre fogja az ébredést.

És elveszítem a térdnyerést.

Tél

Az ágakra torlódott hideg
most a fákat festi meg.
Zúzmarás, szürkés-kék ecsettel
pingál.

Fehérlik a hideg-jel
az álmosan nyújtózó tájon,
mint egy kontúr nélküli címer.

Mint terített jégtükrű vászon...

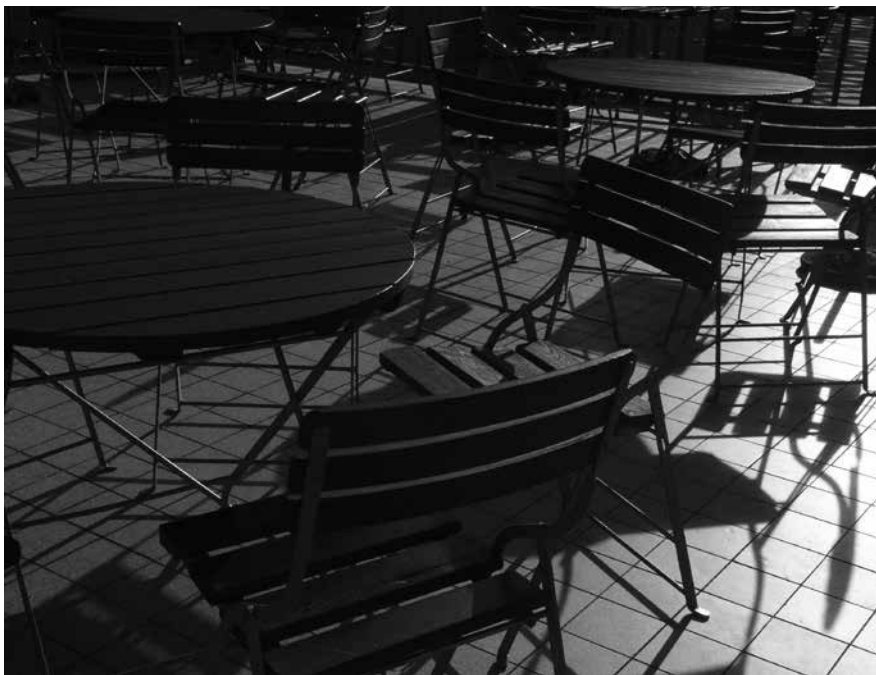
PAPP Dénes

A Nyilason

A régi temetőből indultunk, egy kölcson szekéren, amelyet egy kölcson ló húzott. Kiléptünk a faluból a Tarcal felé vezető úton, de az új temetőnél balra fordultunk, átporoszkáltunk a szeméttelen, néhány kanyart tettünk még a szikkadt földúton, majd megálltunk. Látszólag nem volt semmi különös itt, illatos kaszáló jegenyékkel és kész. Aztán az épp csak lengedező szél teljesen belesimult valami ősinek tetsző mozdulatlanságba, és ekkor mindannyian, kisé elbódulva, egymásra néztünk, hogy valóban igazán érezzük-e, amit érzünk. Nagybátyám mosolyára ocsúdtam föl az ámulatból, melyet a lekaszált fű közül áradó gyümölcsparfüm okozott. A szamóca elszórt tövein csupán egy-két nagyon apró bogó termett, de ezek húsa édesebb volt, mint a méz, és forróbb, mint a vér. Azonnal rabja lettem.

Nagybátyám ígéretet tett, miszerint a nap végén együtt szedünk ebből az adományból. Ugyanakkor azt is elmondta, hogy alapvetően szénát gyűjteni jöttünk ide, tehát előbb legyen meg a munka, aztán jöhetnek az élvezetek. Kisvártatva kiosztotta a négyágú vasvillákat nénémnek és az unokafivéremnek. Megkérdeztem, hogy én miért nem kaptam, hogyan fogok így szénát gyűjteni? Mindenki tudta, hogy a vasvillát még nem bírom el, de senki nem szólt egy szót sem. Néném reggelit pakolt ki egy fűbe terített abroszra, a fehér vásznon átütöttek a vörös foltok, megannyi eleven seb, melyeket a szétlapított szamócák hagytak maguk után.

Hajnal
a teraszon

Amikor végeztem az evéssel, unokafivérem már meztelen felsőtesttel szénakupacokat hordott, verejtékező hátán megcsúszott az éles napfény. Néném összepakolta az étkezéshez szükséges holmikát és árnyas helyet keresett a behűtött víznek. Nagybátyám egy rozszant bokorból került elő, kezében letört gally. Lehajolt hozzám, és fülembe súgta, hogy talált nekem feladatot, amely ráadásul nagyon fontos dolog. Azzal átadta a tüske nélküli gyalogakác ágat. Gyere, mondta és egyenesen a lóhoz ment, aki ott állt nagy, bóbiskoló fejével. A hátsó végéhez állj, eme oldalon, mondta. Aztán most már legyezheted a tőkit, tette hozzá vigyorogva. Nehogy a bögyöly megcsípje, nem akarok futni utána.

Így hát egyedül maradtam a lóval, figyeltem, ahogy kiölti hatalmas vesszejét, mely egyből tele lett rovarokkal, mint a légyapír. Legyezgettem szorgalmasan, sajnáltam ezt a jámbor állatot. Az is hozzá tartozott a dologhoz, hogy akkor már volt némi tapasztalatom hasonló ügyben. Az azt megelőző nyáron fecskealsóban kerekedtem le egy kisebb homokdombról, amikor valami az alhasam tájékának ütközött. Nemsokára az életkoromhoz illő bőrs virslim lángoló szafaládévá változott. Amikor apám unszolására letoltam a nadrágom a doktor előtt, csak annyit mondott – ember lettél ecsém! Kenőcsöket kaptam és hideg vizes borogatást. Szóval nem kívántam én ezt senkinek, kiváltképp egy becsületes képű lónak. Úgyhogy tovább folytattam a munkát, finomítottam mozdulataimon, megfigyeltem bizonyos periodikát, mindent megtettem, hogy ne gondolják a lábam alatt heverő szamócaszőnyegre.

A nap lassacskán végigvászorgott az égi óceánon, az árnyékok megnyúltak, mint az öregek fülei. A szekéren több volt a szénaszál, mint csillag a Tejútban, kérdeztem hát nagybátyám, szedünk-e végre szamócát? Egy pillanat az egész, mondta, és kaszájával suhintott, villájával villantott, aztán úgy, ahogy volt, belegórta egy műanyag szatyorba a levágott gizzagzt, és vigyorogva a kezembe nyomta. Belenéztem, itt-ott halványpiros foltokat láttam a zöld gomolyagban. Abban a szűrésben eldobtam magamtól, futásnak eredtem, futottam, hogy a könnyem csordult belé, és talán már sírtam is, amikor mászni kezdtem az első jegenyére, mely az utamba került, másztam kifulladásig, káromkodtam rohadtul, mert nem értettem, hogy miért nem tudok megszökni, és miért egy másik ember megy majd haza innen.

SZIHALMI Csilla

A felnövő emlékezet melankóliája

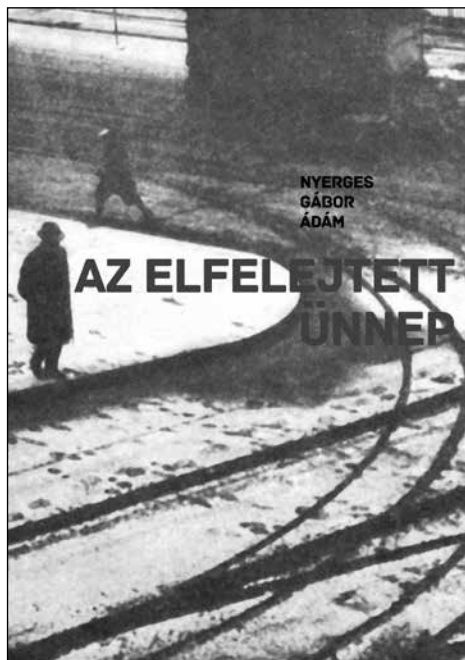

Lehetséges, hogy mikor már a Mircea Eliade-i értelemben vett profán időt nem szervezik, nem törik meg és nem töltik fel a maguk szakralitásával és ciklikusságával az ünnepi rítusok, a szent idő, a néhai ünnep emléke, a hiány az, amely konstruktív erővel lép fel. Ezáltal a fakuló, mégis-emlékezet köré szerveződhetnek a hétköznapiak – és a vers is.

Nyerges Gábor Ádám 2015-ös verseskötetének témái, s maga a cím is – *Az elfelejtett ünnep* – az értelmes középpontok hiányát, látszólagosságát, múlandóságát leplezi le konok mélabúval. Paradox módon azonban a szerző eddigi legprecízebben kimunkált, legtudatosabban felépített és letisztázott kötete született meg, ezáltal jelentve fordulópontot. Őszinte meglepődéssel, ám elégedett bólogatással üdvözöltem ezt az új verseskönyvet, amely gyakorlatilag az eddigi életműhöz képest poétikai megújulással kecsegtet, hangnembeli, retorikai, formai elmozdulásokkal mutatja új arcát a költőnek. Elmaradnak a nyelvet, mint önmagát lejárató, anyagot gyúró gesztusok, a grammatikai poénok, szöviccek. Eltűnnek a hagyománnyal folytatott direkt párbeszéd, és jóformán, hogy *milyen volt Orbán Ottó hangja selyme, sem tudjuk már*, hiszen Nyerges ezúttal önmagaként, a saját hangján, a lehető legszemélyesebben, szerepjátékoktól mentesen simul bele a korábban mindig beszélgetőpartnerül, tükörnek vagy mesternek előcsalt alakok által felvázolt hagyományba. És ami különösen üdítő, hogy a minden tapasztalatot kibeszélni, versbe foglalni vágyó szerzőt az itt alkalmazott dalszerű formák nem kényszerítik felesleges bőbeszédűségre. Ellenkezőleg, az önmagának szabott, itt-ott kibicsakló rímes strófák nagyon is kedveznek ez esetben a sűrítésnek, pontosságának. A hétköznapi beszéd ritmusa lírává lényegül át, ami könnyen olvashatóvá, harmonikusabbá teszi a szövegeket, amelyekből mind több fülbe-mászó sor, frappáns hasonlat ugrik elő, amelyeken még utóbb el-elrágódik az olvasó.

Szinte mértani pontossággal szerkesztett a kötet, ahogyan három közel egyenlő hosszúságú ciklusra, illetve a cikluscímek (*Fegyelem, Rebbenés, Készenlét*) által három állapotra oszlik, amelyeket egy-egy „független” költemény keretez. E nyitó és záró versek teszik igazán kerekké, tematikusan önmagába visszahajlóvá a versgyűjteményt. *Az elfelejtett ünnep* című rögtön az elején summázza a ki nem mondott karácsonyi időszak varázsvesztettséget, szakrális lényegének elsiklását a túlzott anyagiasság s a köznapi gondok miatt, amelyet a fiatal felnőttek egyre inkább érezhetnek. Az ünnep lényegének elfeledettségét, a rítus kiüresedettségét, pusztán kényszeresen ismétlődő, színlelő jellegét mutatja a záró darab (*Ideje van*) is. Azonban a kötet lineáris olvasata után már némi halvány reménnyel kecsegtet a magát mégis készülődésre sarkalló lírai hang: „Hát most készülj, lusta szív, akkor is, ha / rég veszett ez az ügy veled.” Mert bár a szövegek nem fedik el az ünnep elszürkülését, mégis, ahogyan az első és az utolsó oldal problémafelvetése önmaga kezdetébe visszazárulóvá teszi a könyvet, formailag megteremtődik a ciklikusság lehetősége.

Ez a lehetőség a realitás szintjén azért csalóka, mert a versbe vetett én nem a transzcendens szentséggel keres kapcsolatot, hanem a lét értelmét földi síkon boncolgatja, és az, ami érzelmi szinten az ünnep, vagyis a szeretet, a folyton félrecsúszó kapcsolatokban ölt testet. Az alany tragédiája így voltaképpen az, hogy (József Attilával szólva) „Hiába fűröszöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat.” – vagyis, ha a szerelem elmúlt, nincs ami értelmessé szervezze a létezést. Egy véget ért szerelem emlékéét őrző hosszú vers ez által, a társban hiába keresett központ tematizálása révén kapcsolódik be a kötetet keretező versek párbeszédébe: „Átkozott vagyok, s tőlem te / is. Nagy hiba volt annyit keresnem, / s benned találnom meg az ünnepet.” (*Szerenáád*)

Általánosságban elmondható, hogy az emlékekhez való ragaszkodás, ugyanakkor az azok fakulása miatti rezignáció, a társtalanság és ezzel összefüggésben az otthontalanság és hiányérzet színre vitele fűzi egybe ezeket a szövegeket. Így aztán különösen a szerző 2013-ban megjelent regénye, a *Sziránó* után nagy váltásnak lehetünk tanúi. A regény még a nemzedék gyermek- és kamaszkorának szélmalomharcait, hétköznapi megpróbáltatásait mutatja meg egy humoros, bensőséges nyelven – itt viszont már a felnőtté válás, mint veszteség jelenik meg. Egyfajta köztes helyzetből, mintha egy átváltozási folyamatban megrekedve, valahogy kívülre kerülve szólalna meg a versalany. Egy olyan állapotot mutat be, amelyben a gyermekkor otthonossága, középpontja, ünnepei már nem működnek, viszont még nem jött el egy olyan új korszak, amelyben az egyén, mint szabad cselekvő már maga szervezné meg új lelki erőforrásait.

A mindezidáig tehát hasztalanul elmúlt évek miatti melankólia sokkal inkább számvetés jelleget ölt, mint az előző verseskötet, a *Számvetésforgó* versei. Főként a harmadik ciklusban kapnak teret ezek a fajta létösszegzések, nem egyszer József Attilát megidéző hangon, amitől egyébiránt kissé olyan érzésünk lehet, hogy a József Attila-i árvaság a magyar lírában még mindig gogoli köpönyegként funkcionál, ahonnan elő-előbújnak azóta is a költők. A *Talán*

eltűnők hirtelen... hangulatvilága dereng például a *Nagyon féltem* című költemény esetében, amelyben a felnőtté válás folyamatát jelző évek elpazaroltnak látszanak, hiszen a profán, hétköznapi felnőtt világban folyton csak elodázkodnak a célok, a múlt viszont visszahozhatatlan. „Már megbántam, hogy hanyag voltam, / és felnőttem véletlenül, / mint egy ártatlan elítélt, / aki más helyett sok évet leül.”

A kötet megragadóbb költeményei inkább azok, amelyekben a személyes veszteség vagy hiány az emberi létezés általánosabb kérdései felé visznek, s amelyek az állandó elmozdulást és elkerülést tételezik az élet tragikus, vagy legalábbis szomorú főhajtással tudomásul veendő lényegének. A stabil szubsztancia képzele illuzórikus, erről vallanak a *Szívügy* sorai: „Egyben tartani nincs erő, / ezerfelé kilincselő / vágyaiból elhord a lét / mindent, ami nem hordalék.” Másról a Kant által a szemlélet, az érzékelés előfeltételének elgondolt idő és tér elválasztottsága, a képek összeilleszthetlensége, a nyugalmi állapot elérhetlensége jelenik meg: „(...) mégis, a hely / és idő egymásnak sosem felel meg – / csak várnak egy helyben, bambán és ijedten.” (*Nehezen felejtő*)

A legemlékezetesebbek pedig a távoli, ellentétes minőségeket egymáshoz rendelő hasonlatok. Például amikor a tükör toposzához, egyúttal a víztükör klasszikus szépségéhez is értékvesztést rendel a szerző: „s a víztükörben, mint bőrhibát hullafoltban, / nem láttam magunk.” (*Olvadó*) Számomra különösen kedves, Baka István-i kettős fenekű, s nagyon távoli képzeteket, közönséges-anyagít a széppel, a lélekkel kikezdő hasonlat bukkan fel a *Megtapad mélyen* című költeményben: „(...) S ahogy a sejtek / is hagynak a testben némi szemetet, / úgy gyűlik lassan bennem is egyre, / és mint rozsdás csövekben a zsíros cseppek, / megtapad lelkem mélyén a szeretet.”

A kötet formavilágát tekintve valóban legfegyvermezettebbek a *Fegyelem* ciklusába tartozó darabok. Az egyszerű rímképletekkel operáló dalok alapvetően magyaros ritmusa egyéni, alkalmi szótagszámlált szabályhoz társul, de a harmonikus lüktetés valahol rendszerint megakad, s a kötet másik két ciklusa már szorosabban az intellektus, s kevésbé a szavak ritmusa által vezérelt; így a József Attilát idéző megszólalás a költő-elődtől eltérő, kevésbé dallamos nyelv miatt ahhoz képest nyersebbnek hat. Sokszor azt tapasztalom, hogy egy-egy sikeres trópus viszi el a hátán az egész verset, azonban így is a kötet egésze, izgalmas felvetései, ötletgazdag képei, s a korábbi kötetekhez képesti, fentebb már jelzett elmozdulás mindenképpen pozitív élményt nyújt, ezért kíváncsian várhatjuk a folytatást.

(Nyerges Gábor Ádám: *Az elfelejtett ünnep.*
Műút, Miskolc, 2015. ISBN 978-615-5355-08-0)

BÓNIS Ferenc

Emlékek Kodályról

Kodály Zoltánnal, mint tanárral, az 1949/50-es tanév kezdetén találkoztam először, a Zeneakadémia kistermében tartott népzeneóráján. Ez a találkozás keveset árult el számomra nevelői nagyságából. Először is: alig lehetett hallani. Nem volt érces hangja, a teremben pedig nem volt elektromos hangosítás. A zeneakadémiai Kisterem pedig nem olyan „kis terem”, mint nevéből gondolhatnánk, csak viszonylag az, a Nagyteremhez képest. Ha benépesítette száz-kétszáz hallgató – ami a legnagyobb figyelem esetén is bizonyos alapzajjal járt – akkor ugyancsak hegyeznie kellett a fülét annak, aki Kodály halk szavát meg akarta érteni. Ám, ha szerencséje volt, és az első sorokban talált helyet, akkor sem biztos, hogy megértette a Mester tanítását. Mert Ő – József Attilával szólva – „nem középiskolás fokon” tanított. Az a száz-százötven népdal, amelyet akkoriban ismertem, de soha nem elemeztem (azt sem tudtam: mi fán terem a népdal-elemzés), nem bizonyult kellő alapnak a Kodálytól hallottak megértéséhez. Ő már az első alkalommal úgy szólalt meg, mint aki egy nagyon régen megkezdett beszélgetést folytat. A kezdő keveset profitált belőle – legfeljebb annyit, hogy ráébredt mérhetetlen tudatlanságára. Amelyre, jellemének megfelelően, kétféleképpen reagált. Vagy elkedvetlenedett, vagy megpróbálta összeszorított fogakkal megszerezni valahol azt az alaptudást, amellyel immár megélhet a Kodály-órák magaslati levegőjén.

1951-ben és 1952-ben Kodály hetvenedik születésnapjára készült az ország. Főtanszak-tanárom, Szabolcsi Bence – egykoron maga is Kodály-növendék, aki tanítványi vagy inkább fiúi szeretetét mindhalálig megőrizte szellemi atyjához – emlékkönyvet adott ki a jeles alkalomra (ez volt az évek során tíz kötetessé bővült *Zenetudományi Tanulmányok* első kötete). Nem sokkal korábban, Keszthely kastély-könyvtárában felfedeztem egy addig ismeretlen verbunkosgyűjteményt, így megbízást kaptam, hogy ennek közkinccsé tételével vegyek részt magam is a kötet munkálataiban. Megtisztelő, de korántsem könnyű feladat volt a rengeteg ismeretlen verbunkos-dallam azonosítása: az ismert melódiák előfordulásainak feltüntetése, az ismeretlenek közlése. Tanácsért, felvilágosításért szabad volt azonban felkeresnem Kodály tanár urat. (Jóval később tudtam meg, hogy ő az évtizedek során kétezer darabból álló gyűjteményt teremtett, nem szólva azokról a ritka darabokról, amelyeket, hogy ne hiányozzanak a kollekciónak, saját kezűleg lemásolt – egyszóval, hogy első számú szakértője volt e témának is.) A Magyar Tudományos Akadémia palotájának egyik szerény szobájában fogadott, egy kicsiny asztalnál ülve. Ennek fiókjából sáros, öszszegyűrt, gyanús színű népdal-lejegyzéseket vett elő. Hozzám intézett első mondata akkor, 1951-ben, így hangzott: „Az orosz paták nyoma”. Azzal a beszennyezett támlapokra mutatott.

A Köröndön jóval később, 1954-ben kereshettem fel először. A Magyar Rádió 1955-ös Bartók-ciklusához kértem tőle megnyitó beszédet – ahhoz a zongora-sorozathoz, amely a korábbi évek részleges tiltása után első ízben merete kimondani, hogy Bartók életműve egy és oszthatatlan. Egy korábbi beszédét kellett legépelnem és elvinnem neki, ezt kívánta az alkalomnak megfelelően kiegészíteni. Ez az újrafogalmazott beszéd 1955. január elsején hangzott el a Magyar Rádióban, Bartók-évvé nyilvánítva a teljes esztendő, és megadva a „tenorját” annak a „nagy kórusnak”, amely az elkövetkező évek növekvő Bartók-kultuszában hangot kapott.

Bartók diadalmas, végleges hazatérésének feltétele – mondotta itt Kodály – a zeneileg művelt ország. Ennek munkálására kell összefogni minden tényezőnek. Ha majd egykor azokhoz is eljut művészete, aiktól ered: a dolgozó néphez, s az megérti: akkor lesz magyar zenekultúra, akkor lesz igazán boldog a nép. Próféta ihletettségu szavak voltak ezek, aktualitásuk két emberöltő elteltevel sem csökkent. Megkockáztatom: inkább növekedett.

E drámai hangú bevezető beszéd után Kodálynak több rádióelőadását szerkeszthettem még, köztük *A folklorista Bartók*, a *Szentirmaytól Bartókig*, a *Szóval: kultúr?* valamint az *Erkel és a népzene* címűeket. Más műsoraimat is megtisztelt közreműködésével: bevezetőt mondott a nagy svájci karmestert, Ernest Ansermet-t köszöntő születésnap programhoz, majd a hiteles tanú szavával emlékezett meg az ötvenöt esztendővel azelőtt komponált Bartók-opera, *A kékszakállú herceg vára* születéséről és bemutatójáról.

A köröndi Kodály-lakásnak – a mai emlékmúzeumnak – négy szobája volt. Kodály vagy dolgozószobájában fogadta látogatóját – ez az L-alakú lakás Andrassy úti rövidebb szárnyában volt –, vagy a zongorás sarokszobában, olykor a térre néző ebédlőben. Ez utóbbinak viaszos vászonnal letakart asztala – ha éppen nem étkeztek – mindig tele

volt papírlapokkal. A dolgozószoba két falát mennyezetig érő könyvespolc foglalta el, az asztal, a faragott íróasztal, a székek mind teli s tele irományokkal, könyvekkel, válaszra váró levelekkel. Az egyik fali polcon, réges rég használaton kívül, ott állt a népdalgyűjtő és lejegyző fontos segítőeszköze, a fonográf. A szekrény tetején pedig ott árválkodott, háttán egy háborús repeszdarab-ejtette sebbel, a zeneszerző csellója. Megesett, hogy az ebédlő és a dolgozószoba közötti szalonban ültünk le. Ennek 19. századi, Munkácsy ecsetjére kívánczó képét csak a csillárról lelőgő aratási koszorú közelítette a falusi élethez.

Kodályt, előzetes telefonhívás után is, valamilyen konkrét munka-programmal lehetett csak felkeresni. Életét a munka töltötte be; idejéből „csevegésre” nemigen futotta. Ha aztán *öt* érdekelte valami a látogató által előadottakból, azt megkérdezte s arra részletes beszámolót várt. Első bayreuthi utam részletei nagyon is érdekelték. Akkor tudtam meg, hogy fiatalkorában maga is járt a Wagner-zene fellegrvárában. Azt viszont első tanítványai egyikétől, Molnár Antaltól tudom, hogy Kodály – bár nem volt pianista – remekül zongorázta a *Trisztán és Izolda* zenekari részleteit, természetesen kívülről. Később módomban volt meggyőződni róla, hogy a teljes zeneirodalom a fejében van.

Egy ízben felvettem, hogy 1948-ben bemutatott és Balázs Béla librettója miatt megbukott daljátékát, a *Cinka Pannát*, új és jó szöveggel fel kellene támasztani. Kodályt foglalkoztatta a gondolat. Egyetértett javaslatommal, hogy Illyés Gyulától kérjünk új szöveget hozzá. Illyés vállalta a számára szokatlan feladatot, két felvonást meg is írt. Tovább, őszinte sajnálatomra, nem jutott (ez a fragmentum 2015-ben jelent meg a *Hitel* folyóirat hasábjain).

Kodály állandó és fölöttébb kritikus rádióhallgató volt; nem takarékoskodott a zenei műsorszerkesztés ügyetlenségeit bíráló, csípős megjegyzésekkel. Egyszer megkért: vigyem el neki egy, a *Galántai táncokról* szóló, nem kifejezetten remekműví rádióelő-

adás kéziratát. Legközelebb, nem minden provokatív szándék nélkül, megkérdeztem: tetszett-e? Tömör válasza így hangzott: „Kapitális marhaság”. Egy másik szerző arra vállalkozott, hogy Kodály minden művében kimutatja a népzenei eredetet. Ezt így kommentálta: „A múltkor is bebizonyította X. elvtárs a rádióban, hogy a *Te Deumot* népdalokból *tákol* össze.” Humorérzéke nagyon ritkán hagyta cserben.

Az állam, 1950 táján, villával akarta megajándékozni Kodályt – persze úgy, hogy előbb elvette azt eredeti tulajdonosától. Természetesen nem fogadta el. Azt kérte helyette, hogy bocsássonak rendelkezésére két szobát a galyatetői Nagyszállóban. Ez meg is történt; életének utolsó másfél évtizedében ott töltötte azokat a napokat, amelyek nem kötötték a fővároshoz vagy valamely külföldi városhoz. Igazi életeleme a természet volt: minden nap sétált, úszott – telente, amíg orvosai engedték, sielt is. Néhányszor meglátogathattam ott is. Jól emlékszem: egy fonott kosár állt íróasztalán, amelyben a hozzá írott, válaszra váró leveleket tartotta. Mellette kitöltetlen postautalvány-űrlapok sorakoztak. Rengeteg rászorulónak segített, Galyatetőről is.

1967. február végén beutalót kaptam feleségemmel a galyai SZOT-üdülőbe, az egykori Nagyszállóba. A Köröndön búcsúztam tőle. „Irigylem magukat” – mondta. „Tanár úr nem készül a Galyára?” – kérdeztem. „Hacsak lehet, felmegyek” – válaszolta. Ekkor láttam őt utoljára. A Galyára már csak halálhíre jutott el, március 6-án.

Arcok a forgatagban

HALÁSZI Aladár

A kenyér illata

I.

A Tisza túlpártjáról a németek lőtték a falut, így akarták az oroszokat, románokat lelassítani az előrenyomulásukban, ám ők már a szomszéd községben jártak, felénk tartottak. Feri bácsi egy zsák lisztet tett volna fel a szekérre, amikor egy lövedék nem messze tőle fölrobbant. A tájékozottak tudni vélték, hogy porakna, hiszen milliófelé repültek a szilánkjai, amelyekből legtöbbit a szekér oldala és a zsák kapott, védve Feri bácsi fejét. A karját azonban csúnyán kilyuggatta az apró repesz. Lovas szekérrel szaladtak vele a szomszéd faluba az orvoshoz, hogy bányássza ki belőle a fémet. A kisbíró most nem pergette dobját, csak rá-ráütött, közben kiabálva futott, beszólt minden udvarra, hogy a faluból el kell mennie mindenkinek, mert nagy harcok lesznek a Tiszánál.

Az evakuálás másnap hajnalban történt. A folyóval párhuzamos Felvégnék a falu másik végén gyülekezőkhöz kellett csatlakoznia, amikor kapkodva felcihelődtek, fölrakták a szekerekre a fontos és kevésbé fontos értékeiket. Anyám keresztapámmal szúratta le a kocát, hogy elvihessük azt is. Apám a fronton volt, mint több más férfi a faluból, csak a sérültek, fogyatékosok maradtak otthon, így a nőkre hárult a menekülés minden munkája.

A disznót csak megperzselve, kibelevette föl a szekérderékba anyám, keresztapám, nagynéném és egy kötél segítségével. Amikor letakarta a rongyból szőtt szőnyeg-

gel, feje fölött repeszgránát süvített el. Arcal nyomta a szőnyegre a légörvény, majd a lövedék a kertbe csapódva barack- és szilvafát tarolt le. Tavasszal mindkét fa törzse mellett kinőtt egy surján, de azok is elhervadtak a tő végleges pusztulásával.

A szekéren a disznó, a zsákokba gyűrt ruhák, cipők, néhány szilke, befőtt, lekvár, egy szakajtónyi tojás és a dunna, párna után a gyerekek következtek. Ekhót nem tudtak emelni, de a löcsök mellé erősített karókra sikerült a nagy ponyvát feltenniük a felnőtteknek, hogy az őszi eső ne öntse le a szekérről a családot. Az istállót és a kertkaput nyitva hagyták, hogy a megmaradt néhány tyúk ételmet és menedéket találjon; a házat, nagykaput bezárták, miután a két tehénke kihúzta a szekeret az udvarról. A falu másik végén az utolsók között soroltunk be a lovas, ökrös, tehenes szekerek közé.

Egy rövid szakaszt kövesúton tehattünk meg, de az ágyúzás – ha nem is volt erőteljes – letérítette a menetet a földútra, kerülőt véve a cél felé. Mintha habarékba lépett volna be a falu, olyan sarat kellett dagasztaniuk. Két tehenünknek nem volt elég ideje összeszokni a járomban, mert az előhasi üszőt kímélte anyám, amikor lehetett. Így mindig mellette ment, hogy nyugtassa. Talált egy női egész cipőt, amelyről kiderült, a gazdája Feri bácsi felesége, aki észre sem vette az egyik lábának védtelenségét, miközben gyermekeit és férjét szólongatta a szekéren, kérdezőn sebesültje állapotát. Nem lehetett sok kötszer előző

nap az orvosnál, hiszen golyocsokkal, lepedőből vágott széles szalagokkal kötözte be az operáció után Feri bácsi sérült testrészeit.

Kezdetben talán élveztük is az utazást öten, gyerekek: bátyám, nővérem a bakon, húgom, lány unokatestvérem és én a szekérdérékban, a dunna alatt kérdeztük az idősebb testvéreket, hogy kié az a ló a kukoricás szélében, kinek a csikója döglött meg, amelytől a teheneket nehezen tudták rávenni, hogy lépjenek át rajta. Letérni nem lehetett az árok miatt. Elölről jött a rossz hír: két oldalt aknákat telepítettek, mindenki vigyázzon. Az egyik menekülő két birkát szabadon terelt. Tartania kellett mindenkinek, hogy valamire ráléphetnek, amitől az összekapcsolt aknák egyszerre robbanhatnak föl. Zsineggel aztán hamar megkötötték őket, hogy a szekér után mehessenek a házi kedvencek.

Egy szakasz után elmúlni látszott az aknaveszély, de mind több ló tetemét számolták meg idősebb testvéreim. Összesen ötvenegyet mondtak.

Közel az úthoz, egyik tetemen kutyák, szarkák, szürkevarjak osztoztak. Egy akna nagy bejáratot nyitott nekik a hasába. Katonák vonulhattak erre lovas szekerekkel, és a kilőtt állatokat ott hagyták az út melletti árokban, a szántóföld szélén. A töretlen kukoricásban sérülten elengedett lovak csemegezték. Egyikük közelebb jött sántítva a konvojhoz, de nem csatlakozott a menethez. Az eső is eleredt. Megállás, menedék nem volt, a Pozsonyi-tanya még messze esett, ahol a falu a terv szerint éjszakázni akart. A jegyzőnek ismerőse a tanyabokor egyik gazdája, akivel az evakuálás előtti napokban megegyezett az előljáró, a nagyobbik fiát küldve előre tárgyalni. Ő maga a szekérsorban gyalogolt, és válaszolgatott a falubeliek kérdéseire, hogy egyáltalán fogadják-e ezt a sok menekültet éjszakára legalább, mert másnap reggel úgyis tovább mennek a kevésbé veszélyes cél faluba, amelyet a járási bizottság jelölt ki a gyötrelmes vonulásunk végső pontjává. Mindezekről a visszaemlékezésekből hallottam nagyobb koromban, amikor már

kezelni tudtam a földben talált lőszereket, szilánkokat is, azaz szóltam szüleimnek, ha láttam ilyeneket. Ilyenkor mindig kibomlott az emlékezés zsákja. Apám az orosz frontról, anyám a menekülésről beszélt.

A szekérsoron végigfutott a hír, hogy messze, elől, már látni a tanyát. Mintha már az eső sem esett volna nagyon a jó hírre. Nógatni kezdték a teheneket. A lovas szekerek előre mentek, a többiek kiabálva találgatták, mi várhat ránk az éjszakai pihenő alatt, meg hogy lesz-e egyáltalán hely ennyi népnek. Nemsokára kiderült, hogy a néhány tanyai épület körül minden parasztszekér elfért. Béla királyunk másképp állította össze szekértáborát a muhi csatában, de a tanyán is pedáns rendben sorakoztak a háborússá fajult közlekedési eszközök. A tanya egyik gazdája irányította a helyre állást nagy karmozdulatokkal. Legtöbbször az asztag helyére fértünk el, míg néhányan az akácligetben foghatták ki jószágaikat. A gémeskútból előbb vödörökkel vitték a vizet, majd csak aztán adták az otthonról hozott abrakot, szénát a teheneknek, lovaknak. A kazalból húzott néhány marék szalmáért nem szólt a gazda, de a szénát fenyegetéssel, jószágának, nagylelkűségének hangoztatásával igyekezett védeni. Reggelre azért néhány ponyványival karcsúbb lett a szénaboglya.

Nagynéném és anyám a két tehénkét szeretgették, a kas pálcájára kötött, otthonról hozott szénával etették, vödörből itatták. Nagyanyánk közénk ült a dunnára, úgy etetett mindnyájunkat. A bak két helye a két testvért – anyámat, nénémet – várta, akik előbb a csépléskor elszóródott törekre nógatták a teheneket, hogy feküdjenek le. Csak később, „saját elhatározásból” tették meg a végletekig elcsigázott jószágok, hogy holnapra pihenéssel gyűjtsenek erőt a maradék útra.

II.

A nap végén anyám és néném fölkapaszkodtak a bakra, hogy ültő helyükben aludjanak valamit. A férfiak összeverődtek nagy csoportba, ahol két pálinkás üveg körbejárt. A

háború állását latolgatták, de keveset tudtak a tényekről, csak a falubeli halálozásokat számolták pontosan a frontról jött hírek alapján. Az átázott ponyván is átütött azonban a helyi valóság érzékszervekkel igen, de ép ésszel föl nem fogható volta.

– Nagymama! Itt kenyeret sütnék – szólalt meg nővérem.

– Igen, érzem én is az illatát – szólt csendesen nagyanyám. Addigra már a két szülő is fölvette a szárazabb bekecset az átázott nagykabát helyett. Egymásnak dölve próbáltak aludni.

– Anyu! – szólítottam anyámat. – Hozz már egy karéj kenyeret! Éhes vagyok! – követelöztem.

– Jaj, gyermekek! Holnap sütök én nektek finom cipót, ha lesz kemence. A tanya-gazda biztosan maguknak sütötte.

– De nekem most kell! Kérjél tőle! Fogadni, mint Jolán néni is a múltkor a lángosból.

– Én is akarok kenyeret enni! – pityeredt el unokatestvérem, de a két nagyobbik testvér is szaglászva követelte a kenyeret.

– Erzsi, Julis! Menjetek, kérjétek egy szeletet! Itt majd egy kis lekvárral megeszik a gyerekek – rendelkezett nagyanyánk. A szólítottak lekászálódtak a bakról, és elindultak az udvar felé.

III.

A két felnőtt asszony a tanya-udvaron a kecskelábú asztal mellett állt meg, ahol mások is várakoztak már a kemence áldott tartalmára. A kenyérsütő lapát a nyelére állítva a kemence oldalán támaszkodva várta a munkát, hogy kiszedje vele a gazda, amit berakott. Az asszony jött a házból, hozott tejescsuporban vizet, de rögtön utána a férje is sietett, ahogyan észlelte a főként asszonyokból álló kenyérleső koszorút. Ahogy rányitották az ajtót a kenyérre, kihömpölygött az illat, az egész tábort előntve. Az öt hatalmas süte-

Ez én vagyok,
meg a nagyi

mény egyenként csak néhány másodpercet pihent a lapáton, míg vízzel meg nem hintette, kézzel meg nem simította a gazdaszszony őket. Az eső mosta asztalon gőzölögve pihentek még egy cseppet, míg a gazda kettesével a hóna alatt be nem szállította forrón a kamrába. Az ötödikért is kijött, ekkorra a kenyérlésők is bátorságot szereztek megszólalni, kérték.

– Adjon már egy karéjt belőle! – szólt az egyik. – A gyerekek vinném.

– Mi is nekik – folytatta anyám a fokozhatatlanul erős indokot.

– Meg is fizetem, ha adna egy darabkát – kérlelte a harmadik.

– Hova gondolnak?! Eloszthatnám az egésztest, és éppen az én gyermekeimnek nem maradna. Mit tudom én, mit hagynak meg nekünk holnap vagy holnapután az ide érő katonák? Akkor mi haljunk éhen? – válaszolt a helyzet magaslatáról a tanyás gazda.

– Hozok magának két kiló lisztet, csak adjon egy darabka kenyeret, mert nem tudtam otthon megsütni, hiszen menekülnünk kellett – fogta szinte könyörgőre az egyik asszony. Anyám is tett eleve elvetélt kísérletet a pénzzel, mondván, megfizetjük, csak adjon.

– Mire megyek a maga pénzével?! Azt nem ehetjük meg – hangzott az elutasítás. Hóna alá emelte az ötödik kenyeret is a gazda. Hátat fordított a várakozóknak, és a kamra felé vette az irányt. A felesége mö-

götte széttárta karjait, jelezvén, hogy semmit nem tehet férje akarata ellen. A kenyérlésők egyike-másika átkozódva, kínos mosolyal arcán távozott szekereikhez, a többség leforrázva, szótlánul. Anyámék így értek a családhoz.

IV.

– Hol van a kenyér? – kérdeztem, amikor láttam, hogy üres kézzel tértek vissza.

– A kamrában, gyermekem.

– Miért nem hoztad el?

– Mert nem adtak belőle, nekik nem maradt volna, ha mindenkinek elosztják.

– Egy kemence kenyérből nagyon sok karéjt vághatnak – okoskodott bátyám.

– Igen, fiam, de most háború van, gondolniuk kell nekik is a holnapra – nyugtatta anyám, nem nagy meggyőződéssel.

– Hogy penészedne rájuk, vagy a patkány enné meg előlük! – tört ki nénémről az átok.

– Hagyjátok! – vágott közbe nagyanyánk. – Hoztam kovászt. A liszt két sütetre is elég lesz. Olyan nagy kenyereket sütünk holnap, mint ez a szekérkerék. Lesz lángos meg vakaró is. Olaj is van az egyik szilkében, bekenjük. Meglátjátok, nagy lakomát csapunk, ha valahova megérkezünk.

Lezárva hát a „kenyérkérdés”. A dunnában ülve-feküdve aludtunk el. A vakaró ropogós héját mártogattam olajba álmomban. Talán mintha meg is sóztam volna...

Lapunk új munkatársai

A Tanácsadó Testület új tagja **Stumpf István**, 1957-ben született Sárospatakon. Jogász, szociológus, a politikatudomány kandidátusa. 1982-től az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, 2013-tól a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Karán is oktat. 1996-tól egyetemi docens, 2015-től egyetemi tanár. 1982–88-ban az ELTE Bibó István Szakkollégium, 1991–98-ban a Századvég Politikai Iskola alapító igazgatója. 1998–2002 között Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter. 2002–2010-ben a Századvég Alapítvány elnöke. 2010 óta az Alkotmánybíróság tagja. Kutatási területei: ifjúsági- és társadalmi mozgalmak, politikai pártok, politikai szocializáció és választói magatartás, közigazgatás és kormányzati politikák, az alkotmányos berendezkedéssel és állammal kapcsolatos elméletek.

Földy Lilla leköszönt a szerkesztői tisztségéről és a továbbiakban a Tanácsadó Testület tagjaként segíti folyóiratunkat, eddig munkáját köszönjük. Az új olvasószerkesztő **Haffner Anikó**, 1973-ban született Debrecenben. A Színház- és Filmművészeti Főiskola színész szakán, majd az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar andragógia szakán szerzett oklevelet. 1997 óta a Madách Színház művésze.

BERTHA Zoltán

A Himnuszról – ősi tájon

A Magyar Kultúra Napja – lényege és szándéka szerint – nemzeti imádságunk, a *Himnusz* 1823. január 22-ei születésének, kéziratossá végelegesítésének emlékünnepe. Közösségi létezésünk megtartó szellemét erősíti bennünk ez a szakrális fohász, Kölcsey Ferenc remekműve, amely örökérvényűen igazolja nemzet és kultúra egymást feltételező összetartozását. Nemzet nélkül nincs kulturális teremtőmunka, mert a tárgyi és szellemi alkotások megbecsülését és továbbhagyományozását csakis a nyelvi-történelmi közösségben együtt élő emberek – népek és nemzetek – képesek kiteljesíteni. És viszont: nemzet sem képzelhető el az egymás iránti jóakaratot és szeretetet sugárzó kultúra nélkül. Himnuszunkban csodálatosan szétbongozhatatlanul forrad össze hit, erkölcs, kultúra és nemzet. „Isten, áldd meg magyart” – mondjuk és énekeljük és imádkozzuk, áldáskérő reménnyel, felemelt szívvel, bűnvalást és bizakodást ötvöző méltósággal. A fentiekhez, az égiekhez fordul egy balsorsot régés-régóta hordozó nép, annak minden tagja és szószólója, s a feloldozásért könyörögve áhítja a víg esztendőt, a szebb jövőt. Mert Kölcsey, a reformkor és minden igaz magyar azelőtt és azóta is tudta és tudja: a földi világ önmagát önmagában nem válthatja meg. Törekedhet a jóra, minden erőfeszítést vállalni kell ezért, de a megoldás, az eredmény nem tőle, hanem a természetfölötti segítségtől ered. Sem születésünk, sem halálunk nem a mi kezünkben van; személyesen, egyen-

egyenként nem a mi akaratunk szerint jötünk a világra, derültünk létre, s nem is aszerint hagyjuk el azt; sorsunkat nem választjuk vagy válogathatjuk. És egyszóval: nem mi teremtettük a világegyetemet. Ezért ha élni szándékozunk benne és emberi közösségként fennmaradni az időben, emberen túli támaszra és fogódzóra van szükségünk. Az emberi lényeket kutató mai humántudományos gondolkodás szerint is az emberi, etnikai és nemzeti megmaradás legfőbb feltétele és elengedhetetlen alapja a vallási beállítottság – fogalmazza legújabban is a világhírű német kultúranthropológus, Jan Assmann. De Németh László szerint is „minden kultúra külön hangulat, állapot, mely színét, iramát minden életmegnyilvánulásba belekeveri. Ennek az állapotnak legmélyebb megnyilatkozása a vallásos érzés.” És Hamvas Béla is így állítja: „A vallás minden lét legmélyebb pontja: az élet transzcendens csúcsa, amiből az élet értelme fakad, célja, szépsége, gazdagsága”. Természetesen nem a leszűkítő, hanem a legtávlatosabb, legegységesebb értelemben vett vallásos humán kultúra ez. De a legkiválóbb magyar népi írók egyike, a Balmazújvárosból (ahogy ő mondta: a „Hortobágy mellyékéről”) származó Veres Péter 1943-ban, a nevezetes balatonszárszói értelmiségi találkozót is ezekkel az elnöki zárószavakkal fejezte be: „Megmaradni. Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.”

Igen, így gondolta ezt Kölcsey Ferenc is. A hit fontosabb történelemformáló erő, mint például az anyagi gazdagság, az alságos és talmi érdekek. Ezért fordul a *Himnusz* is a legelső szavával Istenhez. És bár ma úgy értjük, hogy jókedvet, bőséget kér tőle a magyarság számára, de érdekes legfrissebb nyelvtörténeti kutatások szerint eredetileg az, hogy „áldd meg a magyart / Jó kedvvel, bőséggel”, nem vagy nemcsak ezt jelentette: hanem hogy maga az áldás fakadjon az Úr bőséges jókedvéből. A mód, hogy bőségesen és jókedvűen áldd meg, Istenünk, a magyart – ez a pontos jelentés, s nem az a tárgyi következmény, hogy csupán számunkra való jókedvet és bőséget (főleg nem pusztán anyagi bőséget) adományozva. Az elsődleges tehát: az istenperspektíva, s csak utána, amit ajándékként mi kapunk. Persze a minden jóra, így a mindenféle értékekben való bővelkedésre irányuló vágyakozás sem ítélandó el, azaz megtarthatjuk a felemelő többértelműségben rejlő bizodal munkat is – a mindenféle értékgyarapodásunkat illetően.

Mert az is olyannyira sokszínű és sokrétű, ahogyan a költő a magyar história zivataros századait összegzi, amilyen lényegre törő katartikus művészséggel fejezi ki egy nemzet boldogtalanságának és boldogulás-kíválmánának mérhetetlen mélységeit és magasságait. Amiképpen a régi magyar líra, a közköltészet és a magas irodalom, a vallásos népének és a klasszikus poézis hatalmas értéktartományait bejárva (a népdaloktól, Balassitól a kesergő kuruc nótáig és tovább tehát), és azok hangulatát visszaidézve alkotja meg a kortalanul csengő, időtlen érvénnyel hangzó veretes versmondásokat – a népi-nemzeti és a keresztény magyar kultúra legmélyebb szféráiból merítve még a rímeket is: „Bal sors akit régen tép” – „Megbűnhődte már e nép”. S mivel a költemény műfaja a himnikus imádság, ezért elementáris erejűek a biblikus utalások és képzettársítások is. Például hogy védelmet kapjunk ellenségeinkkel szemben. „Áldott leszesz bejöttöd-

ben, és áldott leszesz kimentedben”; „Az Úr megszalasztja előtted a te ellenségeidet, akik reád támadnak”; „hét úton futnak előled” – olvassuk *Mózes V. könyvében*, az áldások ígéretének hosszú sorában. A felénk nyújtott védő kar abszolút biztosíték; Pál apostol szavaival: „Ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk?” (*Róm. 8:31.*) De vonatkozhat ide a 35. zsoltár kezdete is: „Perelj, Uram, perlóimmal, harcolj én ellenségimmal”. Az ilyen segélykérés még a *Rákóczi-nótából* is ismerős: „Nézz reánk Úr! A mennyből, / Ments meg, kérünk, minket ily csűf / Ellenségtül!” S a várakozás, hogy kegyelmi víg esztendő t nyerhessünk, az pedig Ézsaiás próféta és maga Jézus Krisztus ígérete szerint is való: „Hirdetem az Úrnak kedves esztendéjét”. És így tovább, sorról sorra sűrűsödik a versben minden lényeges vonatkozásban az, ami számunkra életet, örömet, épséges lelki folytonosságot jelenthet minden időben. A szólásmondásos magyar jókívánság szerint is „bort, búzát, békességet” remélünk. (Nyilván, mert Krisztus értünk vállalt passiójára szintén kenyérral és borral emlékezünk.) S ebből a magasztosságból és újjászülő, feltámadásos boldogságból jutott is nekünk a régi évszázadokban: „Értünk Kúnság mezein / Ért kalászt lengettél, / Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtettél.” De bűneink és a történelmi hányattatások miatt most már az isteni szájalom és irgalom is legfeljebb enyhületet adhatna a tengernyi kínok közepette. S mégis, kegyelmi ajándékként azért talán fényhozó megújulást is (a fény születése, a kibontakozó csillagászati év is ekkortájt kezdődik), hogy már a földön megérezhesünk valamit a mennyei örömökből. Tokaj vidéke, a Hegyalja igazán alkalmas erre. De a tágabb környék is, közte Szatmár, benne Szatmárcseke, ahol a költő megírta halhatatlan költeményét. A ma is ősi időkre emlékeztető temetői csónakos fejfák mellett, s ahol a Kölcsey-emlékszobában a szülőföldet bemutató kép alatt ezt az idézetet találjuk: „Boldog, kinek szép hont adának a sors örök törvényei.” Bizony, életerővel, életvidámság-

gal jöttek honfoglaló őseink is ezekre a tájakra. A honfoglalók Anonymus szerint is „ki-mondhatatlanul megszerették” ezt a földet. Móricz Zsigmond a Hegyalja folyójáról, az ide kanyargó Bodrogról pedig azt írta, hogy „öt folyó összeszakadásából veszi eredetét: csupa ősmagyar vezéri nevek: Ung, Ondava, Laborc, Latorca és Tapolc. Mintha a honalapítók első dolga lett volna a Bodrog ősananyait megkeresztelni. De ez a folyó mintha valósággal szimbóluma lenne az ezer évnek: ezt az egyesített ősmagyar szellemet hozza”. Megilletődve állhatunk meg éppen itt Tokajban is tehát ezen a lélekiemelő napon, de a hajdani és a reménybeli vidámsággal is töltekezve. Az olyanfélével, mint amilyenek kedves és jókedvet árasztó kuruc kori énekekben kapnak hangot – még ha veszedelmekkel szembenézve, bajvívó szenvedélyt felfokozva is, s hol bánatos-síralmas jankiáltásokkal, hol fel-felcsillanó játékosággal és pajkossággal üzenik az emberi ember alapérzéseit. Az egyikben ugyan még „kiált Tokaj vára, jajgat Patak vára” a szenvedésektől, de egy másik verses krónika már ilyen kedélyesen meséli: „Löknél áltolkelek, megyek Tokaj felé, / Keresztúrban szállok bíró háza mellé, / Estvére ballagok én fel Liszka felé, / Ott háltam, és reggel mentem Bénye felé. // Itt az jó borokkal katanáson élek, / Régéc puszta vára alatt elléptetek, / Göncruszkára hálni, vacsorára megyek, / Hernádon egy vendégfogadónál kelek.”

Tájakat, régiókat, magyar falvakat és városokat az egész Kárpát-medencében, a határon belüli és a határokon túlra szakított kisebbségi vagy szórványmagyarságot, a di-

aszpórában élőket is összekötő egyetemes magyar szellemiséggel tekintünk hát megtartó igéinkre, a *Himnuszra* és minden más régi és új csodájára az elapadhatatlan magyar kultúrának. Mindenre, ami nem csak élni segít, de az örök humánium minőségét is emeli. Mert „az ember természete szerint hűséges és ünneplő lény. Hű lelke hangjához s ünnepre kész a világvalóságokkal szemben. (...) A kultúra addig nagy és egészséges, amíg kötni és emelni képes a hű és ünnepszomjas embert”; a nemzet „addig igazi közösség, amíg egy kultúrában él, egy hűséggel és egy ünneprenddel összefűzött egyének közös egyénisége” – összegezte Németh László is. Hogy szülőházánk gyökeres szeretete köszön, az örök szellemi értékek igézete pedig emeljen a bennünk és a fölöttünk lakozó örök értékekhez.

Egy neves kortárs költőnk, a Mátészalkán élő Oláh András Kölcseyre és jellegzetes versmotívumaira asszociáló szonettjét idézem még: „ma roskatag őszöreg fák / orgonáján játszik a szél / a rőt homok arcunkba vág / s gyászleplebe csavar az éj // gögös árkádok romjai / közt egy vándor pihenni tér / arcának izzó árkai / kérdezik: merengni mit ér // barátja mérföldes magány / a jégcsillag szívébe szúr: / komországunk kópamlagán // véres csík a Tisza s a Túr / – s bántanak vele bár ebül / szent hona – hiszi – fényre derül” (*Kölcsey*).

Kívánjunk hát mindannyiunk javára: fényre derülő hazát, áldást és tisztánlátást is himnuszunk, egész nemzeti kultúránk és az örök magyar szellem ragyogó tanításai szerint!

(Elhangzott Tokajban, A Magyar Kultúra Napja alkalmából rendezett városi ünnepségen, 2015. január 22-én.)

ZELNIK Csaba Ákos

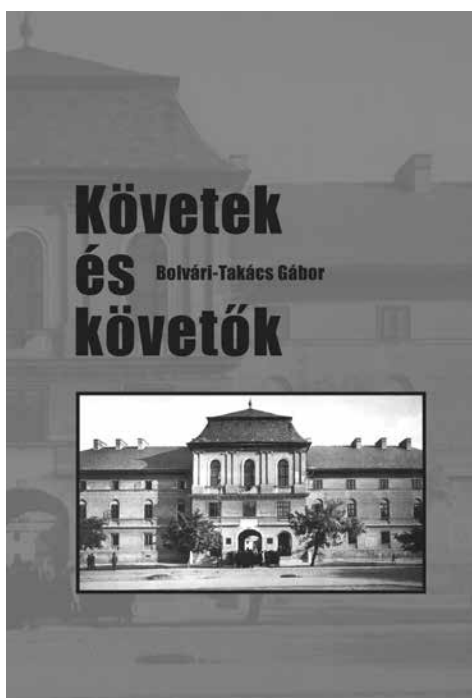
Sárospataki szellemi kalandozások

Bolvári-Takács Gábor évek óta foglalkozik a sárospataki neveléstörténeti hagyomány társadalmi hatásmechanizmusának vizsgálatával. Publikált az öregdiák-mozgalomról, emellett az ún. „pataki szellem” ideológiai és szociológiai összetevőinek Sárospatakon túlmutató jelenségeit is kutatja.

Ez utóbbi témakörrel kapcsolatos írásait rendezte sajtó alá, *Követek és követők* címmel. A kötetben közölt – s a legtöbb esetben átdolgozott, illetve aktualizált – írások eredetileg folyóiratokban és tudományos évkönyvekben láttak napvilágot, mint *Bibliotheca Comeniana*, *Debreceni Szemle*, *Magyar Tudomány*, *Napút*, *Sárospataki Füzetek*, *Sárospataki Református Lapok*, *Széphalom*, *Zempléni Múzsá*; továbbá a SRK Gimnáziuma, illetve a Sárospataki Református Alapítvány évkönyveiben.

A címben található két fogalom magyarázatát az előszó rejti. A szerző szerint a város mintegy félezer éves neveléstörténeti hagyományának hatásmechanizmusa a magyar közgondolkodás alakulását széles körben befolyásolta. „Nyilvánvaló, hogy az egykori pataki diákok által továbbvitt, illetve -közvetített tudás és szellemiség élethelyzeteket alakított, befolyásolta a környezetet, a társadalom más tagjait.” – írja Bolvári. A *követek* azok a pataki diákok és/vagy tanárok, akik pályájuk során akaratlanul is pozitívan befolyásoltak olyanokat, akik eredendően nem kötődtek Sárospatakhoz. A *követők* pedig azok a személyek, akik a városhoz más

módon – a követek hatására vagy egyéb fizikai kontaktus révén – kapcsolódtak, s a pataki hatások befogadását „tudatos értelmiségi magatartással bizonyították”.

Ha tehát vizsgáljuk az ún. „pataki szellem” ideológiai és szociológiai összetevőit, a dimenzióknak Sárospatakon túlmutató jelentősége van. Nemcsak arról van szó, hogy az iskoláik diákjai hogyan alakították saját pályájukat, s ehhez milyen útravalót kaptak, és nem is csupán arról, hogy a tanintézetek

pedagógusai milyen szakmai, tudományos vagy közéleti sikereket értek el. A hatásmechanizmusban fontos tényezőt jelentenek a „szellemi értelemben megtermékenyített más személyiségek” is, akik „a pataki neveléstörténeti hagyományt másodlagos módon közvetítik: életük egy-egy meghatározó szakaszának, eseményének tapasztalatai és interakciói révén.”

A kötet három részre tagolódik. Az első fejezet címe: *Metszéspontok*. Ebben olyan tanulmányok kaptak helyet, amelyek a pataki iskola társadalmi hatásmechanizmusának gyökereit és intézményi hátterét illusztrálják. Olvashatunk a Magyar Tudományos Akadémia és a Sárospataki Református Kollégium szellemi kapcsolatairól; a Vay-család tagjainak társadalmi, politikai közéleti szerepéről; továbbá a *követek* közül ismert közéleti személyiségek (Berecz János, Csizmadia Ernő, Dobos László, Fekete Gyula, Huszár István, Király István, Körösi József, Nagy János, Rác István, Szabó Lajos, Vitányi Iván) pataki diákemlékeiről; valamint a *követek* sorából Heller Ágnes, Huszár Tibor és Mátrai László pataki kapcsolódásairól.

A második részben, *Sorsok és utak* címmel, életrajzokat találunk. A szerző olyanokról írt, akiknek a pályája iránt érdeklődött vagy egyébként közel álltak hozzá. A rövidebb-hosszabb cikkekben feltűnik Ballagi Géza (1851–1907) jogtudós, Bolvári Zoltán (1908–1993) zenetanár, Béres Ferenc (1922–1996) énekművész, Cserés Miklós (1914–1981) rádiórendező, Harsányi István (1908–2002) pszichológus, Jászay Pál (1809–1852) politikus, történész, Kazinczy Lajos (1820–1849) ezredes, Képes Géza (1909–1989) költő, Király István (1921–1989) irodalomtörténész, Makkai

László (1914–1989) történész, Maller Sándor (1917–2001) irodalomtörténész, Szabó Gábor (1927–1996) orvos, Takács Béla (1930–1997) néprajzkutató.

Az utolsó fejezet címe: *Élethelyzetek*. Bennük egy-egy történelmi vagy mikrotörténelmi nézőpontú forrásközlemény a 20. századból, legalább öt társadalmi-politikai rendszert (Tanácsköztársaság, Horthy-korszak, Rákosi-korszak, Kádár-korszak, 1989-es rendszerváltozás) érintve. A szerző helyesen állapítja meg, hogy „a pataki nevelés hagyományait és a település kiemelkedő iskolavárosi jelentőségét minden politikai rendszer elismerte, és (...) igyekezett kihasználni.” Időrendben haladva először Buza László 1919-es emlékeit olvashatjuk a Tanácsköztársaságról és a pataki Kollégiumról. 1928-as keltezésű az élete derekán elhunyt Harsányi István akadémiai tagajánlása. Turi Sándor második bécsi döntés utáni erdélyi úti emlékei 1942-ben keletkeztek. Mitrovics Gyula 1947-ben mondott le tudományos akadémiai tagságáról. 1976–2001 között négy ízben rendeztek országos tanévnyitót Sárospatakon, ekkor hangzottak el Polinszky Károly, Pozsgay Imre, Mádl Ferenc és Orbán Viktor beszédei. Végül Czinke Ferenc fővédnöki székfoglalója olvasható, amely 1989-ben a Sárospataki Diákegylet közgyűlésén hangzott el.

Bolvári-Takács Gábor – amint azt a könyv alcíme (*Közelítések Sárospatak szellemi hatástörténetéhez*) is jelzi – nem törekedett kizárólagos megfogalmazásokra. Munkája hozzájárulhat ahhoz, hogy mások másként közelítsenek a témához, elősegítve ezzel a város hazai viszonylatban betöltött szerepének sokoldalú értékelését és a pataki identitás erősítését.

(Bolvári-Takács Gábor: *Követek és követők. Közelítések Sárospatak szellemi hatástörténetéhez. Zempléni Múzsza Alapítvány, Sárospatak, 2015. ISBN 978-963-12-3094-9. A kiadvány letölthető: www.zemplenimuzsa.hu*)

PÉTERFI Ferenc

Közösségi élet – népművelői sors

Hargitai Lajos memoárjai

Hargitai Lajos emblematikus alakja a hazai népművelésnek. Mindent megtanult, ami erről a szakmáról fontosnak mondható, a munkája mindig komoly változásokat eredményezett a településen, ahol dolgozott. Tipikus változtató, újíto, innovátor volt – többnyire ebből fakadtak folyamatos konfliktusai.

Remekül írt. Nagy visszhangot váltott ki annak idején a *Valóság* 1985. évi 8. számában *Kultúra, gazdaság, közösség* címmel írt tanulmánya és rendszeresen publikált más lapokban is. Így nem véletlen, hogy éppen 25 éve, mikor a helyi lapok elindultak a hazai településeken, ő gyorsan elhatározta, hogy *Bogárd és Vidéke* néven Sárbogárdon, a mindenkori hatalomtól függetlenül indít periodikát. Nemcsak a saját városát, de egész Dél-Mezőföldet célozta meg ezzel az eleinte havonta, majd kéthetente, s rövidesen hetente rendszeresen megjelenő újsággal. Rövidesen feladta művelődési ház igazgatói funkcióját, s önálló kiadvóvá fejlesztette vállalkozását.

Életútját a lapban *Oly korban éltünk* címmel, folytatásokban már közölt írásainak sorozatából háromkötetes kiadvánnyá szerkesztve jelenteti meg. Az első, a *Vándorlások könyve*, 2014-ben látott napvilágot. A második rész címe: *Téglák a falban* – ennek 2015 novemberében volt a bemutatója.

Aki végigolvassa ezt a könyvet, azt tapasztalhatja, hogy Hargitai Lajos itt – s nyilván az életben is – minden ösztönével, idegszálával a közösség irányába tart, minden figyelme a létező, vagy a lehetséges kö-

zösség körül forog: arról töpreng, azt keresi, azt hiányolja, ostorozza. „Antennája” alapvetően erre van ráhangolva. Amikor önmagát, típródásait osztja meg velünk olvasókkal, akkor is ez – tehát a közösség – az alapvető viszonyítási pontja. Valamennyi életösztone efelé hajtja, a közösség minden dimenziója: a család, a szűkebb művelődési/baráti közösségek, a falu – ahol született, s korábban élt –, a város, s az azt körülvevő kistérség települései; de a nemzet közössége is.

Ez a mi főhősünk – azaz a könyv szerzője – energikus, cselekvő, tevékeny „csináló”, építő ember. Az ilyen ember fékezése – a cselekvő energiák lefojtása –, a robbanás veszélyét jelenti. Miket is épített? Önmagát, köröket-társaságokat, művelődési közösségeket, intézményt – a művelődési házat, egy rendhagyó közösségi vállalkozásként kiadót; s eközben családot – generációt, generációkat. De más tekintetben önbizalmat-öntudatot – az elesettekben, a rászorulóknban; a következetes magatartás példáját; az értékeket szerető, megtartó és azokat létrehozó példát.

Nagyon szeretetre méltó, de valószínűleg nem mindig könnyű ember: erős akaratú – talán néha akarnok; időnként tomboló, megalkuvást nem igen viselő és tűrő személyiség. De legyünk őszinték: kis és közepes akaratokkal, főleg közömbösséggel, alapvetően beletörődő módon mit tudott volna elérni ő vagy bárki más?

A könyvet olvasva megtapasztaljuk, a sorok írója szinte kereste a konfliktusokat. A III/3-as besűgői hálózatba való beépülését követelő elhárító tiszttel, a pedofil kollégiumigazgatóval, a „másféle orientációjú” mentálhigiénés szakemberrel, a részeg munkásörökkel, de pártfunkcionáriusokkal és más politikai hatalmasságokkal is három-négy oldalanként olvashatunk összecsapásokról. Kereste-e vagy talán vonzotta az ellentmondásokat, a látszat – vagy inkább hazug – helyzeteket, amelyekkel állandóan harcolni lehetett; az álságos viselkedést, az emberi gyengeséget és a zsarnokságot – sorolhatnám, amelyekbe belekeveredett, amelyek ezeket a harcait kísérték. És mindet megvívta. Néha egyszerre/párhuzamosan többet is.

Ez a könyv művelődéspolitikai-művelődéstörténeti jelentőségű. Izgalmas azoknak, akik megélték a szocializmusnak nevezett korszakot. Amely a közösséget hirdette, mint legfőbb értéket, de semmit nem büntetett jobban, mint az igazi közösségek létrejöttét. Ám azok mégis sokszor létrejöttek, kialakultak, működtek, ha a jó szerencse velük volt – ha találtak a szerzőhöz hasonló pártfogó-

kat. Létrejöttek a rendszer akarata ellenében. Felismerve annak lomhaságából, slamposságából eredő adottságait, sokan megtanultunk a hibáira építve élni, s működni. Ehhez kellett tudni a „sorok között olvasni”, gyakran „úgy csinálni, mintha”. Többnyire ismertük a rendszer rigiditása miatt keletkező működési zavarokat – a dolgunk az volt, hogy ez utóbbiakat lehetőségekné tekintsük! De az olyan emberek, mint Hargitai Lajos a tétlenségbe, a cselekvés nélküli, panaszkodós életbe belehaltak volna. Vagy a bolondok házába záratták magukat/zárták őket. Erre – tehát egy történelmi-politikai ívre – jól ráismerhet, aki élt és aktívan dolgozott.

Mert a művelődés hangsúlyos politikai kérdés. Volt. Akkor. Nagyjából a hatvanas évek végétől elindulva, a rendszerváltozásig. Amikor azt remélhettük: itt most lesz egy jó kis demokráciánk. Akkor, '89/90-ben elhittük, hogy változás jön, megérkezik a szabadság. (Ma már tudjuk, az 'csak úgy' nem érkezik meg, azt ki kell harcolni és utána minden nap küzdeni a fennmaradásáért. Mert különben szétporlik.) Mindazonáltal, a társadalom a rendszerváltást követően fokozatosan elvesztette azt a korábbi tudását (harcmodorát), amelyet az ellenségesebb, vagy kevésbé civil barátoknak tapasztalt politikai rendszerhez kiépített önmagának. Abban a reményben „hagyta el” ezt a tudást, hogy a nyílt küzdelemhez, a valódi demokratikus játéktérben ezekre már nincsen, nem lesz szükség.

A kötetben remek leírások mutatják be a nyolcvanas évek végének közvetlen politikai bomlását és a helyi újrászerveződés, az új politikai struktúra kiépülésének folyamatát, annak első lépéseit. Itt jelenik meg egy másik megkísértés (az első a besűgői hálózatba való toborzás szándéka volt): a politikai szerep, országgyűlési képviselői vagy hasonló országos pártpolitikai sarzi felkínálása szerzőnknek. Következik a józan emberhez méltó gyors átgondolás, de nem inog meg, elutasítja ezt a szerepet. Az ő terepe a lokalitás, a helyi társadalom. És Isten őrizzen egy ilyen szuverén embert a pártközpontoktól!

Aki nem élt ebben a korban, annak azért izgalmas a mű, mert a történelemkönyvek száraz sorai helyett hús-vér történeteket, embereket és helyzeteket talál. A fiatalabbnak egyfajta „alulnézeti tankönyvként” szolgálhat. Ezekről az időről, egy települési közösség kulturális életéről, és művelődési házána a működéséről, a járási népművelési felügyelői munkáról az is sokat megtud, aki egy az ötvenes évekből elinduló szakma történetét, működési módját, módszertanát kívánja megismerni és megérteni. Ezért emeltem ki a művelődés- és szakmatörténeti jelentőségét.

Valójában két fő vonulata van a történetfűzrnek: az előtérben egy ember megállíthatatlan küzdelme és haladása egy szakmai szemlélet, értékrend, a történelemmel és a társadalommal folyamatosan változó hivatás megtalálása felé. Betölteni a lehetséges társadalmi küldetést és a lehetséges teret. Vagy annál kicsit még többet is. A másik vonal: a háttér megteremtésének bemutatása: a személyes, önmagával való belső küzdelem, az érés, változás; s ehhez a beágyazottságot jelentő szűkebb környezet – a család építése, alakulása, fejlődése. Mindezek mellett az olvasó bravúros portrékat talál – hétköznapi emberek arcélét rajzolja meg a szerző. Jól lehet rekonstruálni Sárbogárd és környéke helytörténetét is.

Ám mindez még nem elég: ha igazán magunkra eresztjük a leírt történeteket, sok pontján magas színvonalú szépirodalmi művel találjuk szembe magunkat. Gyönyörű leírásokkal, drámai konfliktusokkal, dosztojevskiji figurákkal és jellemeikkel. *Sorskerék* a címe annak az összefoglaló résznek, amelyben – szinte a könyvön belüli önálló részként – egy-egy sorshoz kapcsolódó kisregényt olvashatunk: a város bolondjaként is számon tartott sérült fiú, *Pubi* élettörténete; a *Naphercegnő* – amelynek egy iskola igazgatónője a központi szereplője –, s a *Holtak békéje* – fordulatokban és jellemeiben gazdag históriákat.

A filmszerű történetfűzrnek drámai a szerkesztése és a „vágása” is. Egyéni gyötrődések, útkeresés a hivatásban. Összecsapások hivatalokkal, pártfunkcionáriusokkal, randalírozó szovjet katonákkal. A jól „beágyazott” besúgói hálózattal. Sőt, a beszerzés kísértésével. S ezek között az anxiák – vagy éppen elemzőbb leírások – között, vagy éppen ezek mellett, éles vágással intimebb, személyesebb részek: szerelem, család, gyerekszületés, apja halála, kirándulások, lakásteremtés, a kóbor kutya elpusztítása. A gyakran költői képek, történetek nem ritkán rusztikus vagy inkább naturalisztikus leírásokkal váltakoznak. A sokféle téma, stílus, történet, a szerkesztés sajátos lüktetést ad a kötet egészének.

A legtöbb, amit mondhatok: olvassák el!

(*Hargitai Lajos: Téglák a falban – „Mindenki szem a láncban” Bogárd és Vidéke Lapkiadó és Nyomda, Sárbogárd, 2015. ISBN 978-963-9846-81-4*)

Polcra való

– főszerkesztői könyvajánlók –

Viga Gyula kutatói pályája elsősorban Miskolchoz, a Herman Ottó Múzeumhoz kapcsolódva teljeseedett ki. A javak cseréjét, a táji gazdasági kapcsolatok történeti néprajzát több mint harminc éve

kutatja. Tudományos eredményeivel a lapunk olvasói is több alkalommal találkozhattak; *Hármas határon* című, 1996-os könyvében a Bodroghöz való népi kultúrájával foglalkozott. A jelen kötetet a javak cseréjének Kárpát-medencei történeti vázlatára vezeti be, majd a szerző a tájak közötti gazdasági kapcsolatok térbeli alapjait ábrázolja. A javak cseréjének helyszíneiről és formáiról szóló fejezet a térszerkezetet és a folyamatok történetiségét, illetve – fő kérdésként – a felföldi vármegyék áruforgalmának néprajzi vonatkozásait tárgyalja. A negyedik fejezet a vízi és vasúti szállítás, valamint a fuvarozás társadalmi és kulturális összefüggéseit vizsgálja. Végül az „úton levő javak” közül a tájak közötti csere három fő csomópontja, a gabona, a bor és a só forgalmának néprajzi vonatkozásairól kapunk képet. Viga Gyula, számos rész tanulmányt követően, az összegzés igényével készítette el munkáját, amellyel 2011-ben elnyerte az MTA doktora fokozatot.

Viga Gyula: A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza. (A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18–20. században). Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2013. 240 o. ISBN 978-615-5216-40-4

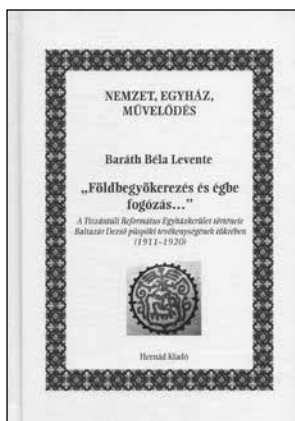

A történettudományban a monográfia mindig kutatás végi állapotot jelez, de nem feltétlenül szintézist. Az interpretáció legmagasabb fokára csak kevesen merészkednek, ismerve a „sokat markol,

keveset fog” elv csapdáját. Kalmár Melindának azonban ettől nem kellett tartania. A tíz éven át írt, negyed százados kutatómunkán alapuló kötet nemcsak terjedelme, hanem szemlélete miatt is egyedülálló. A szerző úgy tekinti át Magyarország második világháború utáni történelmét, hogy beilleszti a Szovjetunió történelmi-politikai periódusaiba. Korszakhatárként nem évszámokat alkalmaz, hanem a Lenin–Sztálin-, Hruscsov-, Brezsnyev- és Gorbacsov-korszakok eseményei és tendenciái az irányadó keretek. Az ideológia- és eszmetörténet hangsúlyos, de ez – ismerve a szerző korábbi publikációit – nem meglepő. Mindez kiegészül a nemzetközi kapcsolatok, a politika- és társadalomtörténet, a tudomány és a kultúra összefüggéseivel. A fő részek fejezetekre, azon belül a fél oldaltól a néhány lapig terjedő, szócikk-szerű leírásokra tagolódnak, szinte jelezve az áttekintés enciklopédikus igényét. A kötet a korszak kutatásának meghatározó jelentőségű állomása.

Kalmár Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 776 o. ISBN 978-963-276-198-5

Református egyháztörténetünk kiemelkedő személyisége Baltazár Dezső (1871–1936), egykori tiszántúli püspök. A hajdúböszörményi születésű férfiú a debreceni kollégiumban érettségizett, ugyanitt lelkészi képesítést szerzett, mellette jogot hallgatott. 1900-tól lelkész, majd esperes. 1907-ben az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) első elnökévé választották. 1911-ben óriási fölénnyel lett a tiszántúli egyházkerület püspöke, e szolgálatát (akárcsak az ORLE elnökségét) haláláig végezte. A szerző azonban nem életrajzot írt, hanem – Baltazár tevékenységét értelmezési keretként használva – az egyházkerület rendkívül mozgalmas egy évtizedét vizsgálta. Nem kisebb jelentőségű ügyek forogtak napirenden, mint a belmisszió kérdése, az egyházi oktatási reform, a debreceni egyetemalapítás, majd pedig a világháború, a forradalmak és a Monarchia széthullásának következményeként az egyházkerület területi felbomlása. A széles körű levéltári kutatáson alapuló kötet a *Nemzet, egyház, művelődés* sorozatban jelent meg, alapját a szerző 2004-ben megvédett doktori értekezése képezte.

Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogózás...” A Tiszántúli református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920). Hernád Kiadó, Sárospatak, 2014. 248 o. ISBN 978-615-80132-2-2

Művelődéstörténeti konferenciát rendeztek Sárospatakon 2013 októberében, a jezsuita rend helyi megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából. A két napos programban kassai és eperjesi kirándulás is szerepelt. A *Folia Collecta* sorozatban napvilágot látott kötet az elhangzott tizenegy előadást tartalmazza, első helyen a közelmúltban elhunyt R. Várkonyi Ágnes akadémikus nagy ívű áttekintését a 17–18. század fordulójáról. A továbbiakban regionális kitekintésű és lokális jellegű témák egyaránt fellelhetők, így a jezsuiták tevékenységének egri, eperjesi, kassai és sárospataki vonatkozásai, közte irodalmi, iskolai színjátás-történeti, bortermelési, sőt gyógyszerári (!) adatok. A konferencia és a könyv címe szándékosan kétértelmű: a „megújulás” nem csupán a történeti kutatás tárgya, hanem egyben a jelenkori sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény *jelzője* is. Az intézmény kiállításai, kiadványsorozatai, szakmai és közösségi programjai elősegítik egyháztörténeti értékeink tudatosítását, egyben növelik a város idegenforgalmi vonzerejét. A Gyűjtemény munkájával olvasóink a *Zempléni Műzsa* 2015. 2. számában részletesen megismerkedhettek.

Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Szerkesztette: Szabó Irén. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak, 2014. 264 o. ISBN 978-963-12-1056-9

A címlapot betöltő Aknay János-festmény a kötet egészének szellemiségét jelöli. A szerzőre egyébként is jellemző, választékos-meghökkentő címhasználat pontosan kifejezi a tartalmi sokszínűséget. Vitéz Ferenc – akinek nevét sokan a *Néző•Pont* folyóirat írójaként és kiadójaként ismerik – ezúttal kutatási területének 1995 és 2012 közötti terméséből válogatott. Az írások eredeti megjelenési helyei kulturális (*Agria, Alföld, Napút, Polisz, Zempléni Múzsza*) és szakfolyóiratok (*Ethnica, Médiakutató, Mediárium*), tanulmánykötetek, valamint a *Néző•Pont*, de akad első megjelenés is. A kötet 22 írást közöl, öt blokkban. Az elsőben a naiv művészet problémaköre kapott helyett, a másodikban kritikaelmélettel és vizuális kommunikációval kapcsolatos cikkek. A harmadik Krúdy-elemzéseket tartalmaz, elsősorban az író publicisztikáját vizsgálva. A következő rész („Angyalkapuk”) mondanivalója Giottótól Weöres Sándoron és Papp Károlyon át Aknay Jánosig ível, és szakrális szimbólumokat jár körül. Végül a francia művészet és kultúra néhány összefüggésébe nyernünk betekintést, Valéry, Guillevic és Rodin munkássága nyomán.

Vitéz Ferenc: Angyalkapuk és szövegjártok. Tanulmányok és esszék a szakrális, az irodalmi, a vizuális és az esztétikai kommunikáció köréből. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2014. 287 o. ISBN 978-615-5354-11-3

A kötet a Sárospataki Képtárban 2013 folyamán lezajlott múzeumpedagógiai program foglalkozási eredményeinek összegzése, azzal a céllal, hogy a pedagógusok számára lehetséges mintaként szolgáljon a diákok művészeti nevelésének fejlesztéséhez. A gazdagon illusztrált, néhol szinte munkafüzet-jellegű könyv tartalmával, tipográfiájával, fotóival és hangulatával egyaránt követésre csábít. A programok résztvevői sárospataki és környékbeli települési általános és középiskolások voltak, munkájukat nyolc foglalkozásvezető szakember irányította, ők egyben a kötet szerzői is. A TÁMOP-3.2.8.B-12/1-2012-0004. pályázat keretében múzeumi nap, múzeumi órasorozat és tematikus foglalkozás-sorozat formájában tízféle programtípus, továbbá komplex nyári múzeumi napközi valósult meg. Ezek leírását, válogatott feladatlapjait, valamint a közös munka eredményeként a diákok alkotásait, illetve az alkalmazott pedagógiai módszereket egy-egy fejezet mutatja be. Szinte hihetetlen tanulói kreativitással találkozunk a könyv lapjain, miközben megmutatkoznak Sárospatak egyedülálló és oktatás-módszertani szempontból jól hasznosítható képzőművészeti értékei.

Múzeumpedagógia a Sárospataki Képtárban. Szerkesztette: Bordás István – Sándor Zsuzsa. Sárospatak Város Önkormányzata, Sárospatak, 2014. 156 o. ISBN 978-963-08-8647-5

A Magyar Állami Operaház alapításának 130. évfordulóján jelent meg az intézmény történetét összefoglaló, gazdagon illusztrált, informatív kötet, amely a magyar opera- és balettjátás történetét meséli el írásban és sok képből, az Erkel Színház száz évét is beleértve. A népszerűsítő jellegű mű szerzői Gara Márk, László Ferenc, Ókovács Szilveszter és Zsoldos Dávid. Az olvasó előtt aranykorok és válságperiódusok emlékei, legendás előadások, világhírű muzsikusok, énekes óriások és kiemelkedő táncművészek jelennek meg. A kötet felépítése a történeti fejlődés ívét figyelembe véve ügyesen ötvözi a leíró részeket a „kis színesekkel”; a szerzők gyakran alkalmaznak tematikus közbevetéseket, szövegblokkok formájában. Illusztrációt – olykor többet is – szinte minden oldalon találunk. A 2013-ban „kinyílik a világ” szlogennel fémjelzett új arculatot önálló fejezetet mutatja be. A kötetet az Operaház örökös tagjainak arcképcsarnoka zárja. A dalszínház történetéről legutóbb 1984-ben, az alapítás centenáriumán adtak ki átfogó monográfiát. Figyelembe véve az elmúlt évtizedek jelentős művészetpolitikai, szervezeti és személyi változásait, az új szintézis mindenképpen időszerű volt.

Az Operaház története kezdetektől napjainkig. Szerkesztette: Devich Márton. Helikon Kiadó, Budapest, 2014. 196 o. ISBN 978-963-227-647-2

A mű a magyar tánc tudományi kutatás friss terméke. A téma – a bartóki alkotói elvek megnyilvánulása a néptáncművészetben – nem új keletű. Az ún. Magyar Iskola, ezen belül az első nemzedék (Molnár István, Rábai Miklós és Szabó Iván), illetve a második nemzedék (Galambos Tibor, Györgyfalvai Katalin, Kricskovics Antal, Novák Ferenc, Szigeti Károly és Timár Sándor) a táncpedagógusok, táncművészek, koreográfusok, kritikusok körében, s főként a néptánc-mozgalomban folyó közbeszédben állandó téma. A kérdéskör részletes kifejtésre azonban, ilyen terjedelemben, eddig senki sem vállalkozott. A közelmúltban elhunyt Zórándi Mária nem próbálkozott a téma minden oldalú bemutatásával, hiszen egyrészt még lezáratlan életművekről van szó; másrészt a kutatás megkövetelné a magyar és nemzetközi szociokulturális környezettel történő összehasonlítást. Inkább felmérte saját lehetőségeit és a koreográfusok eddigi életművében csak a bartóki modellhez való viszonyt, azaz a tradíció és a korszerűség fogalmának értelmezését vizsgálta. A könyv ezzel együtt hiánypótló, s egyben folytatásra váró munka. A kötet alapja a szerző 2009-ben megvédett doktori értekezése.

Zórándi Mária: A bartóki út. Pályaképek a színházi néptáncművészet 20. századi történetéből. Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2014. 168 o. ISBN 978-963-89842-3-4

Számunk szerzői

Baranyi Gergely 1989-ben született Keszthelyen. Költő, szerkesztő, a Debreceni Egyetem magyar nyelv és irodalom mesterszakán végzett, a LÉK Irodalmi Kör tagja.

Bátoriné Misák Marianna 1973-ban született Nagydobronyban. Református lelkész, egyháztörténész, a SRK Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának tudományos munkatársa, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanársegéde.

Bertha Zoltán PhD 1955-ben született Szentesen. József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének habilitált egyetemi docense, a Magyar Művészeti Akadémia levelező tagja.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Kulturális menedzser, történész, jogász, a Honvéd Együttes Művészeti Nkft. ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola egyetemi tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Bónis Ferenc DSc 1932-ben született Miskolcon. Erkel Ferenc-díjas és Széchenyi-díjas zenetörténész.

Csák Gyöngyi 1950-ben született Kisvaszaron. Költő, ny. pedagógus.

Csontos Márta 1951-ben született Győrben. Gimnáziumi tanár, költő, író, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán doktorjelölt.

Farkas Gábor 1977-ben született Miskolcon. Költő, irodalomkritikus, tanár, a *Partium* szerkesztője.

Gerő András DSc 1952-ben született Budapesten. Széchenyi-díjas történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanszékvezető egyetemi tanára, a Közép-európai Egyetem egyetemi tanára, a Habsburg Történeti Intézet igazgatója.

Halászi Aladár 1940-ben született Szabolcsra. Ny. gimnáziumi tanár, író, költő, újságíró.

Koncz Péter 1982-ben született Budapesten. Ökológus, az MTA – Szent István Egyetem Növényökológiai Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa, a Szent István Egyetemen doktorjelölt, az Ökolépték Egyesület elnöke.

Kozma Tamás DSc 1939-ben született Budapesten. Nevelésszociológus, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának emeritus professzora, az Oktatáskutató Intézet volt főigazgatója.

Martinkó József PhD 1945-ben született Budakeszin. Pedagógus, neveléstörténész, a Kaposvári Egyetem c. egyetemi docense, a budapesti Kövessi Erzsébet Baptista Szakközépiskola, Szakiskola és Gimnázium tanára.

Nyerges Gábor Ádám 1989-ben született Budapesten. Író, költő, az *Apokrif* c. folyóirat szerkesztője, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Nyirán Ferenc 1951-ben született Debrecenben. Költő.

Péterfi Ferenc 1951-ben született Budapesten. Közösségfejlesztő, a Nemzeti Művelődési Intézet osztályvezetője, a Közösségfejlesztők Egyesületének elnöke.

Papp Dénes 1980-ban született Miskolcon. Költő, dalszerző, a KISAVAS zenekar tagja.

Sándor Zsuzsa PhD 1953-ban született Nován. Tanár, festőművész, az egri Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kar (Sárospatak) egyetemi docense, intézetigazgató.

Szibalmi Csilla 1988-ban született Szegeden. Költő, kritikus.

Zelnik Csaba Ákos 1966-ban született Pásztón. Közgazdász, tudományos kutató (Budapest).

MAGYAR NEMZETI TÁNCGYŰTTES
MŰVÉSZETI VEZETŐ: ZBURÁFSZKY ZOLTÁN

2016 MÁJUS 15.
Vasárnap 19:00 óra
GYIMES - Élő Martin Archivum
Gyimes

MAGYAR NEMZETI TÁNCGYŰTTES
MŰVÉSZETI VEZETŐ: ZBURÁFSZKY ZOLTÁN

2016 MÁJUS 16.
Hétfő 19:00 óra
KALOTASZEG ÉS BONCHIDA
Marosvásárhely

MAGYAR NEMZETI TÁNCGYŰTTES
MŰVÉSZETI VEZETŐ: ZBURÁFSZKY ZOLTÁN

2016 MÁJUS 17.
Kedd 19:00 óra
KALOTASZEG ÉS BONCHIDA
Kolozsvar

Honvéd
Férfikor
telőlen klasszikus

2016 MÁJUS 02-08.
Interaktív iskolai foglalkozások
a Bartók-évad keretében.
Aradtól Székelyudvarhelyig

WWW.MNTE.HU WWW.HONVEDART.HU

HONVÉD
EGYÜTTES

Támogató: NKA
Nemzeti Kulturális Alap

Fenntartó: ERDEI TUDOMÁNYOK
MINISZTERIUMA

SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM ALAPÍTVÁNY

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

Az Alapítvány folyamatosan nyújt támogatást:

- tanulmányi és szociális ösztöndíjakkal a gimnázium diákjai számára,
- pályázati lehetőségek révén a kollégium tanárainak a kiemelkedő munka elismeréseként,
- kulturális, sportprogramokhoz és iskolai rendezvényekhez.

Az Öregdiák-mozgalom vezetőjeként az Alapítvány:

- rendszeresen szervez továbbtanulást segítő mentornapot a gimnáziumban és vezetőképző hétvégét Sárospatakon,
- újra összehozza az egykori diákokat, ezért rendszeres tanévkezdő, tavaszközöntő és évváró találkozót szervez Budapesten,
- az Alapítvány tulajdonában álló Öregdiák Vendégházban (Bertalan – ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40) találkozási és szálláslehetőséget biztosít,
- minden évben megrendezi a hagyományos Öregdiák Bált.

Kérjük, támogassa Ön is jövedelemadója 1%-ával és adományokkal a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt.

A kuratórium elnöke: Bogdán Dániel.
Levelezési cím: 1154 Budapest, Tompa u. 70/A.
E-mail: info@patakidiak.hu. Honlap: www.patakidiak.hu.
Adószám: 19070520-1-05
Számlasszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

[zemleqimuzsa.ua](http://www.zemleqimuzsa.ua)

9 771585 718000 16001

400 Ft